

**T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI**

ALİ İRFAN EĞRİBOZİ'NİN AHLAK ANLAYIŞI

YÜCEL ÇAPAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMER FARUK ERDEM**

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yücel ÇAPAR
	Numarası	138102011047
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Felsefesi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDEM
	Tezin Adı	Ali İrfan Eğribozî'nin Ahlak Anlayışı

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Ali İrfan Eğribozî'nin Ahlak Anlayışı başlıklı bu çalışma 17/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Ömer Faruk ERDEM	
2	Prof. Dr.	Naim ŞAHİN	
3	Doç. Dr.	Nurten Kiriş YILMAZ	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yücel ÇAPAR		
	Numarası	138102011047		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Felsefesi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ali İrfan Eğribozî'nin Ahlak Anlayışı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Yücel ÇAPAR

İmzası

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yücel ÇAPAR		
	Numarası	138102011047		
	Ana Bilim /BilimDalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Felsefesi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDEM		
Tezin Adı	ALİ İRFAN EĞRİBOZÎ'NİN AHLAK ANLAYIŞI			

Bu çalışmanın konusu, Ali İrfan Eğribozî'nin ahlak anlayışının ne olduğunu ve bu anlayışın ahlak felsefesi içindeki yerini yazdığı eserlerden hareketle araştırmaktır. Böylece Eğribozî'nin ahlak hakkındaki görüşlerinin neler olduğu, ahlakla ilgili farklı bir bakış açısı getirip getirmediği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde, Eğribozî'nin hayatına kısaca değinildikten sonra genel olarak ahlakla ilgili tanım ve değerlendirmelerin, ahlakın konu, lüzum ve gayesinin ne olduğu Eğribozî'nin ahlak konusundaki düşünceleriyle birlikte ele alınmıştır.

Birinci bölümde, ahlakın ana meselelerinden biri olan teorik (nazari) ahlak problemi konusunda ahlakın kaynağı, iyi, kötü, hürriyet, vazife, vicdan gibi kavram ve terimler ve bunlar hakkında Eğribozî'nin düşüncelerinin neler olduğu farklı ahlakçıların düşünceleriyle mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Eğribozî'nin pratik (ameli) ahlak anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu bölüm ferdî ahlak, dinî ahlak ve sosyal ahlak başlıklarından oluşmaktadır. Sonuç kısmında Eğribozî'nin teorik ahlaktan ziyade pratik ahlaka önem verdiği, ahlak konusunda döneminin şartları içerisindeki ahlak anlayışlarına benzer anlayışlar ortaya koyduğu ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali İrfan Eğribozî, Osmanlı, Din, Ahlak, Teorik, Pratik, İyi, Kötü.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Yücel ÇAPAR		
	Student Number	138102011047		
	Department	Philosophy and Religious Sciences/Philosophy of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Asts. Prof. Ömer Faruk Erdem		
Title of the Thesis/Dissertation	ALİ İRFAN EĞRİBOZÎ'S UNDERSTANDING OF MORALITY			

The aim of this work is to research what Ali İrfan Eğribozî's understanding on morality is and where this understanding can be placed in moral philosophy by regarding the works he wrote. So, it is tried to figure out what Eğribozî thinks about morality and whether he has a different approach on it.

This work has an introduction part and two other parts:

Throughout the introduction part, after Eğribozî's life is mentioned briefly, definitions and assessments about morality, what morality means and aims and the reason of its necessity are handled in accordance with Eğribozî's opinions about the issue of morality.

One of the main issues of morality is the topic of theoretical morality. In the first part some terms and concepts about this topic such as the source of morality, goodness, evil, freedom, task and conscience etc. and the opinions of Eğribozî on these are handled by comparing the opinions of different moralists.

In the second part Eğribozî's understanding of practical morality is illustrated. This part consists of topics on individual morality, religious morality and social morality. In conclusion part it is set forth that Eğribozî attach more importance to practical morality than theoretical morality and he came up with similiar understandings on morality in his age.

Keywords: Ali İrfan Eğribozî, Ottoman, Religion, Morality, Theoric, Practical, Good, Evil.

ÖN SÖZ

Ahlak, tarih boyunca kötüyü uzak tutma ve iyiyi isteme çabasındaki insanoğlunu meşgul etmiştir. Kişiler arası ilişkilerden devlet kurumuna kadarki tüm sosyal kurum ve yapıların ilgilendiği bir alan olmuştur. Bu sosyal kurum ve yapıların yanında felsefe, sosyoloji, hukuk gibi birçok disiplin de ahlakla ilgilenmiştir. Bu disiplinlerde ahlak çeşitli açılardan incelenmiş, hakkında birçok eser yazılmıştır.

Ahlak üzerine en fazla entelektüel çaba sarf edilen disiplinlerin başında hiç şüphesiz ki felsefe gelir. Felsefenin bir bölümü olan ahlak felsefesi tarih boyunca başta “Ahlak nedir?” sorusuna cevap aramak olmak üzere ahlakı çok farklı yönlerden incelemiştir. Ahlak alanının iyi, kötü, doğru gibi temel kavramlarını felsefi yönden belirlemek üzere genel ilkeler ortaya koymuştur.

Bu çalışmada öncelikle ahlak felsefesi tarihinde ahlak hakkında yapılan bazı tanımlara yer verilmiştir. Daha sonra teorik ve pratik ahlak problemleri üzerinde Ali İrfan Eğribozî'nin ahlak anlayışının ne olduğu ele alınmıştır. Onun ahlak meselesine bakış açısı, getirmiş olduğu çözümler ahlak felsefesi çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ali İrfan Eğribozî, Osmanlı'nın son devri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış bir Osmanlı ahlakçısı olarak bilinmektedir. O, ahlak kitaplarını yazarken teorik ahlaktan ziyade pratik ahlaka önem vermiştir. Eğribozî'nin ahlak felsefesi, İslam ahlak anlayışını yansıtır. Onun ahlakla ilgili düşünceleri Tanrı'dan, Peygamber'den ve dine bağlı bir ahlak anlayışından bağımsız değildir. Bu itibarla o, ahlaki ilke ve kuralların, vazifelerin belirlenmesinde İslam ahlak anlayışını ortaya koyan temel kaynaklar olan ayet ve hadisleri esas alır.

Eğribozî birçok alanda eser vermiştir. Bu çalışma onun ahlak anlayışıyla ilgili eserleriyle sınırlı tutulmuştur. Eserleri kısmında ismi belirtilen bazı kitaplarına veya kitaplarının ahlakla ilgili olmayan bölümlerine değinilmemiştir. Mesela onun psikoloji alanında yazılmış “İlm-i Ahvâl-i Ruh” adında, “Beynin Bölümleri, Ruhun Varlığı” gibi kısımların yer aldığı bir kitabı bulunmaktadır. Bu kitabın sadece ahlak felsefesiyle ilgi kurulabilecek bölümlerinden faydalanılmıştır. Diğer yandan önerme,

kıyas gibi mantık alanına özgü kavramların bulunduğu, ahlakla doğrudan ilgili olmayan “Medhal-i Mantık” adlı eseri üzerinde ise hiç durulmamıştır.

Bu çalışmayı yaparken çalışmanın konusunun tespiti ve içeriğin belirlenmesinden zorlukların aşılmasına kadar bütün safhalarda bana yol gösteren, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM’e, yüksek lisans eğitimim boyunca bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanlarını esirgemeyerek bana her zorluğu aşmakta yardımcı olan Prof. Dr. Naim ŞAHİN’e, çalışmayı nasıl biçimlendirmek gerektiği konusunda bana yol gösteren, engin deneyimlerini benimle paylaşan değerli hocam Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ’a, çalışmada çalışılacak konunun ve kullanılacak yöntemlerin belirlenmesi bakımından şahsıma devamlı yardım eden, eleştiri ve önerileriyle çalışmaya yön veren, çalışmanın her aşamasında yardımcı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDEM’e, teşekkür ederim.

Yücel ÇAPAR

Konya-2019

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

ALİ İRFAN EĞRİBOZÎ'NİN HAYATI VE AHLAK KAVRAMI

1. Ali İrfan Eğribozî'nin Hayatı ve Eserleri	1
1.1. Ali İrfan Eğribozî'nin Hayatı	1
1.2. Eserleri	3
2. Ahlak Kavramına Genel Bir Bakış.....	4
2.1. Ahlakın Tanımı	5
2.2. Ahlakın Konusu	8
2.3. Ahlakın Lüzumu ve Gayesi	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ İRFAN EĞRİBOZÎ'DE NAZARİ AHLAK

1. Nefsin Kuvvetleri Meselesi	14
2. Ahlakın Kaynağı.....	16
3. İyi ve Kötü Anlayışı	19
4. Âdet ile Ahlak Münasebeti.....	23
5. Hürriyet Anlayışı	25
6. Vazife Anlayışı.....	28
7. Vicdan Anlayışı	33
8. Ahlaki Müeyyide.....	37
9. Ahlakın Değişip Değişmeyeceği Problemi	39

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ İRFAN EĞRİBOZÎ'DE AMELÎ AHLAK

1. Ferdî Ahlak.....	45
1.1. Nefsi Koruma.....	46
1.2. Bedeni Koruma	46
1.3. Terbiye.....	48
1.4. Haya.....	50
1.5. Hilm ve Öfkeyi Yenmek.....	51
1.6. Riya ve Münafıklık	53
1.7. Vakar.....	55
1.8. Sabır ve Sebat	56
1.9. Haset ve Gıpta.....	58

1.10. İsrâf.....	59
2. Dinî Ahlak (Ferdin Allah ile Olan Mûnasebeti).....	60
2.1. Allah'a İman ve Kulluk	61
2.2. Allah'ın Nimetlerine Şükür	62
2.3. Tevekkül, Rıza ve Teslimiyet.....	63
3. Sosyal Ahlak.....	65
3.1. Aile Ahlakı.....	65
3.1.1. Aile ve Evlilik	66
3.1.2. Anne-Babaya İtaat.....	68
3.1.3. Akrabalara Karşı Vazife.....	70
3.2. Toplum Ahlakı.....	72
3.2.1. Adalet ve Zulüm.....	72
3.2.2. Çalışmak.....	76
3.2.3. Yardımlaşma	78
3.2.4. Doğruluk ve Yalan	79
3.2.5. Sır Saklamak	81
3.2.6. Dostluk	83
3.3. Devlet Ahlakı.....	85
3.3.1. Vatanı Sevmek	86
3.3.2. Vatanı Savunmak	88
3.3.3. Vergi.....	90
3.3.4. Birlik ve Beraberlik.....	91
4. Kişinin Diğer Varlıklara Karşı Vazifeleri	93
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
akt.	Aktaran
bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DH. SAİD.d	Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri
ed.	Editör
H.	Hicrî
Hz.	Hazreti
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
MEBDÖGM	Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü
MÖ	Milattan Önce
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.O.A.	Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak
T.C.O.A.E.	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	Tahkik
vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

ALİ İRFAN EĞRİBOZİ'NİN HAYATI VE AHLAK KAVRAMI

Çalışmanın konusu Ali İrfan Eğribozî'nin ahlak anlayışı olduğundan bu bölümde Eğribozî'nin hayatı, eserleri ve ahlak kavramı ile ilgili yapılan tanım ve değerlendirmelere yer verilecektir. Onun hayatı ve yaşadığı dönemin şartları ahlak anlayışı üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

1. Ali İrfan Eğribozî'nin Hayatı ve Eserleri

Eğribozî'nin hayatına ve yazdığı eserlere kısaca baktığımızda onun düşüncelerini ve ahlak anlayışını daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

1.1. Ali İrfan Eğribozî'nin Hayatı

Ali İrfan Eğribozî, H. 1286 (1869-70) yılında bugün Yunanistan'ın sınırları içerisinde kalan Eğriboz'da doğmuştur. Babası bir tüccar olan İrfan Bey'dir.¹ Yazar, H. 1306'da yazdığı bir mektubunda² yirmi yaşını tamamladığına dair bir ifade yer almaktadır. “Şiven Yâhud Hâtrât-ı Şebâbım” adlı kitabındaki bir diğer mektubunda, “Aziz Pederim” diyerek merhum babasının yerine koyduğu bir büyüğünden bahsetmektedir. Dünyada kimsesinin kalmadığını, onda gerçek sevgi ve dostluğu bulduğunu ifade etmektedir.³ Ayrıca kitap boyunca, arkadaşlarına, anne ve babaya saygı ve güzel söz söylemenin gerekliliğine dair tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.⁴

Ali İrfan Eğribozî'nin eski ismi Mekteb-i Sultanî, günümüzdeki ismi Galatasaray Lisesi olan meşhur okuldan mezun olur olmaz Beyrut idadisinde öğretmenlik hayatına başladığı bilinmektedir. O dönemin şartlarında pek çok lise mezunu gibi onun da öğrencilikten öğretmenliğe geçişi biraz hızlı olmuştur. Beyrut'ta ve daha sonra atandığı Rodos, Diyarbakır, Manisa, Afyonkarahisar gibi taşra şehirlerindeki okullarda hem idarecilik yapmış hem de öğretmen olarak

¹ BOA, DH. SAİD.d, 141-187; Atatürk Kitaplığı Müteferrik Evrak, **Biyografik Fiş**, 57788.

² Ali İrfan Eğribozî, **Şiven Yahud Hâtrât-ı Şebâbım**, Ahenk Matbaası, İzmir, 1315, s. 14.

³ Eğribozî, **Şiven Yahud Hâtrât-ı Şebâbım**, s. 30, 31.

⁴ Eğribozî, **Şiven Yahud Hâtrât-ı Şebâbım**, s. 16, 31; Ayşe Koç, “Ali İrfan Eğribozî ve Osmanlı'da Ahlak Terbiyesi”, **Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi**, Ensar Neşriyat, 2015, s. 202.

Fransızca, Türkçe, tarih, coğrafya, geometri, cebir ve muhasebe gibi dersler vermiştir.⁵

Eğitimci kişiliğinin yanı sıra yazmaya da zaman ayırmıştır. Eğribozî, Arapça, ticaret, din, ahlak, mantık ve diğer bazı derslerde kullanılmak üzere kitaplar yazmıştır. Yazı hayatına lise (idadi) yıllarında başlamıştır. Daha bir öğrenci olmasına rağmen yazdığı “Çocuklara İstifade” adlı kitabının etkisinde kalan öğretmenleri onu yazmaya teşvik etmiştir. O da sonraki hayatı boyunca yazmıştır. Kendisinin o yıllardaki hâlini edebiyatın basamaklarını yeni çıkmaya başlayan bir genç olarak tasvir etmiştir.⁶ Ayrıca kendisi Sultan Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemi’nde İzmir’de ve İstanbul’da, zirai, fennî, edebî ve pedagojik alanda birçok ders kitabı yayımlamış bir eğitimci ve yazardır.⁷

Eğribozî henüz bir öğrenciyken ona ahlaka uygun bir hayat yaşamının, okulda verilen eğitim ve öğretimin önemini ortaya koyan öğrencilere yönelik bir konuşma yapma görevi verilmiştir. Hazırladığı bu konuşmanın mahiyetine bakıldığında ona gösterilen ilgiyi sonuna kadar hakettiği ve çok başarılı bir öğrencilik hayatı geçtiği anlaşılmaktadır.

Kişiliğinin çok yönlülüğü ve meraklı oluşuyla dikkat çeken Eğribozî, müzikten resme, şiirden edebiyata kadar çok çeşitli alanlara ilgi göstermiştir. Şiire olan ilgisi arkadaşlarının ona yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Resme ilgi duyduğu ise kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Rodos’ta kaldığı dönemde yazdığı bir mektubundan anlaşıldığına göre İtalyan bir müzisyenden ders alarak kendini müzik alanında geliştirmiştir. Ayrıca kendi kendine armoni öğrendiğini de bu mektubunda belirtmiştir.⁸

⁵ BOA, DH. SAİD.d, 141-187

⁶ BOA, DH. SAİD. d, 141-187; Benjamin C. FORTNA, **Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek**, Çev. Mehmet Beşikçi, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 291; Eğribozî, **Şiven Yahud Hâtırât-ı Şebâbım**, s. 5; Ayşe Koç, “Ali İrfan Eğribozî ve Osmanlı’da Ahlak Terbiyesi” s. 203.

⁷ Ömer Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 55.

⁸ Eğribozî, **Şiven Yahud Hâtırât-ı Şebâbım**, s. 64; Nihat Köse, **Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Elâzığ, 2013, s. 11.

Muhafazakâr kişiliğiyle dikkat çeken Eğribozî, dinî bilgilerin, ahlakın, maneviyatın gerekliliği ve önemiyle ilgili tespitlerde bulunarak bunları eserlerinde sık sık vurgulamıştır. Ona göre Avrupa'yla karşılaştırıldığında son devirlerinde Osmanlı Devletinde görülen gerilemenin sebebi; vatan evlatlarının din, ahlak ve değerler konusundaki hükümleri uygulamakta gevşeklik göstermesidir. Eğitim sisteminin gençlere din, ahlak ve değerleri aşılmasının bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Eğer bu eğitimde başarı sağlanamazsa kaçınılmaz olarak toplumsal bir çöküş yaşanacaktır. Çünkü dünyada hayatın varlığı ve devamı için güneş ne kadar gerekliyse diyanet de o kadar gereklidir. Eğribozî arkadaşlarıyla olan mektuplaşmalarında ve yazdığı eserlerinde her zaman dinin, ibadetinin ve Allah korkusunun önemini vurgulamıştır. Dünyada mutluluğun reçetesinin güzel ahlak sahibi olmak, dindar bir hayat yaşamak, ilim öğrenmek ve gayreti elden bırakmamak olduğunu belirtmiştir.⁹

Eğribozî'nin hayatının son zamanları ve ölümü ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir'e döndüğü düşünülmektedir. Öte yandan Eğribozî'nin Demokrat Parti Dönemi'nde Tarım Bakanı olan Nihat Eğriboz'la aynı aileden olmaları ihtimali de bulunmaktadır.¹⁰

1.2. Eserleri

1. Çocuklara İstifade Tehzib-i Ahlak ve Malumat-ı Nafia, A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1304.
2. Çocuklara Talim-i Fezail-i Ahlak, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1313.
3. Medhal-i Mantık, Ahenk Matbaası, İzmir, 1313.
4. Şiven Yahud Hâtırât-ı Şebâbım, Ahenk Matbaası, İzmir, 1315.
5. Mükemmel ve Muvazzah Türkçe ve Fransızca Usul-i Mükaleme, Ahter Matbaası, İstanbul, 1316.
6. Makâlât-ı İrfan, Ahenk Matbaası, İzmir, 1317.

⁹ Eğribozî, **Şiven Yahud Hâtırât-ı Şebâbım**, s. 23, 47; Eğribozî, **Vatanımı Seven Okusun**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1324, 3-7; Nihat Köse, **Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, s. 11, 12.

¹⁰ Ömer Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, s. 56.

7. El-Mülâhhas yahut Teshil-i Tahsil Arabî, 2. Nüsha, 1. Defter, Ahenk Matbaası, İzmir, 1317.
8. Rehber-i Ahlak, Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdadiyyenin İkinci Senelerinde Tedris Olunmak Üzere..., A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası (Bâb-ı Âli Caddesinde Numara 52), İstanbul, 1318.
9. Vatanını Seven Okusun, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1324.
10. Son Elifba-yı Osmanî, Şems Matbaası, İstanbul, 1328.
11. Birinci Kıraat, Şems Matbaası, İstanbul, 1326-1328.
12. Üçüncü Kıraat, Şems Matbaası, İstanbul, 1328-1330.
13. Malûmât-ı Diniyye, 1. Kısım, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1329.
14. İlm-i Ahvâl-i Ruh, Ruşen Matbaası (Nur-u Osmaniye Caddesinde), İstanbul, 1327.
15. Mufassal Ahlak-ı Medeni, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1327-1329.
16. Gonca Gül, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1341-1343. (Bir Gonca Gülün Beni Suret-i İğfali)

Hayatı ve eserleri ile ilgili verdiğimiz kısa bilgilerden sonra, mutluluğun reçetesini dünyada güzel ahlak sahibi olmak olarak vurgulayan Eğribozî'nin ahlak kavramıyla ilgili yaklaşımının ne olduğunu ele almak uygun olacaktır.

2. Ahlak Kavramına Genel Bir Bakış

Felsefe tarihine bakıldığı zaman bütün düşünürlerin, dinlerin, felsefî sistemlerin kendilerine ait bir ahlak görüşü olduğu görülmektedir. Hemen hepsi hem ahlak tanımında hem de ahlakiliği yapan ilkeler konusunda farklı düşüncelere sahiptir. Bu evrimsel dizgedeki sistemlerin tümü de en iyi ve en doğrunun kendi düşünceleri olduğu savını ileri sürerek sistemlerini devam ettirmektedirler. Eğribozî de “Hükemânın gerek öncekileri gerekse sonrakileri ahlak konusunda birbirlerine yakın, uzak ve zıt tariflerde bulunmuşlardır.”¹¹ diyerek bu duruma değinmektedir.

¹¹ Ali İrfan Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1327-1329, s. 64.

Buradan hareketle bu tanımlarla ilgili açıklamaların yer aldığı, “Ahlak nedir?” sorusunun cevabını bulmak için, “ahlak” ile ilgili tanım ve değerlendirmelerin neler olduğuna bakmak gerekir.

2.1. Ahlakın Tanımı

Ahlak, tanımlanması güç bir kavram olduğu için tarih boyunca ahlaki tanımlamaya çalışan filozof ve bilim adamları ortak bir tanımda buluşamamışlardır. Arapça kökenli bir kelime olarak ahlak, “hulk” veya “el-hulku” kelimesinin çoğuludur. Ahlak kelimesi karakter, huy, tabiat ve din anlamlarına gelmektedir. Bir kavram olarak ise insanın iç dünyasını ve dış dünyasını ifade etmek için kullanılmıştır.¹² Buradan hareketle ahlak; kişinin iyi veya kötü diye nitelendirilmesini sağlayan özellikler, huylar ve bunların yönlendirmesi sonucu kendi isteği ile sergilediği davranışların toplamı olarak tarif edilmiştir.¹³

Başka bir tanımda, ahlak, belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları ve insanların hayatlarını düzenledikleri, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ve kurallar toplamıdır.¹⁴ Buna göre ahlak, insanın kişiliğini, eylemlerini, bunları değerlendirmeyi içeren ve davranışları ile ilgilenen bir alandır. Zamana, toplum ve kültürlere göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık olarak ahlak, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir.¹⁵ Ahlak bir anlamda insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için konulmuş kaideler bütünüdür.¹⁶

¹² Mustafa Çağrııcı, Mehmet Aydın, “Ahlak”, **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 1; Hüsameddin Erdem, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak**, 1. Basım, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 1996, s. 53. Daha sonraki bölümlerde bu eser “S.O.A” olarak kısaltma şeklinde belirtilecektir; Hüsameddin Erdem, **Ahlak Felsefesi**, 5. Baskı, Hü-Er yayınları, Konya, 2009, s.13; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 23. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 380; Recep Kılıç, **Ahlakın Dini Temeli**, 7. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 1.

¹³ Mustafa Çağrııcı, Mehmet Aydın, “Ahlak”, s. 1.

¹⁴ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 2. Basım, Ekin Yayınları, Ankara, 1997, s. 16.

¹⁵ Recep Kılıç, **Ahlakın Dini Temeli**, s. 2.

¹⁶ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, 1. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12.

Osmanlıca bir sözlükte ise ahlak, insanın zihinsel ve ruhsal durumlarıyla kötülükten kaçınmak, iyi ve doğru olanı yapmak için uyması gereken yöntem ve kuralları ortaya koyan bilim şeklinde tarif edilmiştir.¹⁷

İslâm ahlakçıları ahlak ve “hulk” kavramlarını iki manada kullanmışlardır. Ahlakçıların çoğunlukta olan birinci grubu, ahlakı “hulk” olarak, insandaki her durumu, tutum ve davranışı meydana getiren, insanın bilincinin doğruyu ortaya koymasını sağlayan bir güç olarak kabul etmektedir. Bu nedenle huy, “Ruhta meydana gelen tabîî bir olaydır.” bu sayede herkes var olan hissî ve iradi kuvvetini kendisine has bir şekilde kullanır. Diğer grup ise ahlakı; tabiat, fitrat manasında kullanmıştır. Burada tabiat, ahlakın doğuştan gelen temel unsurları olarak kabul edilmekte ve sorumluluğun da ön şartı sayılmaktadır. Huy ise tabiatta sonradan ortaya çıkan, onun gelişmiş bir şeklidir.¹⁸

Son dönem Osmanlı ahlakçılarından Ali İrfan Eğribozî’ye göre ahlak, insanın hem iç dünyasını (nefsini) hem de dış dünyasını davranış yönünden tanımlamakta kullanılan bir kavramdır.¹⁹

Eğribozî ahlak kelimesinin “halk” ve “hulk” kelimelerinin çoğulu olduğunu bildirir. “Hulk” basiretle idrak olunan kuvvet ve seciyeleri yani insanın iç (ruhsal) davranışlarıyla ilgili hususları ifade etmekte; “halk” ise gözle görülen heyet, suret ve eşkâli yani insanın dış (bedensel) davranışlarıyla ilgili hususları ifade etmektedir. Bundan dolayı Eğribozî’ye göre, ahlak kelimesi, “hulk”un çoğulu olmaktadır. Şu kişi “halk” olarak güzel ve “hulk” olarak iyi dendiğinde hem iç dünyası açısından hem de dış görünüşü itibarıyla iyi ve güzel bulunduğu ifade edilmek istenmektedir.²⁰ Eğribozî, burada, “Allah’ım yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlakımı, huyumu da

¹⁷ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 17.

¹⁸ İbn-i Miskeveyh, **Ahlakı Olgunlaştırma**, Çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu, 1. Baskı, KTB Yayınları, Ankara, 1983, s. 36; H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 13.

¹⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 63; Ali İrfan Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, Ruşen Matbaası (Nur-u Osmaniye Caddesinde), İstanbul, 1327, s. 75.

²⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 63; Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 75-76.

güzelleştir.”²¹ hadisinin bu konuyu en güzel şekilde açıkladığını ifade etmektedir. Eğribozî, ahlakın tanımını konusunu şu şekilde dile getirmektedir:

Hükemânın gerek öncekileri gerekse sonrakileri ahlak konusunda birbirlerine yakın, uzak ve zıt tariflerde bulunmuşlardır. Derin incelemeler ve kendi tecrübelerimiz sonucunda bizim düşüncemize göre şöyle bir tarif meydana gelmiştir: Mücerred [Soyutlamayla elde edilen] istînâs-ı ruh hasebiyle [ruhun alışmasından dolayı] bilâ-cebr [zorlamaksızın] nefs-i insandan sadır olan ahvâl ve efâldir [hâller ve fiillerdir]. Yani nefs-i natıkanın icra zımında [uygulamak için] rüsûhu [ustalığı] bi't-tavsît [aracılığıyla] cânib-i meclis-i âli-i müfekkireden [düşünme melekesinden] istihsâl-i mezuniyet etmiş [yetki elde etmiş], binaenaleyh liecli'l-ifa [yerine getirmek için] arız ve amîk [enine boyuna] meclis-i müfekkirece [düşünme melekesi tarafından] sıhhat ve adem-i sıhhatin, lüzum ve adem-i lüzumunun tetkik ve tahkikini tecrit eylemiş olduğu ahvâl ve efâldir.²²

Eğribozî'nin yukarıdaki ifadelerinden şu anlaşılacaktır: Ahlak, soyutlamayla elde edilen, ruhun alışmasından dolayı insan nefsinden zorlanmaksızın ortaya çıkan hâller ve fiillerdir. Ahlak, insanın düşünce melekesi sayesinde doğruluğunu veya yanlışlığını, gerekliliğini veya gereksizliğini enine boyuna inceleyip araştırabildiği durumlar ve işlerdir. Binaenaleyh insan düşünce melekesi sayesinde bu durumlarla hâllenmek ve bu işleri yapmak için ustalaşmıştır.

Eğribozî, nefs-i natıka'nın²³ biri “kuvve-i mütefekkiye” (düşünme gücü) ile doğrudan doğruya yapılan, diğeri de vasıtalı bir şekilde olmak üzere gerçekleştirilen iki çeşit hâl ve fiilin bulunduğunu, bunlara ancak “hulk” denildiğini ileri sürmektedir. Çünkü Eğribozî, düşüncesiz ve fikirsiz insandan hiçbir fiilin ortaya çıkmayacağını, bunun tersini savunmanın ancak akılsızlığa delalet edeceğini ifade eder.²⁴

Eğribozî'nin bu düşüncesi kendi içinde tutarlı gözükmemektedir. Buna göre eğer nefisten çıkan her hâl ve davranış “hulk” olarak kabul edilirse ahlak dışı hiçbir hâl ve davranış kalmaz. Mesela idrak, tefekkür, hüküm, tahayyül, hatırlama, vicdana ait vazifeler, çeşitli coşkular, maksatlar ve hezeyanların hepsi nefisten çıkmaktadır.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 373.

²² Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 64; Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s.76; akt. Umut Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2013, s. 67. Daha sonraki bölümlerde bu eser “T.C.O.A.E.” olarak kısaltma şeklinde belirtilecektir.

²³ Nefs-i natıka: İnsan ruhu, insanın canlılar arasındaki yerini belli eden cevher. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 818.

²⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 65; H. Erdem, *S.O.A.*, s. 56.

Fakat bunların tamamı ahlaktan kaynaklanmamaktadır. Bununla beraber nefsin tamamı da ahlakı ilgilendirmez ve ahlakı ilgilendiren yönünü irade meydana getirir. Ahlak da iradenin ihtiyar (seçme) yönünden doğar. Buradaki ihtiyar da nefsi hem hayır hem de şerre götürecektir bir güçtedir. Yani ahlak, iradeye bağlı, hayır ve şerre götüren bir kuvvettir.²⁵

Ahlak ilmi²⁶ ise, ahlakı güzelleştirmek için en önemli araçtır. Bu ilim için ruh doktorluğu ilmi denmektedir. Ahlak ilmi ile uğraşan kişi ahlakını güzelleştirmek için kazanılmış huylarını sürekli yapmak, kazanılmamış olanları da elde etmek için çaba harcar.²⁷ Eğribozî ahlak ilmini, kişinin mesleği (insanlığı) ve huyu şeklinde ele alarak şu şekilde tarif etmiştir: “Ahlak ilmi, kişinin insanlığını ortaya koyan, ruhun kuvvetlerini düzenleyerek olgunlaştıran, kişiyi gerçek mutluluğa ve isteklerine ulaştıran, kanun ve kaideleri ortaya koyan ilimdir.”²⁸

Eğribozî ahlak ilminin tarifinde Kınalızâde’de olduğu gibi huy ve ruh sağlığını öne çıkardığı görülmektedir. Çünkü, beden sağlığının yanında ruh sağlığının da önemi vardır. Ahlak ilmi, ruhun kazanmış olduğu erdemleri devam ettirmesi, bunun için de bir çaba göstermesi açısından gereklidir. Bu kazanımın devamının sağlanması, güzel ahlaki tutum ve davranış sahibi kişilerle dost ve arkadaş olmak, kötü ahlaklı olanlardan kaçınmakla olur. Kişinin davranışları beraber olduğu insanların davranışlarına benzemekte onlardan etkilenmektedir. “Üzüm üzümüne baka baka kararır.”, “körle yatan şaşkı kalkar.” vb. atasözleri ruhun huy kapmak gibi bir özelliği olduğunu kanıtlamaktadır. Ahlakın tanımında yer alan bu hususlar “Ahlakın Konusu” ile daha yakından ilgilidir.

2.2. Ahlakın Konusu

Her ilmin bir konusu, yöntemi bulunduğu gibi, ahlak ilminin de kendisine göre bir konusu ve yöntemi bulunmaktadır. Kimileri ahlakı kişinin ruhi güçleri

²⁵ H. Erdem, **S.O.A.**, s. 56.

²⁶ İslam düşüncesinde ahlakın ilmi bir alan olarak ortaya çıkışı Hasan Basrî’ye (ö. 110/728) kadar geri götürülmektedir. Bk. Mustafa Çağrırcı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, 4. Basım, Dem Yayınları, İstanbul, 2012, s. 10.

²⁷ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlak-ı Âlâî**, çev. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel eser no: 30, s. 154.

²⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 62.

olarak, kimileri görevleri olarak kimileri ise her ikisini birden kapsayacak şekilde ele alır.²⁹

Ahlakın konusu üzerindeki görüşlere bakıldığında onlarda ortak olan yönün ruhsal ve sosyal unsurlar barındırması olduğu görülür. Bu unsurlar ister akla ister duyguya dayansın her türlü ahlak anlayışında esas olan ortak nitelik; ahlakın, ferdin ruhsal yaşayışından doğmuş olmasıdır. Refleksler ve içgüdüler gibi şursuz yapılmakta olan hareketlerin ahlakla ilgisi olamamakta ancak düşünen varlık olan insanın serbest kararının eseri olan hareketler ahlaki sayılmakta ve yalnız insan ahlak olayını yaşayabilmektedir.³⁰

Eğribozî'ye göre ahlakın konusu ruhî kuvvetlerdir.³¹ Ona göre ruhî kuvvetler: his, ihtisas, idrakat, iradattır.³² O, ruhun kuvvetleri bağlamında içgüdünün ne şekilde geliştiğini ve bunun sonucunda nasıl aklın özel bir melekesi hâline geldiğini açıklar. Bu tekamül de “havâs-ı hamse-i zahire” (beş duyu) sayesinde olmaktadır. Beş duyunun algılaması, duyu organına dış dünyanın temas etmesiyle gerçekleşmektedir. İşitme ve görme duyuvarının bunlar içinde ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. His (duyu), çevreden gelen uyarıların farkına varılması ve öğrenmenin ilk evresidir. Buna göre duyuvar aracılığıyla kişi çevreden gelen uyarıları algılar. Eğer duyuvar engellenirse algılama gerçekleşmez. Doğuştan duyu organları olmayanların yaşları ne kadar ilerlerse ilerlesin idrak güçleri daima zayıf kalacaktır.³³

İhtisas ise beş duyu vasıtasıyla hissın beyinde çeşitli izler bırakması, ruhun da bu izlerden ve tesirlerden haberdar olmasıdır. Buna göre his nefsin dış hâkimiyetine, ihtisas ise iç hâkimiyetine aittir. İdrak, sırf zihinseldir, aklın bir şeye karar vermesine bağlıdır. İrade de üç kuvvetin yani his, ihtisas ve idrakat'ın hemen ardından zihinde tekrar eden hüküm ve karardır.³⁴

²⁹ Hüsameddin Erdem, **Bazı Felsefe Meseleleri (Felsefeye Giriş)**, 3. Basım, Hü-Er Yayınları, Konya, 2012, s. 152.

³⁰ Nurettin Topçu, **Ahlak**, 1. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 15.

³¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 62.

³² Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 46.

³³ Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 51, 52; Nihat Köse, **Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, s. 32.

³⁴ Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 52, 54.

Eğribozî; ruhun his, ihtisas, idrak ve iradenin üzerinde hâkimiyet kurarak ve onları aracı ederek değer kazandığını belirtir ve bunu şöyle bir örnekle açıklar: Bir kokunun alınması için vücudumuzla temas etmesi gerekmektedir. Bu temas yeri burundur ve bu temas sonucunda burunda bir tesir bırakır. İşte bunun tesiri bir histir. Meydana gelen bu his sinirler vasıtasıyla zihne ulaşmaktadır. Bu durum yani kokunun zihne işlenmesi bir intiba olur. İntibadan sonra zihin gelen kokuyu diğerlerinden ayırması sonucunda hasıl olan ilim ihtisastır. Nefsin bu durumu bir kaynağa ve sebebe dayandırması ise idraktır. Ruhun bu hissedilen şeyin kaynağını, sebebini, sıfatlarını incelemesi sonucunda marifet meydana gelmektedir. Bu hissedilen şeyden memnun olup olmama sonucunda bunun alınıp alınmaması ile ilgili tercihte bulunmaya da irade denir.³⁵

Günümüzde ortaya atılan bilgi ve öğrenme anlayışlarında da gözlem, deney ve bilgi elde edilmesinde duyu organlarına büyük önem verilmektedir. Günümüzdeki bu öğrenme anlayışlarıyla Eğribozî'nin ahlakın konusu olan ruhi kuvvetlerin ilki ve bilgi edinmenin (öğrenmenin) de ilk basamağı olarak gösterilen “his” yani duyu organlarına verilen önem arasında benzerlikler vardır. Eğribozî, hem öğrenmeyi hem de insan-ı kâmil olmaya giden yolu duyu organları yani havâs-ı hamse-i zahire diye ifade ettiği beş duyu ile başlatmaktadır. O, insanın düşünen bir varlık olduğunu, kendi kararıyla yaptıklarının ve tercihlerinin ahlakın konusunu oluşturduğunu ifade etmektedir. Tam da bu noktada öğrenilen bilginin davranışa dönüşmesi suretiyle insanın insan-ı kâmil hâline gelmesi arasındaki ilişkiyi yani ahlakın lüzum ve gayesini incelemeye ihtiyaç vardır.

2.3. Ahlakın Lüzumu ve Gayesi

Ahlak lüzumlu mudur, ahlakın gayesi nedir, insanı insan yapan hususlar içindeki yeri nedir? Bu soruların cevabını felsefe tarihinde, tüm dinlerde, felsefi sistemlerde, toplum ve devlet kurumlarında bulmak mümkündür. Bu sistem ve kurumların hepsinin bir ahlak görüşü bulunmaktadır. Her ne kadar bu sistem ve kurumların ahlak tanımları, yaklaşımları birbirlerine göre çeşitli farklılıklara sahip olsa da ahlakın lüzumu ve gayesi konusunda hepsinin benzer oldukları görülecektir.

³⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 42.

Kesin ve genel geçer doğru bilginin varlığından şüphe duyan Sofistler, ahlakın lüzumlu olduğunu ve asla ihmal edilmemesi gerektiğini belirtirler. Sofistler insan ömrünün kısalığının hayatı anlamaya yetmeyeceğini, dinin kapalı oluşunu iddia ederek, bu yaklaşımlarını bir delil gibi sunarak din konusunda ihmalkâr bir tutum içinde olmuşlar ama ahlak konusunda aynı derecede ihmalkâr davranmamışlardır.³⁶ Fakat Sofistler bu yaklaşımlarıyla sosyal kurallar, ahlak ilkeleri, hukuk ve yasalar konusunda ciddi sarsıntılara neden olmuşlardır.³⁷

Eğribozî, “İnsanı insan eden ahlaktır.” diyerek insan olmanın şartını ahlaka bağlar ve ancak ahlaklı insanların hem Hakk hem de halk yanında bir değer ifade edeceğini³⁸ dile getirir. O; ahlakın gayesini, insanlık âlemini, medeni ve insana yakışır hakikatlere sevk etmek ve bu suretle her iki dünyada refah ve saadete mazhar kılmak diye açıklayarak ahlak ilminin nihai hedefini ortaya koyar. Bu nihai hedef, insanların gerçek mesleğini tayin edip ruhun güçlerini olgunlaştırarak insanı iki cihan saadetine ulaştırmaktır.³⁹

Hangi yönden bakılırsa bakılsın ahlakın gayesi, insanların her iki dünyada mutlu olmasını sağlamak yani onları sonsuz mutluluğa ulaştırmaktır. Osmanlı'nın son dönemindeki zorluklar içerisinde yaşamış olan fakat fikirleri için yılmadan çalışan Eğribozî de bu anlayışla birçok eser meydana getirerek yakın tarihimizin ahlak felsefesi içinde kendisine önemli bir yer edinmiştir.

Eğribozî'nin, ahlakın neden gerekli olduğunun tespit ve izahını yaparken dikkatlere sunduğu bir nokta daha vardır. Bu nokta da Sokrates'in (MÖ 469-399) ahlak anlayışıyla benzer şekilde “ahlak sahibi olmanın bilgi sahibi olmayı gerektirdiği”⁴⁰ düşüncesidir. Yani ilim ile ahlak arasında sıkı bir münasebet vardır.⁴¹ Bu görüşü benimseyen Eğribozî, insanoğlunun her iki dünyada mutlu ve gönlü rahat olabilmesi yani saadete layık bir insan olabilmesini iki şeye bağlar: Biri ilim öğrenmek yani “Hikmet-i Nazariye” (teorik bilgi), diğeri de insanları üstün ahlak ve

³⁶ Bayram Dalkılıç, **Din Felsefesine Giriş**, Kendözü Yayınları, Konya, 2004, s. 31, 32.

³⁷ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 46.

³⁸ Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 91.

³⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 62.

⁴⁰ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 50.

⁴¹ H. Erdem, **S.O.A.**, s. 65.

salih amel ile kötü ahlak ve ameli birbirinden ayırmaya vasıta olan “Hikmet-i Ameliye”dir (pratik bilgi).⁴²

İlim ile ahlak arasındaki münasebet konusunda Eğribozî gibi düşünen filozoflar bulunmaktadır. Descartes (1596-1650) ahlakın lüzumunu ve ahlak ile ilim arasında kuvvetli bir bağ olduğunu felsefe ile diğer bütün ilimlerin ilişkisinden bahsederken şu meşhur felsefe ağacı benzetmesinin içinde ortaya koymuştur:

Böylece bütün bir felsefe bir ağaç gibidir: kökleri metafizik, gövdesi fizik ve bu gövdeden çıkan dallar da öteki bütün ilimlerdir, onlar da belli başlı üç dalda toplanabilir: hekimlik, teknik, ahlak. Burada kastettiğim ahlak, diğer ilimlerin tam bir bilgisini gerektiren ve bilgeliğin en son basamağını teşkil eden en yüksek ve en tam ahlaktır.⁴³

Descartes’ın bu ifadesine göre bütün felsefenin bir ağaca benzetilmesi durumunda ahlak hem o felsefe ağacının dalları olan bütün ilimlerin kökünde yani girişinde hem de bu ağaçtan elde edilecek ürün noktasında yani bütün ilimlerin sonucunda konumlandırılmaktadır. Sonuç olarak Descartes ilimlerin hem giriş hem de sonuç basamağında konumlandırılan bir ahlak anlayışına sahiptir. Bu da onun ahlak ile ilim arasındaki bağa ne kadar önem verdiğinin açık bir göstergesidir.

Eğribozî, bir ahlak düşünürü olarak nitelendirdiği Jean Jacques Rousseau’nun (1712-1778) bakış açısını da dönemin ahlak anlayışıyla bağdaştırarak ilim ile ahlakın iki(z) kardeş olduğuna dair görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

Hukema-yı garbiye ve ahlakiyyundan Jean Jacques Rousseau gibi bir hakîm, şehîr, ilim ve irfanın, hikmet ve fennin bais-i terakki-i medeniyet ve insaniyet olduğunu bildiği ve bütün mevcudiyetiyle tasdik ettiği halde -kematat-ı ilmiye mahiye-i fezâil-i ahlakiyedir- diye iddiada bulunmuş ve bu iddiasını delail-i katia ve berahin-i satia ile isbata mecbur kalmış ve koca Fransa Encümen-i Danişini hayretlere, pek derin düşüncelere sevk etmiştir.⁴⁴

Eğribozî, Rousseau’nun ilim ve ahlak ilişkisiyle ilgili söylediklerini yorumlamakta, ilim ile ahlakın ikiz kardeş olduğuna dair görüşünde onu haklı bularak ona katılmakta ve bunu şöyle ifade etmektedir: “Övülmüş ahlaki erdemlerle

⁴² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 78; Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 90.

⁴³ Descartes, **Felsefenin İlkeleri**, çev. Mehmet Karasan, 3. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963, s. 17.

⁴⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 6.

hâllenmeyen kişilerin fen ve ilimdeki gelişmişliğinin bir kıymeti yoktur. Bunun için bilgi ve eylem ikiz kardeş gibi bir arada olmalıdır.”⁴⁵

Ahlak ve ilim ilişkisinin mutluluk ile de bağlantısı vardır. Eğribozî'nin ahlak, ilim ve mutluluk arasındaki münasebete dair anlayışı şöyledir: Sonsuz mutluluğa ulaşma, ilim tahsili ve iman iledir. Kalbini, gönlünü, temiz düşüncelere yönlendirmek ancak bu iki hikmetle öğrenilir. Bundan dolayı bu iki hikmet, diğerinin gereği olup insanın sadece biriyle yetinmesi uygun olmaz. Örneğin bilgisizlikten oluşan ve kötülüklerden berî bulunan bir kimsenin durumu hayvandan, bilgisi deniz gibi geniş olup iyilik, güzellik ve estetikten tamamen arı olan kişinin şeytandan farkı yoktur.⁴⁶

Eğribozî yıkılmaya yüz tutan Osmanlı Devleti'nin son döneminde ahlakın gerekliliğine dair çalışmalar yapmıştır. O, ahlak konularını hem dünya hem de ahiret yönünden ele alarak karşılaştırmış, muhtemel sonuçları ile değerlendirmiştir. İnsanın insan olma şartını ahlaklı olmaya bağlayan Eğribozî, güzel ahlaklı kişinin hem Hakk hem de halk nezdinde saygınlık kazanacağını, kötü ahlaklıının ise ilk olarak Allah'ın nazarında itibardan düşeceğini, halkın içinde mahcup olacağını ve kimseden hürmet görmeyeceğini belirtir. İkinci yaptırımın da ahirette olacağını ve bunun karşılığının yüce yaratıcı tarafından verileceğini dile getirerek İslami inanç konularına göre açıklamada bulunur.

Buraya kadar Eğribozî'nin hayatı, kişiliği, eserleri ve ahlak felsefesi tarihinde ahlak hakkında ortaya konan tanım ve değerlendirmeler ile ilgili bilgiler verildi. Bu çalışmanın konusu Ali İrfan Eğribozî'nin ahlak anlayışı olduğundan bundan sonraki bölümlerde teorik ve pratik ahlak problemleri üzerinde onun ahlak anlayışının ne olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Teorik ahlak başlığı altında onun ahlak anlayışını ahlak felsefesinin terim ve kavramları düzeyinde incelemek için Eğribozî'ye göre nefsin kuvvetleri meselesi, ahlakın kaynağı, iyi ve kötü anlayışı, adet ile ahlak münasebeti, hürriyet, vazife, vicdan anlayışı, ahlaki müeyyide ve ahlakın değişip değişmeyeceği problemleri üzerinde durulacaktır.

⁴⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 6.

⁴⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 78.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ İRFAN EĞRİBOZÎ'DE NAZARİ AHLAK

Ahlakın teorik ve pratik olmak üzere iki cephesi bulunmaktadır. Ahlakın teorik yönünde ahlak ile ilgili meseleler ele alınarak ahlak felsefesi yapılmaktadır. Teorik ahlak alanında iyi ve kötünün ne olduğu, kişi davranışlarının bir gayesinin olup olmadığı, bu davranışların iyi denilen bir değere mi yöneleceği, vicdanın ne olduğu, iyi ile kötüyü ayırabilecek güçte olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu tür sorgulamalar yapmak teorik ahlakın (etik) en temel meselelerine girmektedir. Bu türden sorgulamalar yapan iyi, kötü üzerine pek çok sayıda ahlaki sistem ve ekol teşekkül ettirilmiş ve bunlara uygun felsefe meydana getirilmiştir.⁴⁷ Ahlakın pratik yönünde ise teorik ahlak ile elde edilen ilkeler, kurallar ve yasaların uygulamaya nasıl konduğundan, fert ve topluma nasıl tatbik edildiğinden söz edilmektedir.⁴⁸ Bu konuya ikinci bölümde daha geniş yer verilecektir.

Eğribozî, ahlak ilminin çeşitlerinin, nazari ve amelî olmak üzere iki kısım olduğunu ifade eder. Bunlardan nazari ahlakı ahlakın kanun ve kaidelerini belli eden, amelî ahlakı ise; kanun ve kaideleri belli olan ahlak kurallarının uygulama tarzını belli eden kavramlar olarak tanımlamaktadır.⁴⁹

Teorik ahlakla ilgili konu girişinde anılan konulara ve benzerlerine Eğribozî'nin hangi cevapları verdiğini ve bu konular hakkındaki düşünce ve yaklaşımlarının neler olduğunu ele almaya çalışalım.

1. Nefsin Kuvvetleri Meselesi

Pek çok ahlakçı, nefsin kuvvetleri konusunda İbn-i Miskeveyh'in (v. 421-1030) tesirinde kalarak⁵⁰ bu kuvvetleri üç kısımda incelemişlerdir. Bu kuvvetler: kuvve-i fikriyye, kuvve-i şehevîyye, kuvve-i gazabîyye'dir.⁵¹ Eğribozî de bu konuda

⁴⁷ H. Erdem, **Bazı Felsefe Meseleleri (Felsefeye Giriş)**, s. 28.

⁴⁸ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 111.

⁴⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 62.

⁵⁰ İbn-i Miskeveyh, **Ahlakı Olgunlaştırma**, s. 22.

⁵¹ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 69.

kuvve-i müdrike, kuvve-i celbiye ve kuvve-i selbiye isimlerini kullandığından bu hususta İbn-i Miskeveyh'ten etkilendiği söylenebilir.

Ancak tüm kuvvetlerde olduğu gibi insan ruhunda bulunan bu üç kuvvetin de bir itidal noktası vardır. Bunlar hikmet, iffet, şecaat ve bu üç parçanın uyum içinde olmasıyla ortaya çıkan adalettir. Bu dört temel fazilet ilk defa Sokrates'te görülür ve onu takip eden Aristoteles (MÖ 384-322) bu faziletleri sistemleştirmiştir. Daha sonra İbn-i Miskeveyh, Gazali (1058-1111) ve diğer İslam filozofları tarafından İslam dünyasına intikal ettirilmiştir.⁵² Son devir Osmanlı ahlakçısı ve bir İslam ahlakçısı olarak Eğribozî'nin de bu temel faziletleri kullandığı görülmektedir.

Allah'ın kullarını üç önemli güçle yarattığından bahseden Eğribozî, bunların ahlak nezdinde, “kuvve-i müdrike, kuvve-i celbiye ve kuvve-i selbiye” isimleriyle bilindiğini ifade etmektedir. O, insanların bütün hâl ve fiillerinin bu üç kuvvetten meydana geldiğini, bir dördüncüsü aramılsa bile bulunamayacağını söyler. Eğribozî bu üç kuvvetin açıklamasında ise, kuvve-i müdrike, akıl ile bilinip anlaşılan hususlar; kuvve-i celbiye, insanın nefsiyle ilgili hoşuna giden hususlar; kuvve-i selbiye, insana elem veren, tiksiniilen şeylerden nefsi uzaklaştırmaya yarayan hususlar olduğunu ifade eder. İnsanların bu üç hususu, akıl, şehvet ve gazap kelimeleriyle bildiğini ve çoğunlukla bu isimlerle hatırlanacağını belirtir.⁵³ Eğribozî, ahlak ilminin bu üç önemli direk üzerinde yükseldiğini belirtir. O, bu üç gücü nazari ahlakın ele aldığı, incelediği meseleler olarak görür.

Eğribozî, ahlakı oluşturan bu üç önemli kuvvetin düzenleyicisi, tamamlayıcısı olarak iki kuvvetten daha bahsederek bunları şu ifadelerle açıklamaktadır: “Cenab-ı Allah insana şu iki kuvveti bahşetmiştir ki insan bunlarla her fiil ve hâlini tanzim ve icra edebilir: Maişet (geçim, dirlik) ve ibadet (Allah'a kulluk). Ahlak hep bu iki kuvvetle mümkün olmaktadır.”⁵⁴ Ona göre insan, ne sadece iyilik üzere mutlu olmak için ne de kötülük üzere bahtsız olmak için yaratılmıştır. İnsanın tam tersine her iki yöne de meyledebilen, her ikisine de kabiliyeti olan bir yaratılışa sahip olduğunu

⁵² H. Erdem, **S.O.A.**, s. 70.

⁵³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 63.

⁵⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 67.

ifade ederek teorik ahlakın konularından olan insan davranışları ve hayatın gayesi konularına değinmektedir.

Eğribozî; nefsin kuvvetlerini ahlakın kaynağı, ahlak fiilinin oluşturucusu, temel yönlendiricisi olarak görmektedir. Çünkü ona göre ahlak bu kuvvetlerle mümkün olmakta, ahlak ilmi bu üç önemli direk üzerinde yükselmekte ve insan bunlarla her fiil ve hâlini tanzim ve icra edebilmektedir. Dolayısıyla bu kuvvetler ahlakın kaynağını oluşturmaktadır.

2. Ahlakın Kaynağı

Bütün dinlerin kendilerine göre belirlenmiş ahlaki ilke ve kuralları yanında dinlerde ortak olan evrensel ahlak kuralları da vardır. Bunlardan ahlakın kaynağının din olduğunu savunan görüşlerle birlikte farklı görüşler de bulunmaktadır.

Her devirde ahlaki din ile temellendirmeye çalışan farklı filozoflar ve bir o kadar da farklı yaklaşım tarzı olmuştur. Ahlakı din ile temellendirmeye çalışan ahlak teorilerinin asli karakterini, Tanrı'nın varlığı ve vahiy gerçeği oluşturmaktadır.⁵⁵ Ancak ahlakın kaynağını din veya Tanrı olarak görmeyenlere bakıldığında, kimi doğayı, kimi de insanı temel almıştır.

Ahlak öğretilerinin temel ilkesini, Grek filozofları ve stoacılar kozmik bir temellendirme yaparak “doğa ile uyum içinde yaşamak” olarak belirlemişlerdir. Yani onlara göre aklın rehberliğinde yaşanan hayat, ahlaklı ve iyi hayattır ve bu aynı zamanda doğal hayatın ta kendisidir.⁵⁶

Ahlaki yaşamı insandan yola çıkarak, antropolojik bir temellendirmeye gidenler de vardır. Grekler gibi insanın doğal yanını esas alan bu temellendirmede, insanın ahlaki yaşamını temellendirirken insanın ruhi yönünü öne alan, doğal yanını bırakan naturalist insan bilimine dayalı temellendirmeyi kabul etmeyen, insan aynı zamanda bir tinsel varlıktır diyen Kant'ı (1724-1804) görmekteyiz. Buna göre insan

⁵⁵ Recep Kılıç, **Ahlakın Dini Temeli**, s. 85.

⁵⁶ Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25.

kendi kendisini belirleyen bir güce sahiptir, akıl sahibi varlık olarak ahlaki yaşamını ahlak yasasına göre belirleyip düzenleyebilir.⁵⁷

Düşünce tarihinde ahlak ile din arasındaki ilişkiyi açıklamak üzerine iki yaklaşım vardır. Bunlardan biri dinden ahlaka doğru giden yaklaşım, diğeri de ahlaktan dine doğru giden yaklaşımdır. İlk yaklaşım dine dayalı ahlak yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda dinî nitelikleri ağırlıkta olan bir ahlak anlayışı oluşturulmaktadır. İkinci yaklaşım ise insanın ahlaki deneyimlerinin teolojiyi meydana getirdiği yaklaşımdır. İkinci yaklaşım Kant'ın "Ahlak Delili" adıyla felsefe tarihinde ünlenen yaklaşımdır.⁵⁸

Bu noktadan itibaren, Eğribozî'de ahlakın kaynağı nedir, ahlakın kaynağında Tanrı ve din inancı var mıdır, ona göre, Tanrı'nın emirleri mi davranışlara ahlaki iyilik ve kötülük kazandırır? gibi sorular üzerinde durulacaktır.

Eğribozî'ye göre bir Allah vardır ve O her yerde mevcuttur.⁵⁹ O, ahlakın gelişmesinde Tanrı buyruklarına yani dine ve din eğitime önem vermiş, ahlak kitaplarında dinin önemini vurgulamış, bu konuda ayet ve hadislerle de değinmiştir. Ona göre dindarlığın da gereği olarak Allah'ın ve Peygamber'in emirlerini tereddütsüz bir şekilde yapmak gerekir. Bununla birlikte onların yapılmasını emrettiği ibadetleri yerine getirirken kusur ve zayıflık göstermemek, onları kalben severek her daim anmak gerekir. Çünkü dindarlık sayesinde davranışların da iyilik yönünde değişeceğini, şeytanın vesvesesinden korunulacağını hem dünya hem de ahirette saygın ve değerli olup selamete ve kurtuluşa erişileceğini belirtir.⁶⁰

Eğribozî, din ile ahlak arasında sıkı bir münasebetin olduğunu belirtmekte ve dinin gereğine inanmaktadır. Ona göre, insanlığın, âlemin, saadet ve selameti, her ferdin hakiki dine yönelmesiyle olacaktır. Din, insanlık âleminin ve medeniyetinin

⁵⁷ Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. I. Kuçuradı, 5. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 28; Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 28, 29.

⁵⁸ Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s. 24, 25, 136; M. Aydın, **Din Felsefesi**, 12. Basım, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2010, s. 306.

⁵⁹ Ali İrfan Eğribozî, **Malûmât-ı Diniyye**, 1. Kısım, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1329, s. 6.

⁶⁰ Ali İrfan Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdadiyyenin İkinci Senelerinde Tedris Olunmak Üzere..., A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası (Bâb-ı Âli Caddesinde Numara 52), İstanbul, 1318, s. 8, 9.

olgunlaşmasına yardımcı olur. Eğribozî'ye göre maddi, manevi, gizli ve açık iyiliğe ve mutluluğa yönlendiren, insanları her türlü kötülükten men eden en etkili kanun dindir.⁶¹

Eserlerinin telifi sırasında yabancı kaynaklara müracaat etmeye ihtiyaç duymadığını ve buna gerek görmediğini belirten Eğribozî, “İslam dini tamamlanmış mükemmel bir ahlakıdır.”⁶² demektedir ve buna kesin kanıt olarak “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.”⁶³ ayeti ile “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”⁶⁴ hadis-i şerifini gösterir. Bundan dolayı eserlerinde İslam ahlakını yansıtır ve bunu da ayet ve hadislerle temellendirir.

İslam ahlak düşüncesi, dünyevi ve uhrevi yaşayışın umumi sınırlarını çizen Kur'an ve Sünnet ile başlamaktadır. Bu ahlaki temeli belirleyen Kur'an ve onun ışığında oluşan sünnettir.⁶⁵ Nitekim Hz. Aişe, Hz. Peygamberin ahlakı ile ilgili bir soru üzerine onun ahlakının Kur'an ahlakı olduğunu belirtmektedir.⁶⁶ Eğribozî'de de kaynağı Kur'an ve sünnete dayanan, İslâm ahlakının ve düşüncesinin ağır bastığı bir ahlak anlayışı ortaya çıkmıştır.

Eğribozî, dinsizlikle kötü ahlak arasındaki münasebetin varlığını da dile getirmektedir. O, dinsizliğin açık bir şekilde vahşet olduğunu, hiçbir dinle irtibatı bulunmayan dinsizlerin her türlü kötülüğü işleyebileceklerini ancak din sayesinde gizli ve haram olan şeylerden, suçtan, kötülüklerden uzaklaşılacağını belirtir. Yine dinsizlerin edep ve terbiyeden yoksun olduklarını, bu yüzden ortalığın alt-üst olduğunu ve dinsizlerin bütün insanlık için zararlı olduğunu söylemektedir.⁶⁷

Anlaşıyor ki, Eğribozî'nin düşüncesine göre, dindar olmak, şer'i hükümleri doğru bir şekilde anlamak ve yaşamak, ahlak ile uygunluk açısından önemlidir.

⁶¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 191, 192.

⁶² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 12.

⁶³ Mâide 5/3.

⁶⁴ Muvatta, Hüsnü'l-Huluk, 8; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIV: 513; İbn Ebi Şeybe, **Musannef**, VI: 324; Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, **el-Edebu'l-Müfred**, thk. Semir b. Emin el-Züheyrî, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1998), 104; Hâkim en-Nîsabûrî, Ebu Abdillâh İbnü'l-Beyyi Muhammed, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), II: 670.

⁶⁵ Mustafa Çağrıç, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, s. 30.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XL, 148.

⁶⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 192.

Çünkü iyi ahlaklı olabilmek için din gereklidir. Bundan dolayı Eğribozi, iyi ahlakın kaynağının din olduğunu ve bu inanılan din sayesinde insanların doğruyu, yanlışı, iyi ve kötüyü ayırt edebileceğini ifade etmektedir.

3. İyi ve Kötü Anlayışı

Ahlak felsefesinin temel problemlerinden biri de “iyi” ve “kötü”nün ne olduğu meselesidir. Tarih boyunca düşünürler iyi (hayır) nedir, kötü (şer) nedir? Gibi ahlak felsefesinin temel sorularına cevap bulmak için “iyi” ve “kötü”nün amaç ve içeriğini belirlemek için çaba sarf etmişlerdir. Ahlak anlayışları da bu sorulara verilen açıklama ve cevaplara göre şekillenmiştir.

Ahlakın esası sayılan iyi ve kötünün, tarihî seyir içinde çok farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir. Bir kısım ahlakçılar, iyi ve kötünün insan şuurunun mahiyetinde, fitratında, akılda var olduğunu ileri sürerken bir kısmı iyiyi haz, elem ve fayda, işe yarama vb. gibi daha fiziksel ve faydacı bir anlayışa bağlamakta, bir kısmı da vazifenin mutlak olarak yerine getirilmesi veya Allah’ın emirleri ve yasakları gibi konulara itaat olarak nitelendirmektedir.⁶⁸

Etik tarihi incelendiğinde “En yüksek iyi”nin ne olduğunun tarifıyla başladığı görülmektedir. Bu tarifle ilgili teoriler göz önüne alındığında ulaşılmaması gereken “en yüksek iyi”nin mutluluk *eudaimonia* olduğu belirtilir. Buradaki mutluluğun ne olduğuyla ilgili olarak farklı yanıtlar verilmektedir. Örneğin Sokrates’in ahlak öğretisi böyledir. Bu öğretiye göre mutluluk kişinin fiillerinin nihai gayesi “en yüksek iyi”dir. En yüksek iyi olarak mutluluk aynı zamanda en yüksek değerdir. Bilgi öğretisi aynı zamanda bir ahlak öğretisini barındıran Sokrates, bilgiye ait doğruluğu ahlaki iyiden daha önceki sıraya koyan, ona temel oluşturan bir konumda görür.⁶⁹

Platon’a (MÖ 427-347) göre ise, idealar aynı zamanda insanın ahlaki eylemlerini yönelttiği gayelerdir. Ona göre “en yüksek iyi” mutluluğa yani mutluluk ideasına ulaşmak ahlaki yaşamda asıl gayedir. Bu uğurda insanoğlunun ruhi, bedensel birçok fiil ve fonksiyonun bir denge ve ahenk içerisinde bulunması şarttır.

⁶⁸ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 45.

⁶⁹ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 50, 51; Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 41, 42.

Beden ve ruhta uyumsuzluk olması hâlinde “en yüksek iyi”ye ulaşmak mümkün olmayacaktır. Platon insanın mutluluğa, en yüksek iyiye ahlaki yoldan ulaşabileceğini belirtir. Bu en yüksek iyiyi İyi ideası olarak Tanrı ile de özdeşleştirir ki, onun bu yaptığı ontolojik temellendirme, aynı zamanda ahlaka bir teolojik temellendirme kimliği de kazandırmaktadır.⁷⁰

Ahlak felsefesinin en eski ve önemli sorularından biri olan “Bir şey, Tanrı istediği için mi iyidir, yoksa iyi olduğu için mi Tanrı onu istemektedir?” sorusu ilk olarak Platon tarafından tartışmaya açılmıştır.⁷¹ Hıristiyan dünyasında “Euthyphro tartışması” adı verilen bu problem ile İslam dünyasında “husun-kubuh” meselesi adı verilen problem temelde aynıdır. Bu soruya verilen cevaplara göre, ahlak felsefesi tarihinde, dinle temellenen farklı ahlak teorileri ortaya çıkmıştır.⁷² Soruya verilen cevaplar üç ana grupta toplanabilir: Bunlardan ilki ahlaki dine dayandıranlar, ikincisi ahlak ile dini iki ayrı (otonom) alan olarak görenler ve üçüncüsü de ahlak ile din arasında bir sebep-sonuç bağlantısı görmemekle beraber başka türden ilişkilerin bulunduğunu kabul eden görüşlerdir.⁷³ Bu yaklaşımların mahiyetlerinin filozoflara göre çeşitlilik gösterdiğini belirtmek gerekir.

Aristoteles, büyük ölçüde hocası Platon’u izlemekle birlikte onun gibi idealardan meydana gelen bir dünya tasavvurunu reddeder. Bu sebepten ahlak öğretisini soyut bir insan ideasına değil, metafiziksel ön kabullere dayansa da somut dünyaya ve insana dayandırmıştır. Aristoteles tüm doğal organizmaları gayeye yönelmiş sistemler olarak görür. İnsanın nihai gaye olan mutluluğa erişebilmesi için “en yüksek iyi”nin gerektirdiği bütün ölçütleri karşılaması zorunludur. Bu ölçütler de insanların hepsinin peşinde koştukları hedef olan mutluluk olmalı, kendisine değer verilmeli ve kıymetini artıracak başka hiçbir katma değer mutluluğa ilave edilmemelidir.⁷⁴ Ona göre iyi, amaçlar farklı olsa da herkes ve her şey tarafından istenilen şeydir. Yani hekimlikte iyilik sağlarken, askerlikte zafer, mimarlıkta ev gibi

⁷⁰ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 63, 64; Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 43, 46.

⁷¹ Platon, **Euthyphron (Dindarlık Üzerine)**, Çev. Güvenç Şar, 1. Basım, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 59.

⁷² Recep Kılıç, **Ahlakın Dini Temeli**, s. 86.

⁷³ M. Aydın, **Din Felsefesi**, s. 306.

⁷⁴ Aristoteles, **Nikhomakhos’a Etik**, çev, Furkan Akderin, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 29; Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 50, 52.

amaca göre farklı şeylerdir. Kötülük ise etki altında kalmama veya fiillerinde ne bir eksik ne de bir fazla olma hâlidir. Eksik ya da fazla olma durumlarının her ikisi de iyi değildir. Ölçüyü tutturmak gereklidir. Bunların ortasını bulmak ise erdemdir.⁷⁵

Aristippos (MÖ 435-356) Sokrates'in öğrencisidir. O, Hedonizm'in (Hazcılık) ahlak anlayışında ahlaki fiillerin yönelimleri ve elde edilmesi gereken “en yüksek iyi”yi haz olarak tarif eder. Haz mutluluktur ve doğru eylem buna göre tanımlanır.⁷⁶

Epikuros (MÖ 341-270) için de en yüksek iyi hazdır. O, “iyi” yi, “en yüksek iyi”yi mutluluk sayar. Fakat o, bu en yüksek iyi olan mutluluğu sağlayan hazcılığı, bedensel hazza indirgeyen hazcılıktan çok, niteliksel hazcılık olarak tarif eder. Buna göre hayatın tamamında daima kalıcı fayda ve çıkarları gözetmek gerekir. Bu yüzden bir anlık hazların verdiği kalıcı olmayan mutlulukların yanı sıra onlardan daha fazla ve devamlı mutluluk sağlayacak zevklere yönelmek esas olmalıdır.⁷⁷

Stoacılıkta kozmolojik varlığın bir parçası olarak kişi, bu varlığı hâkimiyeti altına alan gayeli yapıyı ahlaki hayatında kendisi için bir model olarak benimsemelidir. Stoacılar da insanın eylemleri “en yüksek iyi” bakımından mutluluğa yönelmelidir.⁷⁸

Burada bahsedilen ahlak düzenlerinin tamamı, kişinin dünyadaki ferdi ve toplumsal mutluluğa ulaşmak istediğinden *eudaimonist* (mutçu) ahlak anlayışları diye genel bir isim altında toplanmışlardır. Çünkü bu bahsedilen ahlak sistemlerinin hepsi, insan davranışlarının son gayesi olarak mutluluğu ön görmektedir.⁷⁹

Antik Çağ filozoflarından bir Yeni Çağ filozofu olan Kant'a kadar Batılı filozofların büyük çoğunluğunun en yüksek iyi olarak mutluluğu temel alan bir çizgiyi takip ettikleri görülmektedir.⁸⁰ Bahsi geçen filozoflardan Kant'a göre, bir eylemin “iyi” olabilmesi için mutluluğa yönelmesi değil, *a priori* bir motife göre

⁷⁵ Aristoteles, **Nikhomakhos'a Etik**, s. 21, 28, 49.

⁷⁶ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 55, 56; Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 54.

⁷⁷ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 100; Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 56.

⁷⁸ Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 59.

⁷⁹ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 49.

⁸⁰ Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 68.

yani aklın buyruklarını tanıyan ödev bilinci içerisinde yapılmış olması gerekir. Onun etik anlayışı ödev etiğine dayanır. Bu anlayışta ahlak yönünden doğru veya yanlış olan ödev etiğine göre belirlenir. Kant için bir fiil tamamen bir vazife ya da mükellefiyet gereği işlenirse gerçek bir ahlaki kıymete sahip olabilir. Kant, vazife ahlakında vazife ve ahlaki mükellefiyetin neticeye göre değil niyete göre olduğunu ileri sürer. Kant, bütün fiillerin, davranışların ahlaki değerinin maksattan kaynaklandığını ve dünyada aslen iyiyi istemek dışında bir “en yüksek iyi” olmadığını beyan eder.⁸¹

İslam dünyasında ise ahlakiliği ve gayr-i ahlakiliği belirleyen, yani iyi veya kötü olan tamamen dinî emirlere uygun olmak veya uygun olmamak olarak kendini göstermektedir. Buna göre Allah ve Resul’ünün emrettiklerine uygun olanlar iyi ahlakı, uygun olmayan ve isyan ise kötü ahlakı meydana getirir.⁸² İslam ve son devir Osmanlı ahlakçılarından Eğribozî’nin Ahlak-ı Hamîde’yi tanımlarken insan davranışlarını da iyi ya da kötü olmasına göre ikiye ayırdığını görmekteyiz. Buna göre insanın fiil ve davranışları akla ve İslâm dinine uygun ise iyi ahlak; bu davranışlar akla ve İslâm dinine uygun olmayan, istenmeyen fiil ve davranışlar ise kötü ahlak olarak nitelendirilmektedir.⁸³

Fazilet, kişinin ahlaki açıdan kemale ermesidir. “Ahlaklı kişi” dendiğinde çoğu zaman ahlaki kurallara uyarak hayatını sürdüren kişi akla gelir fakat faziletli kişi dendiğinde ahlaka uygunluk seviyesinin üstünde yer alan kişi akla gelir. Faziletli kişi ahlaken olması gerekenden daha üstün bir performans sergileyen ve imrenilerek bakılan örnek bir şahsiyete sahiptir.⁸⁴

Eğribozî, iyi ahlak ve fazilete ulaşma yollarının neler olduğunu göstermiştir. Buna göre fazilete ulaşmak için yapılması gerekenlerden ilki daima anne-baba, ilim öğretmenler, öğretmenler ve akılcı büyük olanların nasihatlerine uymak ve onlara güvenmek ve bunu daima akılda tutmaktır. Fazilete ulaşmak için ikinci olarak

⁸¹ Immanuel Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, çev. I. Kuçuradi, Ü, Gökberk, F. Akatlı, 6. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 68, 93, 94, 123; Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 407; Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, Çev. Salih Zeki, Seba yayınları, Ankara, 1999, s. 35.

⁸² H. Erdem, **S.O.A.**, s. 72.

⁸³ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 10.

⁸⁴ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, s. 149,150.

yapılması gereken her zaman iyi, uslu ve ahlakı güzel olanlar ile kaynaşip onlarla görüşmek ve arkadaşlık etmek, haylaz ve kötü ahlaklı olanlardan uzak durmaktır.⁸⁵ Eğribozî, daha önce ahlakın kaynağının, güzel ahlakı belirleyen din olduğunu, İslam olduğunu belirtmişti. Buraya kadar görüldüğü üzere ahlaki faziletlere ve iyiye ulaşma yollarını gösterirken istenenler dinin emrettiği hususlardır. Bütün bunlarla maneviyatın biçimlendirdiği bir dış dünya, maddi bir çevre oluşturma, bir hayat pratiği geliştirme tasavvuru ortaya konmaktadır.

Eğribozî, ahlak-ı hamîde yani güzel ahlak sahibi olmanın ne faydası olacağı sorusunun cevabını da vermektedir. Güzel ahlak sahibi olanların iki cihan saadetine nail olacaklarını belirtmekte ve insanları güzel ahlak sahibi olmaya çağırmaktadır. O, toplum içerisinde diğer insanların güzel ahlak sahiplerine hürmet gösterdiğini, değer verdiğini şu övgü dolu sözlerle ifade etmiştir: “Fılan Efendi ne kadar iyi bir zattır, insan etvâr ve harekâtına adeta hayran oluyor. Hemen hiçbir hareketi hiçbir fiili yoktur ki şayân-ı tahsin olmasın. Ne olurdu herkes bunun gibi olaydı? Cenâb-ı Hakk kendisine uzun ömürler ihsan eylesin.”⁸⁶ Eğribozî, güzel ahlakın bu dünyadaki faydalarına değinmekte, ardından güzel ahlak sahibi olanların terk-i hayat eylediklerinde hem güzel bir nam ile anılacaklarına hem de Yüce yaratıcının hidayet ve lütfuna erişeceklerine dikkat çekmektedir. Eğribozî'nin Ahlak-ı hamîdeyi tarif etmekte kullandığı, iyi ve kötüyü belirleme konusunda ileri sürdüğü fikirler bazı davranış kurallarını tarif etmektedir. Bu kurallar, halk arasında örf ve âdet olarak bilinen kurallardır.

4. Âdet ile Ahlak Münasebeti

Ne kadar ilkel olursa olsun her toplumda iyi ve kötü üzerinde birtakım tasavvurlar, fikirler, inançlar, kanaatler ve birtakım davranış kaideleri bulunmaktadır.⁸⁷ Örf ve âdet de denilen bu davranış kuralları, insanların özünde yer etmiş, sağduyu sahiplerince de makbul görülen, öteden beri yapılagelen şeylerdir.⁸⁸

⁸⁵ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 10.

⁸⁶ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 11.

⁸⁷ Nurettin Topçu, **Ahlak**, s. 167.

⁸⁸ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13.

Eğribozî, âdeti, bedenle ilgili olan hareketlerin tekrarlanmasıyla ortaya çıkan davranışlar olarak tanımlar. Getirdiği bu tanımları da birtakım örneklerle açıklar. İnsanların ikide birde parmak çıtlatması, ayağını oturduğu yerde sürekli olarak sallaması gibi bedeni hareketlerini âdetten saymakta ve bu hareketlerin ahlak olarak nitelenemeyeceğini belirtmektedir. Peki âdet ile ahlak arasındaki farkı nasıl bilebiliriz? Bunu da tarifte belirtildiği gibi eğer bir davranış, bedene aitse ve tekrarlanıyorsa âdetten sayılmaktadır. Ruha ait davranış ve hareketlerin sonucunda ortaya çıkıyorsa bu da ahlak olmaktadır.⁸⁹ Buna göre, âdet ile ahlak arasında, temel olarak, maddi ve manevi açıdan bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ileride Eğribozî'nin pratik ahlak tanımında da görüleceği üzere, “ortaya konan kaidelerin uygulanmasından”, “ahlakın pratiğe dönüştürülmesinden” hareketle de bir belirleme yapar. Bu itibarla pratik ahlak da bedenle olmaktadır. Örneğin insan öldürmek, hırsızlık yapmak ruha değil bedene aittir ve âdet olmadığı görülür.

Eğribozî, âdet ile ahlakın farkını ortaya koyarken milletten millete, toplumdan topluma görülen değişimleri umumi ve hususi âdet olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre umumi âdet, ayırt etmeksizin bütün insanlık için hayatın devamı, vücudun korunması ve temel ihtiyaçları karşılarken yapılan yeme, içme, giyinme, yürüme, oturma gibi davranışlar olarak tanımlanmıştır. Hususi âdet ise bu türden ihtiyaçların karşılanması sırasında farklı millet ve toplumdan insanların farklı şekillerde davranması olarak tanımlanmıştır.⁹⁰

Âdet ile ahlakı karşılaştırırken Eğribozî, ikisinin de hoşlanılan ve hoşlanılmayan yönlerine değinir. Hoşlanılan âdetler olarak akıl ve dine aykırı olmayan, pantolon, entari veya şalvar giymeyi örnek olarak gösterir. Hoşlanılmayan âdetler olarak ise hem akla hem de dine aykırı olanları gösterir. Örneğin, İslam'dan önce bazı kavimlerin kendi kız çocuklarını öldürmesi, Hint kavimlerden bazılarının ölülerini yakıp Ganj Nehri'ne atmalarını örnek vermektedir.⁹¹ Eğribozî, “hoşlanılmayan” kriteri koyarak bu verdiği örneklere hoşlanılmayan âdet demektedir ve

⁸⁹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 74.

⁹⁰ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 75.

⁹¹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 76.

ahlaktan ayırmaktadır. Ancak dine aykırı veya dinen kötü olan bir şey ahlaka da aittir.

Ahlaki rölativizmde olduğu gibi, ahlaki değerler ve ilkeler kişiden kişiye, çağdan çağa, toplumdaki topluma değişmesi anlayışında⁹² herhangi bir düşüncenin veya eylemin iyi mi kötü mü olduğunu ortaya koyan ortak unsurlardan söz edilemeyeceğinden insanlar arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklara bir çözüm bulma ihtimali olmayacaktır. Buna göre örf ve adetler toplumdaki topluma ve dönemden döneme değişir. Ahlak ilkeleri daima aynı kalır çünkü bütün insanlık için ve her dönemde ahlak ilkelerinin aynı kaldığı gözlenmiştir. “Cana kıymak ve yalan söylemek kötüdür.” yargısı her kişi için ve her dönemde ahlaken kötü ve hukuken de suç olarak kabul edilmiştir. Bu itibarla, örf ve âdetlerde, bir toplumun ahlaki yaşayışı görüldüğü hâlde ahlak sadece örf ve âdetlerden ibaret değildir.⁹³

Eğribozî, hoş olmayan âdetlerden yola çıkarak, ahlak ilminin insanları iyi olan âdetlere yönelttiğini, hoşlanılmayan âdetlerden de uzak tuttuğunu dile getirmektedir. Tam da bu bağlamda örf ve âdet kavramlarının bir başka veçhesi ortaya çıkmaktadır. Nasıl ki insanların fikirleri davranış kurallarına dönüşerek örf ve âdetleri oluşturuyorsa insanların isteklerini gerçekleştirebilmeleri veya gerçekleştirememeleri de hürriyet kavramını ve sınırlarını akla getirmektedir.

5. Hürriyet Anlayışı

Tarih boyunca insanlar herhangi bir sınırlamaya ve kısıtlamaya tabi olmaksızın bütün hâl ve davranışlarında özgürce hareket etmeyi istemişlerdir.

Yalnız insanlar için değil, diğer varlıklar için de kullanılan hürriyet kelimesi, zorlamanın yokluğu, tutuklu olmayan bir varlığın hâli, bir eylemde bulunma veya bulunmama iktidarı gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁴ Seçme yapma gücü olan hürriyet, iradenin ruhen ve fiziken dış bir gücün etkisinde kalmadan kendi tercihi ile kendisini bir eyleme yönlendirmesidir.⁹⁵ Yine hürriyet, kişinin kendi kendisini belirlemesi,

⁹² Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 22.

⁹³ Nurettin Topçu, **Ahlak**, s. 169, 170.

⁹⁴ Necati Öner, **İnsan Hürriyeti**, 2. Basım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 1.

⁹⁵ Nurettin Topçu, **Ahlak**, s. 67.

kontrol etmesi, kendisine yön vermesi ve hayatını düzenlemesi durumudur. Hür kişi, kendisi dışındakilerin emir ve arzularına göre değil kendi dilediğine göre hareket edebilen kişidir.⁹⁶

Necati Öner, hürriyet konusunda, seçimsiz, insan hürriyetinin olmayacağını⁹⁷ vurgular. Onun gibi Eğribozî de seçmek, seçimde hür olmak, gibi kavramları ön plana çıkarır. Seçtiğimiz ve seçimde hür olduğumuz, kendi yetki sınırlarımız içinde ve elimizde olan hakların serbestçe kullanılmasına hürriyet, bunların serbest olmamasına da esaret demekte ve bunların birbirinin zıddı olduğunu belirtmektedir.⁹⁸

Bir kimse seçimlerini özgürce gerçekleştirebiliyorsa o kişinin özgür olduğu söylenebilir. Burada bahsedilen özgürlük hiçbir zaman kişinin keyfi davranması, isteklerini, güdülerini dilediği şekilde yapıp hiçbir engelle karşılaşmadan gerçekleştirme imkânı bulduğu türden bir özgürlük değildir. Buradaki özgürlük sebepleri belli olmayan, salt bir seçim, her türden sebeplerin üzerinde, esrarengiz, akıl dışı bir seçme kararı demek olan mutlak özgürlük de değildir. Çünkü âleme bakıldığında mutlak özgürlük diye bir şeyin olmadığı görülür. Eğer böyle bir şey olsaydı, o zaman ahlakın anlamı ve değeri ortadan kalkardı.⁹⁹ Eğribozî de “Ne insan ne de yaratılmışlardan hiçbiri mutlak hürriyeti haiz değildir.”¹⁰⁰ diyerek âlemde mutlak hürriyetin olmadığını söyler. Bu bağlamda Eğribozî, hürriyeti sınırlayan sebeplerden birinin vazife olduğunu belirterek; “Şu hâlde mademki insan bir takım vazife ile emrolunmuştur ve sınırlanmıştır, bundan dolayı da mutlak hürriyetten mahrumdur.”¹⁰¹ demektedir. Buna göre insanlar kanunlar kapsamında özgürse de gerçek özgürlük toplum içerisinde kanun ve kuralların çizdiği sınırlar dâhilinde faydalanılan özgürlük olmaktadır. Eğribozî, hürriyeti sadece vazife ile sınırlandırmıştır. Fakat vazifenin var olmadığı iddiasında bulunacaklara ne diyeceği belirsizdir. Öte yandan mutlak özgürlük sadece vazife ile değil, aynı zamanda fizik yasalarıyla da sınırlandırıldığı için mümkün değildir.

⁹⁶ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 537.

⁹⁷ Necati Öner, **İnsan Hürriyeti**, s. 20.

⁹⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 137.

⁹⁹ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 81.

¹⁰⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 138.

¹⁰¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 138.

Özgürlük, bireyin kendisi için bir haktır fakat başkalarının özgürlüğüne saygı göstermek de bireyin yerine getirmesi gereken bir vazifedir. İnsan kendine ait özgürlük sınırları içerisinde istediği şekilde hareket edebilir. Ancak hiçbir zaman başkalarının özgürlük sınırını ihlal etmemelidir. Bu itibarla bireyin özgürlüğün sınırı başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde biter.¹⁰²

Eğribozî, insanların meşru olan hürriyetlerinin beş kısım olduğunu belirtir:¹⁰³

- a. Vücudun korunması (Yaralanma)
- b. Nefsin yani hayatın korunması (Haksızlık, ölüm)
- c. İyi, güzel güçlerin korunması (Namus, haysiyet)
- d. İnançın korunması (Din ve mezhep özgürlüğü)
- e. Maddî, manevî her türlü mülkün korunması (Ev, tarla, kitap)

Birçok ahlakçıda olduğu gibi insanların meşru olan hürriyetlerini kullanmalarıyla ilgili görüşlerinden anlaşılacağı üzere Eğribozî de özgürlükleri maddî ve manevî olarak ikiye ayırmaktadır.¹⁰⁴ Buna göre vücudun serbest bir şekilde hareket etmesi ve fiillerini gerçekleştirmesine maddî hürriyet, söz ve isteklerimizdeki serbestliğe ise manevî hürriyet demektedir. Ona göre, maddî hürriyet, kişide vücuda yani organizmaya ait olan hürriyet iken manevî hürriyet ise kişinin nefsiyle ilgili ve nefesine ait hürriyet olmaktadır.¹⁰⁵ Kanunlar, insanları işlediği suçlara göre cezalandırarak geçici veya ebedî olarak maddî hürriyetinden yoksun bırakabilir ancak manevî hürriyetine yani fikir hürriyetine asla dokunamaz. Bu manevî hürriyetle insan iyi veya kötü bir şeyi yapıp yapmamaya karar verir ki bu da vicdanıyla ilgilidir.¹⁰⁶ Bir anlamda buradaki hür olma insanın insanlık vasfıdır.¹⁰⁷

Bir millet ve toplum için sahip olunan özgürlük derecesi hem fikri hem de manevî alanda yapılan gayretle ölçülür. Bir toplulukta ne kadar fazla özgürlük varsa orada o kadar çok ve hızlı bir ilerleme olacaktır. Çünkü insanlık özgürlükle ayakta

¹⁰² H. Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s. 82.

¹⁰³ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 140.

¹⁰⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 137.

¹⁰⁵ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 138.

¹⁰⁶ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 140.

¹⁰⁷ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 124.

durmaktadır, esaretle değil. Esaret bütün faziletleri yok ettiği için ahlak da esareti reddetmektedir. Ahlakiliğin olması için de insanın hür olması gerekmektedir.¹⁰⁸ Eğribozî, bütün kâinatın ve ortalığın düzeninin ancak özgürlükler sayesinde olacağını, âlemdeki özgürlüğe zerre kadar zarar gelse ortalıkta düzensizlik ve karışıklık olacağını belirtir. Devletlerin, milletlerin ve toplumların da hür ve özgür olması gerektiğini vurgulayan Eğribozî, bunların yükselişinin hür olmalarıyla çöküş ve dağılmalarının da esaretle olacağını söyler. Ona göre hürriyet olmayan yerde, vatanın, milletin kaderi ve menfaati bir takım rezil ve zalim insanların elinde bulunduğu için çok fazla doğru yoldan sapma olmaktadır. Yine hürriyetin yokluğu, hukuksuzluk, millet menfaatinin korunamaması ve vatanın istikbalinin yok olmasına neden olmaktadır. Eğribozî, verilen bu bilgiler doğrultusunda hürriyet ile esareti karşılaştırmaktadır. Buna göre maddi, manevi her hukukun korunması hürriyetle kaybolması esaretledir; hürriyet vicdani, esaret ise nefsanidir, hürriyet selamet ve saadet, esaret ise musibet ve felakettir.¹⁰⁹ Bundan dolayı o, her millet ve devletin bütün uygulamalarında hürriyeti ön plana çıkarmalarını, esaretten de sakınmalarını, ancak bu şekilde bir yükselişin olacağını ve ayakta kalınacağını belirtmektedir. İnsanların bu medeniyete ulaşmasına özgür bir toplum olmaları kadar vazife duygusuna sahip olmaları, görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleri de katkı sağlayacaktır.

6. Vazife Anlayışı

Vazife sözcüğünün hem kuramsal hem de eylemsel bakımdan “ahlaki ödev” manasındaki genel kullanımı pek yenidir. Bu kullanım, Batı’dan ahlakla ilgili eser çevirilerinin çoğaldığı, Osmanlı’nın son dönemiyle Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşan ahlak kültürüne aittir. Bu dönemde müellifler, eserlerinde “ahlaki ödev” anlamındaki vazife konusuna geniş yer vermişlerdir. Son dönem Osmanlı’da ahlakla ilgili eser yazan müellifler “ahlaki ödev” konusunun dini ilgilendiren yönlerinde İslâmî ahlak anlayışına bağlı kalmışlardır. İslâmî ahlak anlayışıyla bağdaşmayan

¹⁰⁸ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 83.

¹⁰⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 141.

noktalarda ise gerek düzen gerekse içerik bakımından Batı'nın ahlak anlayışından - daha çok Kant'tın ahlak yaklaşımından- faydalanmışlardır.¹¹⁰

Vazife ahlakı, ahlak sistemleri içerisinde yer alan, Kant'ın düşüncesiyle ortaya konan önemli bir ahlak anlayışıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bütün *eudaimonist* ahlak anlayışlarına ve teolojik ahlaka karşı olan Kant, yeni bir ahlak düşüncesi ortaya koymak istemektedir. Ona göre otonom bir varlık olarak insanın özgür olduğunun en önemli göstergelerinden biri de insanın kendi yasalarını kendisinin koymas ve o yasalara uymasdır. O, ahlaki eylemleri özgürce yapılan eylemlerden sayar. Klasik ahlak yaklaşımlarının tersine iyi ahlakın temelini ahlaki eylemin neticesinde değil de onun meydana gelişinde, kısacası iyi niyette arar. Buna göre, ahlaki olanı temellendiren şey de iyi niyettir.¹¹¹ Kant, iyi niyet kavramını tam olarak belirlemek, aydınlatmak ve açığa çıkarmak için vazife kavramını ortaya koyar. Ona göre bir eylemi vazife olduğu için yapıyorsak bu eylemin ahlakça bir değeri vardır. Vazife de bir davranışın kanun karşısında zorunlu olarak saygıdan doğmasıdır. Bu davranış eğer ahlak kanununa uygun bir şekilde isteniyorsa o zaman o bir vazife olmaktadır. Buna göre ahlaki olanı belirleyen, karşısındaki kanundur. Ahlaka uygun olan da aynı zamanda akla uygun olandır.¹¹²

Görüleceği üzere Kant'ta ahlakın temel gayesi, akla uygun olmak, aklın sesine kulak vermek, aynı zamanda bir vazife olarak ahlaki kurallara uymaktır. Kant, ahlakın gayesiyle ilgili olarak yapılan bir işte iyi niyetli olunduktan sonra sonucunun düşünülmemesini istemektedir. Ancak bu teorik ahlak yaklaşımının hayata yansması hiç de Kant'ın düşündüğü gibi değildir. Çünkü insanlar hayatın akışı içerisinde her zaman yaptıkları eylemlerin sonrasını, içinde bulunduğu şartların getirisini veya götürüsünü düşünmek durumundadır. Dolayısıyla bir eylemin ahlaki olabilmesi için yalnızca iyi niyet veya isteme bağlı olması değil, aynı zamanda bir beklenti olmasından dolayı eylemin sonucunun olmasıdır.

¹¹⁰ Mustafa Çağrııcı "Vazife", *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 581, 582.

¹¹¹ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s. 93, 94; H. Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s. 50.

¹¹² Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s. 89, 90; H. Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s. 51; Bedia Akarsu, *Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, 4. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 92.

Osmanlı ahlakçıları, ahlak kanun ve kurallarının kesinlik arz ettiğini kabul ederler ama Kant'tan ayrılan yönleri kanunların çıkış noktası olarak dini görmeleridir. Fakat vazife fikri ve ahlak yasalarını sosyal otoriteyle ilişkilendiren kimi Osmanlı ahlakçıları Fransız sosyologların tesirinde kalmıştır.¹¹³

Vazife, kişinin arzu ve isteklerinin sonucunda, yapma meylini duyduğu şeyden farklı olarak ahlaki yönden yapma zorunluluğu hissettiği şeydir.¹¹⁴ Eğribozî de insanların hem insani hem de medeni vasıflarını elde etmelerinin ancak vazifelerini yapmak ve hukuklarını gözetmekle olacağını söyleyerek refah ve saadete mazhar olmanın bu vasıflarla olacağını belirtir.¹¹⁵

Eğribozî, vazifeyi kısaca “kanunları isteyerek yapmak” olarak tanımlar. Ona göre Allah’a kul köle olmamız itibariyle O’nun gönderdiği kanunlara uymamız ve yapmamız da insanın kendisi için bir vazifedir. Eğribozî; anne-babaya, öğretmene ve bütün kardeşlerimize karşı hürmet ve muhabbet göstermeyi de vazifelerimizden sayar.¹¹⁶ Eğribozî’nin şu cümleleri bunu güçlendirmektedir:

Ana-babalarımızı olduğu gibi hocalarımızı da herkesten fazla sevmek, öğütlerine ve hafızamıza yazdıkları akıllıca bilgilere uyarak onları her zaman hatırlamak, bazen gereksiz davranışlarımızdan ötürü bize kızsalar da bizi azarlayıp suçlasalar da onlarla her vakit uyum içerisinde olmak, onlara karşı gelmeyip sessiz ve itaatkâr olmak ve onları kesinlikle suçlamamak, onlara hakaret etmemek, verdikleri görev ve sorumlulukları bir seferde yerine getirmek, eğitimimizi tamamlayıp diplomamızı aldıktan sonra onlardan daha bilgili ve rütbe yönünden üstün olsak da onlara olağanüstü saygı ve itaat göstermek bizim vazifemizdir.¹¹⁷

Ahlak ilminin yalnız vazife-i beşer ile meşgul olduğunu, bunun uygulamasının, öğrenilmesinin ve öğretilmesinin de her fert ve topluma gerekli olduğunu belirten Eğribozî, insan-ı kâmil olmayı da üzerine düşen bu vazifeyi layıkıyla yerine getirmeye bağlamaktadır.¹¹⁸ Çünkü vazife ve sorumluluk bilincinin belirleyici olmadığı ilişkiler ağında, hak sahipleri ne kadar haklı olurlarsa olsunlar mağdur olabilirler. Zira bu tür ilişkilerde haklar, başkaları vazifeleri yerine getirdiği

¹¹³ Mustafa Çağrııcı “Vazife”, **DİA**, s. 582.

¹¹⁴ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 527.

¹¹⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 94.

¹¹⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 94.

¹¹⁷ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 47; Benjamin C., Fortna, **Mekteb-i Hümayün**, Çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 281.

¹¹⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 95.

ölçüde korunabilir. Bunun için vazife ahlakı ve sorumluluk bilinci bizi karşı tarafın hakkına karşı doğrudan görevli kılmaktadır.¹¹⁹

Eğribozî, vazifenin kısımlarıyla ilgili olarak ilimler içinde vazife-i beşerin sayısız olduğunu ancak sınırlandırılıp belli başlı kısımlara ayrılabilceğini belirttikten sonra, vazifeyi, nefsi ve içtimai olarak ikiye ayırmaktadır. Bu ayırmadan sonra nefsi (şahsi) vazifeleri bedeni, ruhi ve dinî olarak diğer kısımlara ayırmaktadır.¹²⁰

Eğribozî'nin vazife ayrımlarından da anlaşılacağı üzere ahlaki vazifelere ilk olarak insanların kendi bedenleriyle ilgili olan ve ona karşı olan vazifelerini tarif etmekle başlamaktadır. Buna göre bedeni, hastalıklardan koruma, temiz tutma, yeme içme, giyinme ve barınma başlıca bedenle ilgili vazifelerdendir.¹²¹ Bedenle ilgili sorumluluklardan sonra insanın ruhi yönüyle ilgili vazifelerinden bahsetmekte ve “İnsan ruhi kuvvetlerinin terbiyesi nispetinde insandır.” sözüyle konuya başlayarak ruhi olgunluğa ulaşabilmek için gereken vazifelerin yerine getirilmesinin lüzumunu vurgulamaktadır. Zira hayvaniyetin cisim ile insanîyetin de nefsi-i natıka ile kaim olduğunu, ruhi yönünü terbiye etmeyen, nefsi-i natıkasını ıslaha çalışmayan insanın insan suretinde yani şeklen insan olup gerçekte hayvan olduğunu belirtmektedir.¹²²

Eğribozî, insanın bu dünyada hayvan gibi yalnızca yeme içme için yaratılmadığını, akli ve bedenî kuvvetlerini kullanıp bunu araştırdığında ancak anlayabileceğini ifade eder. İnsanın bu uğraşısını “vezaif-i insaniye” başlığı altında dile getirir.¹²³ Ona göre vezaif-i insaniye, insanın beden ve ruh kuvvetlerini güzel bir şekilde terbiye edip sağlığını korumasına çaba göstermesiyle olacaktır. O, insanların bu bahsedilen görev ve sorumluluklarını yerine getirdiği ölçüde insanlık vasfını kazanabileceğini ifade eder. O, insanın bedeni ile ilgili görev ve sorumluluklarını tıp

¹¹⁹ Saffet Köse, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu**, Mehir Vakfı Yayınları, Konya, 2014, s. 220.

¹²⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 95.

¹²¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 96.

¹²² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 102.

¹²³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 59.

ilmi, ruhun sıhhat ve terbiyesi ile ilgili görev ve sorumluluklarını da ahlak ilmi sayesinde öğrenebileceğini belirtir.¹²⁴

Bununla birlikte, kendimizden gerek ilim gerek rütbe ve gerekse de yaşça büyük olanlara itaat etmenin Allah'ın ve Peygamber'in emri olduğunu ayrıca bunun vezaif-i insaniyeden olduğunu belirtir. İnsanın vezaif-i insaniyesini yerine getirmediğinde ilk olarak Allah'ın nazarında itibardan düşeceğini, bu dünyada halkın içinde mahcup olacağını ve kimseden hürmet görmeyeceğini belirtir. Böyle bir insanın ahirette de akıbetinin dünyadakinden farklı olmayacağını ve elbette vezaif-i insaniyesini yerine getirmemenin cezasına çarptırılacağını dile getirmektedir.¹²⁵

Eğribozî, kanaatimizce itaatin önemini vurgulamak için “Rehber-i Ahlak” kitabındaki en uzun bölümlerden birini “itaat ve ihtiram” a ayırmıştır. Eğribozî'nin “Kimlere itaat etmemiz lazımdır?” sorusuna verilecek en etkili cevap yine kendi ifadeleriyle şöyledir: “Evvel emirde yerleri, gökleri velhasıl bütün kâinatı yoktan var eden Allah-ü Teâlâ Hazretlerine, saniyen Peygamber-i Zîşan'ımıza, salisen peder ve validemize ve padişah ve üstat ve zevat misilli bizden büyük olanlara her hâlükârda itaat ve ihtiram etmemiz elzemdir.”¹²⁶ En çok kimlere sevgi ve muhabbet göstermemiz gerektiği ile ilgili soruya “ilk olarak Cenab-ı Hakk'a, ikinci olarak Peygamber Efendimize, üçüncü olarak da şevketlû Padişahımıza”¹²⁷ diyerek cevap vermiştir. Dönemin sosyo-kültürel ve siyasi yapısının bozulması, toplumda ortaya çıkan muhalefet ve temel değerlere isyanların olmasına bakılınca Eğribozî'nin itaate neden bu kadar çok önem verdiğini anlamak hiç de zor olmayacaktır.

Eğribozî, hayatın her alanını temelini İslam ahlakı üzerine oturtma anlayışındadır. Bundan dolayı Eğribozî'nin İslam ahlakını vazife ile temellendirmesi, vazifenin aslından gelen bir özelliğindedir. İkinci bölümde açıklanacak olan insanın kendinden başlayıp diğer varlıklara kadar olan vazifeleri de bu zemin üzerine oturtulabilir.

¹²⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 60, 61, Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s. 149.

¹²⁵ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 50.

¹²⁶ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 41, 42.

¹²⁷ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 66.

Teorik ahlakı ilgilendiren bir diğerkonu da vicdandır. Vicdanla ilgili birçok yerde çeşitli tarifler yapılmış, vicdan üzerinde çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Vicdanın “Bir değer mi yoksa duygu mu?” olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Vicdan ile ilgili yapılan bu tanım ve değerlendirmelerin neler olduğunu ele almak teorik ahlakı anlamak açısından oldukça faydalı olacaktır.

7. Vicdan Anlayışı

Vicdan, insanın kalbine doğan gizli bir his olup iyilik işlemekten hoşlanan, kötülük etmekten huzursuz olan, iyiyi kötüden ayıran ve seçici bir yapıya sahip olmasını sağlayan bir duygudur. İşte insandaki bu seçici, ayırt etme melekesine vicdan denir.¹²⁸

İslam ahlakçılarından birçoğunun benimsediği vicdan tarifine göre “Vicdan, iyiyi kötüden ayıran, bizi iyiye sevk eden ve kötüden uzaklaştıran bir hâkim kuvvettir.”¹²⁹ Buna göre vicdan, kişinin içe ve dışı dönük işlerinde bir “otokontrol” görevi yapar.¹³⁰

Eğribozî, yüce yaratıcının, âlemi, hiç yoktan yarattıktan sonra insana hizmetkâr kıldığını ancak insanı da bu âlem içerisinde iki önemli kuvvetin esiri olarak yarattığını söyler. Bu kuvvetlerden birinin “nefs-i heva”, diğerkinin de “vicdan-ı safâ” olduğunu belirtir. Bunlardan birinci kuvvet olan nefsi heva gayet hırçın, çılgın, aceleci, bencil ve hırslı, vicdan-ı safâ ise aksine, yumuşak huylu, metin, hoşgörülü ve düşüncelidir. Bu kuvvetlerden ilkinin olumsuz, ikincisinin de olumlu özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Görüleceği üzere bu iki kuvvet birbirine zıttır ve eşref-i mahlûkat olan zavallı insan her zaman ve her an için bu iki zıt kuvvetin etkisinde hayatını devam ettirmek durumundadır. İnsanlar günlük yaşantılarında sürekli olarak bu iki kuvvetin birbirlerine ters düşen etkilerine göre hareketlerini denetlemektedir. Bunlardan birinin yap dediğine diğerkı yık demektir. Tamamen birbirine aykırı yargıları insana dayatan bu güçlerin birinin müttefik

¹²⁸ DİB, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 5. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s. 693.

¹²⁹ H. Erdem, S.O.A., s. 124.

¹³⁰ DİB, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 694.

diğerinin de muhalif olduğu ortaya çıkmaktadır. Şu hâlde nefs-i heva düşman, vicdan-ı safa ise dost olmaktadır.¹³¹

Eğribozî'nin ruhun kuvvetleriyle ilgili olarak nefs-i heva ve vicdan-ı safa adıyla yaptığı sınıflandırma Freud'un (1856-1939) psikanalizdeki kişiliğın kısımlarıyla ilgili id, ego ve süperego adıyla yaptığı sınıflandırmaya benzerlik gösterir. Freud'a göre id kişilik yapısının en ilkel kısmını oluşturur, zevk dürtüsüyle çalışır ve çevre şartlarının ne olduğuna aldıriş etmeksizin daima zevk peşinde koşar. Ego, kişiliğın gerçeklik boyutunda ortaya çıkan kısmını oluşturur. Gerçeklik algısına göre işler. Kişinin biyolojik, sosyolojik vb. ihtiyaçlarını uygun şartlar oluşana kadar ertelemesini sağlar. İdi kontrol etme görevini üstlenir. Süperego ise kişiliğın vicdanı barındıran kısmını oluşturur. Süperego, genel ahlaki kuralların ve evrensel değerlerin kişinin iç dünyasına yansımış hâlidir. Kişiliğın bu üç kısmının birbirleriyle daima bir çatışma durumunda olduğu görülür. Günlük hayatta davranışlar, birbiriyle çatışan bu kişilik unsurlarından hangisinin ağır bastığına göre biçimlenir. Çoğu zaman insanın davranışlarını bağlı olduğu ahlak ilkelerine yeterince uyduramadığı görülür. Bu üç kısmın uyum hâlinde çalıştığı, anlamlı bir birliktelik oluşturduğu durumlarda ise iyi ahlaka sahip bir kişiliğın ortaya çıktığı görülür. Ego, hem idin istekleri, hem dünyanın gerçekleri hem de süperegonun istekleri arasında aracılık ederek bu üç unsur arasında bir denetim görevi üstlenir.¹³²

Eğribozî, Freud'un sınıflandırmasındaki ego'nun karşılığı olarak aracı ve denetim görevi olan bir unsurdan bahsetmemektedir. Eğribozî'nin nefs-i heva adını verdiği ruhi kuvvet Freud'da id'e, vicdan-ı safa ise süperego'ya karşılık gelmektedir. Eğribozî, vicdan-ı safayı temyiz mahkemesine benzetir. Bu mahkeme kendisine gelen istekleri ya onaylamakta ya da reddetmektedir. Freud tarafından kişiliğın bir bölümü olarak bildirilen ve adeta genel ahlak kuralları ve evrensel değerlere göre hükmeden bir mahkeme olan süperego da kendisine gelen istekler konusunda vicdan-ı safa gibi davranmaktadır. Freud'un id, ego ve süperego ilişkisine benzer şekilde

¹³¹ Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 84, 85; Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 55; Nihat Köse, **Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, s. 33, 34.

¹³² Rita L. Atkinson ve Diğerleri, **Psikolojiye Giriş**, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2002, s. 460, 461; Nihat Köse, **Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, s. 34.

Eğribozî de insanın kişiliğini oluşturan nefis-i heva ve vicdan-ı safanın birbiriyle çatışma hâlinde olduğunu dile getirmiştir. Kişinin davranışlarını bu iki ruhi kuvvetin şekillendirdiğini ortaya koymuştur.¹³³

Peki, bizim de merak ettiğimiz, eşref-i mahlûkat olan insanın bu iki kuvvet arasında daima huzursuz olması ve mücadele içinde bulunması insana lâyük mıdır? Eğribozî, bu soruya cevap olarak, nimetin bir külfete ve zahmete göre olacağını bunun da şüphesiz akıl ve hikmete muvafık olmakla olacağını belirtmektedir. Bunun için yüce yaratıcı insanları, sonuçta galip veya mağlup olmalarına göre cezalandırıp mükâfatlandırmak için bütün hal ve fiillerimiz başta olmak üzere bu iki kuvvetle bizi karşı karşıya bırakmış ve bunlarla uğraşma veya uğraşmamada serbest bırakmıştır.¹³⁴

Eğribozî'ye göre vicdan nedir, vicdan nasıl meydana gelmiştir, o, vicdanı neye benzetmektedir? Eğribozî vicdanı, mükemmel bir şekilde ayarlanmış ve tartısında şaşmayan bir teraziye benzeterek bu terazinin gerçekleri ortaya koymada hiç yanlışlık yapmayan tam bir isabete sahip olduğunu ifade eder.¹³⁵ O, vicdanla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

Vicdan öyle aydınlık bir caddedir ki onda ilim ve irfan vardır. Vicdan öyle kâmil bir nasihatçidir ki muhatabı için aklın ölçüsüdür. Hulasa vicdan, fiillerimizi düzenleyendir. Ruh akıldan nasıl etkilenirse akıl da aynı biçimde bir yüksek temyiz mahkemesi olan vicdandan etkilenir. İnsanoğlu hangi hâl üzere olursa olsun her yaptığıının sonucunda bu yüksek mahkeme olan vicdana karşı sorumlu olmaktan kurtulamaz.¹³⁶

“Acaba vicdan nasıl meydana gelmiştir?” sorusuna cevaben dört görüş ileri sürülmüştür: Duygu, soyaçekim, deney ve akıl.¹³⁷ Eğribozî, “Kuvve-i vicdaniye, yaygın olarak kuvve-i akliye veya kuvve-i fikriye ile bir arada görülmektedir.”¹³⁸ diyerek akılcı ekolün görüşlerini benimsemiş görünmektedir. Yine ona göre vicdan, davranışların akıl ile düzenlenmesi, seçilmesi ve ayırt edilmesidir.¹³⁹ Bununla birlikte

¹³³ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 85; Nihat Köse, *Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, s. 35.

¹³⁴ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 85; Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 56.

¹³⁵ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 57; Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 86; H. Erdem, *S.O.A.*, s. 124.

¹³⁶ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 86; Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 57.

¹³⁷ H. Erdem, *S.O.A.*, s. 124.

¹³⁸ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 87; Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 58.

¹³⁹ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 89.

Eğribozî, davranışları muhakeme edenin akli kuvvetler olduğunu hüküm sonucunda sevinç veya elem veren şeyin ise duygu olduğunu belirtir. “Duygunun hükmüne başvurulmayan iyi veya kötü bir hadise daima hataya bulanmış ve sonunda pişmanlık vardır.” demekle vicdanı hem akla hem de duyuya bağlayarak empirist-rasyonalist bir yol takip ettiği görülmektedir.¹⁴⁰

Vicdanın doğrudan doğruya iyi ve kötü davranışları inceleme ve ayırt etmeye elverişli olmadığını ileri süren Eğribozî, akılcılar ve İskoçya ekolü doğrultusunda bir vicdanın hata etmeyeceği görüşündedir. O, vicdanın akla öncülük ettiğini, onu düzenlediğini, iyi veya kötü davranışlar sonunda ruhu rahatlattığını ya da ona azap verdiğini belirtmektedir.¹⁴¹ Eğribozî'nin öngördüğüne benzer bir şekilde vicdanın bazı durumlarda hatasız olmadığını belirten görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Alexis Bertrand (1850-1912), vicdanın iki hizmeti olduğunu, bunun hem kanunu idrak ettiğini hem de uyguladığını, birinci durumda vicdana hatasızdır denilebileceğini, ikinci hâlde duygu ve iradenin kontrolünün zayıflığından dolayı hataya düşebileceğini, ihtiras ve fayda düşüncesini öne sürerek safsataya tabi olabileceğini ifade eder.¹⁴²

Kuvve-i vicdâniyenin bütün insanlarda hatta bazı hayvanlarda bile az çok mevcut olduğunu dile getiren Eğribozî, bundan dolayı bir kişi için “Şu adam vicdansızdır.” demenin hata olacağını ancak “Vicdanından ziyade nefs-i hevasına tâbidir.” demenin daha doğru olacağını belirtmektedir. Kuvve-i vicdâniyenin bazı hayvanlarda görülmesini ilk bakışta biraz tuhaf ve gülünç görülebileceğini ancak vereceği örnekler incelenirse anlaşılabilirliğini belirtir. Buna göre ata binmekte olan bir adamın yere düşmesiyle hayvanda bir telaş oluşması veya yolda giden birinin ayağını ısırarak bir köpeğin telaş ile kaçması ve ısırıldığı kişiye rast geldiği yerde uzaklaşması korkusundan ileri gelmektedir. Onlara bu korkuyu veren, his yani akıldır. Bu hissi veren ise kuvve-i vicdaniyedir. Bu itibarla hayvanların birbirlerine hatta bazı insanlara bile göstermekte oldukları acıma alameti ve şefkati, yüce

¹⁴⁰ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 89; H. Erdem, *S.O.A.*, s. 125.

¹⁴¹ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 86; Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 57; H. Erdem, *S.O.A.*, s. 127.

¹⁴² Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, s. 18.

yaratıcının, tüm yarattıklarını his ve vicdan ile az çok hissedar kılmış olduğunu göstermektedir. At ve köpeğin uzak durması, çekinmesi, cezaya çarptırılma, dövülme durumunu bildiklerinden ileri gelmektedir. Buna göre vicdan bir sezme, onların yerine kendini koyma ve ayırt etme kuvvetleridir. Nitekim vicdan kelimesinin bir anlamı da “bulmak” yani hakikati bulmak, ulaşmak manasına gelmesinin bu iddiasının ispatı için yeterli olduğunu savunmaktadır.¹⁴³ İnsanın vicdanına uyduğu ve uymadığı durumların olması ahlaki bir mükâfat, mücazat ve müeyyidenin olması gerektiğini akla getirmektedir.

8. Ahlaki Müeyyide

İnsanoğlu fitratı gereği üzerine düşen görev ve sorumluluğu yaptığı müddetçe bunun karşılığında kişide bir beklenti oluşmaktadır. Bu beklenti veya ödül maddi olabileceği gibi manevi de olmaktadır. Kuşkusuz bu beklenti karşılandıkça da kişideki görev ve sorumluluğunu yerine getirme bilinci artmaktadır. İslam ahlakında, bu görev ve sorumluluğun yerine getirilip getirilmemesine göre mükâfat ve ceza olmak üzere iki yaptırım gücü görülmektedir.

Eğribozî’de ahlaki müeyyideyi üç şekilde görmekteyiz: Dinî, kanuni ve sosyal.

Eğribozî, dinî müeyyidede mükâfat ve cezanın önemini vurgular. “Müşterisiz meta zayi olduğu gibi mükâfatsız da gayret olmaz.” diyerek yapılan gayretin karşılığında mükâfat olması gerektiğini belirtir. Nitekim Cenab-ı Hakk, kullarını bu yaradılışa sahip kıldığı için onlara hayırlı bir işin yapılması sonucunda bir mükâfat olacağını bildirerek emretmiştir. Eğribozî, mükâfat ne kadar önemli ise cezanın da aynı derecede öneme sahip olduğunu belirtir. Nar-ı cehennem olmasa hiç kimsenin Cenab-ı Hakk’a itaat ve ibadet etmeyeceğini, herkesin yaptığında serbest bırakılması ve yaptığı işlerden sorumlu tutulmaması durumunda sosyal düzenin darmadağın olacağını belirtir.¹⁴⁴

¹⁴³ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 87, 88.

¹⁴⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 334.

Hem din ile ilgili olan hem de ahlakla ilgili olan kurallar zorunlu olarak uyulması gereken kurallardır. Bu durumda dinî müeyyide ile ahlaki müeyyide birbirlerine benzerlik göstermektedir. Ancak ahlaki müeyyide dinî müeyyideden daha geniş bir çevreye hitab etmektedir. Çünkü bir dinin kurallarına uyanlar o dine inanan kimselerden oluşmaktadır. Ahlaki kurallara uyanlar ise daha büyük bir kesimi oluşturur.

Kanuni müeyyideyi dinî müeyyide ile ilişkilendiren Eğribozî, insanların dinî müeyyidede belirtilen ilahî emir ve yasaklara uymadıklarından dolayı kanuna ihtiyacın oluştuğunu vurgulamaktadır. Buna göre, Allah'tan korkmayan, nefsinden utanmayan kimselerin aşağılıklarına ve rezilliklerine set çekmek için çare olarak kanuna ihtiyaç olduğunu belirtir. Ona göre herkes Cenab-ı Hakk'ın emrettiklerine uysa, nehyettiklerinden kaçınsa ve vicdanlarına itaat etmiş olsa hiçbir şekilde kanunlara ihtiyacın kalmayacağını söyler.¹⁴⁵ Bununla birlikte o, insanları yalnızca topluluk içinde yapılan yanlış davranışlarda değil, toplumun görmediği, kanıtlanamayan bir takım gizli, kötü fiil ve davranışların önüne geçen güç de Allah korkusu ve vicdandır demektedir.¹⁴⁶ Bu bakımdan kanunların, ahlaki kuralların uygulanmasında bir yere kadar etkili olduğu görülmektedir. Kişilerin yaptıklarının kamera ile kaydedilmediği ya da bunlara başka insanların şahit olmadığı yerlerde ahlaki kurallara uyma hususunda ceza-i müeyyidelerin caydırıcılığının azaldığı gözlemlenmiştir.¹⁴⁷

Eğribozî, sosyal müeyyide konusunda, insanların kişi ile ilgili, filan efendi ne kadar iyi bir zattır, herkes bunun gibi olsaydı gibi söylemlerin o kişiyi güdüleme, hayata karşı isteklendirme kaynağı olacağını ifade etmektedir.¹⁴⁸ Örneğin hayır sahibi olunursa bu dünyada güzel bir namla anılacağını, sabır sayesinde insanın kimseyle husumetinin kalmayacağı ve bu gösterilen tahammül karşısında düşmanın bile dost olacağını belirten Eğribozî, bu ve bunun gibi vasıflara sahip olanın yaratılmışlar içinde en meziyetli, en şerefli ve en büyük hürmet ve itibara nail

¹⁴⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 92.

¹⁴⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 93.

¹⁴⁷ Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s. 83.

¹⁴⁸ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 11.

olacağını dile getirmektedir.¹⁴⁹ Görüleceği üzere sosyal müeyyidede insanlar, başka kişilerin kendisi ile ilgili vereceği kararlardan etkilenmekte ve hayatını o yönde şekillendirmektedir.

İnsan, toplum içinde yaşayan sosyal bir canlıdır ve bu sosyal hayat içinde bir takım ahlaki ilke ve kurallara uymak zorundadır. İnsan bu ahlaki ilke ve kurallara uyarıya toplum ona hürmet gösterir, itibar eder; uymazsa dışlama ve kınama gibi bir takım sosyal müeyyideler uygular.

Yüce yaratıcı birtakım şeyleri insanın müdahalesine kapatmış ve değiştirilmesine müsaade etmemiştir. Ancak birçok şeyi de insanların iradeleriyle değiştirebilmesine fırsat vermiştir. Peki, ahlak bir müdahalelere kapatılmış mıdır? Yoksa irade vasıtasıyla değişir mi?

9. Ahlakın Değişip Değişmeyeceği Problemi

Acaba bir kişinin huylarını değiştirmesi, kötü olan bir huyundan kurtulabilmesi mümkün müdür? Kişi yedisinde ne ise yetmişinde aynı mıdır? Ahlak insanın üzerinde bazı değişimler meydana getirir mi? Ahlak insanın huyunu değiştirir mi? Ahlakın değişip değişmemesi meselesi ile ilgili olarak sorulan bu sorular ahlakçılar arasında tartışılmalıdır.

Ahlak için değişir diyenler de vardır, değişmez diyenler de vardır. Peki ya ahlakın sabit olması hakkında ne söylenebilir? Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür. Esasen sağlıklı bir toplumda ne değişmezlik ne de sürekli değişkenlikten söz edilebilir. Çünkü sağlıklı bir toplum, istikrarlı bir biçimde değişen bir toplumdur. Bundan dolayı kişinin ahlak geleneklerine bağlı kaldığı ya da bağlı kalması gerektiğini ileri sürmek yanlış olur. Ahlakın değişebileceği üzerine yapılan tartışmalar ya da bu konuda görülen şüpheler tarih boyunca var olmuştur. Fakat evrensel değerler her devirde ve her toplumda farklı şekillere bürünse de bunların arka planındaki ilkeler değişmemiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 30.

¹⁵⁰ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, s. 21, 22.

İslam dünyasında Kindî (801-873), Farabi (870-950) ve İbn Miskeveyh'ten bu yana insanın huylarının, tabii huy (ahlak) ve kazanılmış huy şeklinde ikiye ayrılarak ele alındığı görülmektedir. Tabii huy, insanın aslında, fitratında, özünde olan huy (ahlak) iken kazanılmış huy ise alışkanlıklarla oluşan ve çevrenin etkisiyle sonradan kazanılan huylardır. İşte insan ahlakının değişip değişmeyeceği meselesi de bu ayırımdan kaynaklanmaktadır.¹⁵¹

Eğribozî, Kuvve-i Müdrike¹⁵² gibi insanın fitratından ve yaratılışından olan bazı değişmeyen kuvvetlerin bulunduğunu ancak ilim, lisan, adet, ahlak vb. tüm insan hâllerinin ise arızı ve kesbî¹⁵³ olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴ O, “Her nevi ahlakın iktisabı yani sun-i beşerî olduğunda asla tereddüt bulunmaz.”¹⁵⁵ demektedir.

Eğribozî, hiçbir huyun tabii olmayıp dış tesirler sonucu olduğunu yani kazanılmış huy olduğunu, bundan dolayı bütün huyların mutlaka değişebileceğini ve huyun değişip terbiye edilebileceğini savunmaktadır.¹⁵⁶ O, ahlakın değişebileceğini, dinî, akli ve tecrübi yönden olmak üzere çeşitli delillerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Dinî yönden bazı hadislerden örnekler vererek ahlakın değişebileceğini ortaya koymaktadır. Bunlar: “Rabbim bana edebi güzel bir surette ihsan etmiş, edeplendirmiş.”¹⁵⁷, “Ben insanlığa güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”¹⁵⁸, “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın!”¹⁵⁹, “Allah’ım yaratılışımı güzelleştirdiğin gibi ahlakımı da güzelleştir.”¹⁶⁰ O, yüce Allah’ın insanları yaradılışça en güzel ve kusursuz biçimde yarattığını, ahlak yönünden de insanların en

¹⁵¹ H. Erdem, **S.O.A.**, s. 87.

¹⁵² Kuvve-i Müdrike: Beş duyu ile duyulan şeyleri zihinde de duyma kuvveti. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 532.

¹⁵³ Arızî: Sonradan çıkan. Kesbî: Sonradan edinilmiş olan. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 510.

¹⁵⁴ Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 83; Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 73.

¹⁵⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 66.

¹⁵⁶ Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 82; Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 71, 72; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 88.

¹⁵⁷ Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali, **Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr**, Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1938, I, 224. (Elbani zayıf hükmü vermiştir.)

¹⁵⁸ Muvatta, Hüsnü'l-Huluk, 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIV: 513; İbn Ebi Şeybe, Musannef, VI: 324; Buhârî, **el-Edebu'l-Müfred**, 104; Hâkim en-Nisabûrî, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II: 670.

¹⁵⁹ İlk dönem hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 373; Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 83; Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 73.

güzeli ve en iyiyi yapabilecek kabiliyete sahip kıldığını dile getirir. Bunun da hadislerdeki tamamlama, güzelleştirme ifadelerine bağladığı anlaşılmaktadır.

Eğribozî, akli yönden de ahlakın değişebileceğini açıklamaktadır. Bunun yolunun da ilim tahsili yaparak, ahlakı öğrenerek, ifrat ve tefritten kaçınarak olacağını ve bu şekilde güzel ahlaka ulaşılabileceğini belirtmektedir.¹⁶¹ Kanaatimize göre ahlakın değiştirilmesi mümkün olduğu için kendisi de bir ahlak terbiyecisi olarak ahlakı mükemmel yapabilmenin veya kötü olan birinin iyi huylu ve ahlaklı bir kişi olabilmesinin, terbiye, disiplin, planlamalarla ve eğitim programlarıyla olacağına inandığından dolayı mekteplerde okutulması için kitaplar yazmıştır. Hem İslam ahlakını hem de bu ahlaki değerler doğrultusunda oluşacak bir hayat düzenini açıklayarak bu hedeflere ulaşmaya kendisini adanmıştır.

Eğribozî'ye göre tecrübi yönden de ahlakın değişebileceğini göstermek mümkündür. O, ahlakı huya, huyu alışmaya, alışmayı da geleneğe bağlamaktadır. Bundan dolayı da çocuklara hiçbir zaman iyi ya da kötü ahlak isnat edilmeyeceğini söyler. Çünkü Eğribozî'ye göre “hulk”, sırf alışkanlıktır. Yaratılıştaki ve tabiatı gizli falan değildir. Tamamen sonradan olur ve çalışarak elde edilebilir. Bundan dolayı da “hulk” değişir, ahlak da öğrenilebilir ve öğretilir.¹⁶²

İnsanlar ahlakın değişebilen taraflarını kontrol altında tutamazlar. Ahlakı sabit ve değişmez hâle getiremezler. Bu biçimde bir sabitlik ve durağanlık arzu edilen bir durum da değildir. Ancak engel olunamayan değişimi insanlar kontrol altında tutabilirler. Eğitim kurumları bir taraftan geleneksel olan ahlaki prensiplerin yeni nesillere aktarılması için uğraşırken öbür taraftan da toplumun değişimine paralel biçimde ahlaki davranış modelleri üretilmesine çalışmaktadır.¹⁶³

Eğribozî, çocuklarda iyi ya da kötü ahlakın oluşumunun onların gelişim aşamalarına paralel olarak ilerleyeceğini belirtir. Anne-baba kendi tecrübelerine dayanarak bazı alışkanlıklardan çocuklarını korumak için bir davranış hakkında

¹⁶¹ Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 83; Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 73.

¹⁶² Eğribozî, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, s. 82, Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 71, 72, H. Erdem, *S.O.A.*, s. 90.

¹⁶³ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s. 23.

onlara “Yapma, alışsın!” bakıcılarına da “Yaptırma, alıştırsın!” gibi uyarılarda bulunurlar. Bunun gibi sakındırma ve özendirme içeren sözlerle, uyarılarla çocukların akla ve hikmete uygun olmayan davranışlara alışmaları önlenmiş olur. Aynı şekilde çocukların iyi, uygun olan davranışlara da alışmaları sağlanır.¹⁶⁴ Eğribozî, bu şekilde örneklendirip açıkladığı savıyla iyi ya da kötü ahlakın kişide sonradan ve zaman içerisinde gelişim gösterdiğini ortaya koyar.

Elbette ki küçük yaşta verilen terbiyenin çocuklar üzerinde mutlaka bir etkisi vardır. Çünkü bu yaşlarda verilen terbiyenin çocuğun içinde var olan potansiyelin ortaya çıkması açısından önemlidir. Gazali bu konuyu hurma çekirdeği üzerinden örneklendirmektedir:

Ahlaki değiştirmek niçin imkânsız olsun ki serkeş ve hırçın hayvanları alıştırmakla itaatli ve uslu hâle getirirler, vahşi hayvanları ehlileştirirler. Bunu dış yaratılışa kıyaslamak batıldır. Çünkü hareketler iki kısımdır. Bazıları iradenin dışındadır. Yani insan iradesinin onu gerçekleştirmek için yolu yoktur. Nitekim hurma çekirdeğinden elma ağacı bitirmek mümkün olmaz. Fakat hurma çekirdeğini ekip bakmakla ve diğer şartları gözetmekle hurma ağacını bitirip meydana getirmek mümkün olur. Bunun gibi, şehvetin ve gazabın asıllarını insanın iradesiyle var ve yok etmek mümkün değildir. Ama tedip ve terbiye etmekle ve riyazat yoluyla mutedil hâle getirmek mümkündür.¹⁶⁵

Bu itibarla kişide var olan bu potansiyelin ortaya çıkması için ilk olarak aile, sonra okul ve çevre, üzerine düşen görev ve sorumluluğu yerine getirmelidir. Dinî, akli, tecrübi ve riyazat gibi belli şartları gözeterek terbiyenin ahlaka dönüşmesi sağlanmalıdır.

Sonuç olarak Eğribozî, ahlakın kaynağı, ahlaki düşüncenin temeli ve ahlaki olgunluğa ulaşma yollarını son dönem Osmanlı’da değişen siyasi şartlara, memleketin içinde bulunduğu duruma bakarak belirlemiştir. Ortaya koyduğu ahlaki kurallar, ferdin bireysel olarak uyması gereken ahlaki kurallar, sosyal hayata yönelik, teorik ve pratik ahlaki kurallardır. Ona göre son dönemdeki toplum hayatında ve ahlakında görülen bozulmalar, insanın münasebetlerini ve bütün hayatını kuşatan İslam ahlakını hayata geçirmekle düzelecektir.

¹⁶⁴ Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 82, Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 72.

¹⁶⁵ İmam Gazâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, 2. Cilt, çev. Ali Arslan, İstanbul, 2004, s. 468.

Buraya kadar Eğribozî'nin düşüncesine göre teorik ahlakın ne olduğu incelenmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere ahlakın bir teorik yönü bir de pratik yönü vardır. Ahlakın sadece teorik olarak bilinmesi insanların iyi ve güzel olanı yapacakları anlamına gelmez. Önemli olan da nazari ahlakla amelî ahlakın bir bütünlük içerisinde olmasını sağlayabilmektir. O hâlde nazari ahlakın sistematığının hayata geçirilmesi gereklidir. Bu da amelî ahlakın ilkelerine göre olacaktır. İnsanların gerçekleştirdikleri türlü davranışları ahlaki yönden inceleme işi pratik ahlakın sahasına girer.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ İRFAN EĞRİBOZİ'DE AMELÎ AHLAK

“Ahlak iledir kemal-i âdem/Ahlak iledir nizam-ı âlem”¹⁶⁶ beyitini “Mufassal Ahlak-ı Medeni” kitabına başlarken kullanan Eğribozî'nin ahlak anlayışının da bu dizelerde özetlendiği görülmektedir.¹⁶⁷ Ona göre, medeniyetin kaynağı, insanlığın saadet ve selameti güzel bir ahlâkta, beşikten mezara kadar ilim öğrenmede ve ahlâk eğitimi almada kararlı olmakla mümkündür. Yani medeniyete sahip olmak için güzel bir ahlâka sahip olmak gerekmektedir.¹⁶⁸ Buna göre kemal-i âdem olmak alim olmakla değil, ahlaki değerlerin üstün olması iledir. Nizam-ı âlem yani medeni bir toplumun meydana gelmesi için ise sadece üstün ahlaki değerler değil, aynı zamanda ilmî yönden de üstün olmak icap etmektedir.

Eğribozî'ye göre medeniyete ve insanlığa karşı olan, isyan eden bir kimsede hiçbir zaman, vatan sevgisi, Allah korkusu, haya, şefkat, merhamet, insaniyet ve yardımlaşma gibi insani ve ahlaki faziletler aranamaz. Ahlaki faziletlerden mahrum bulunan bir millet ise çökmeye ve yok olmaya mahkumdur. Nitekim o, gelip geçmiş nice kavimlerin ve milletlerin yok olma sebebinin cehalet, çaresizlik, muhtaçlık vb. olmadığını ancak ve ancak ahlaksızlık olduğunu ifade eder.¹⁶⁹ O, “Ahlak, ne âlî bir fenn-i müstelzim, saadet ve selamettir!” diyerek ahlakın çok yüce bir ilim gerektirdiğini ve sonucunda mutluluk ve esenlik olduğunu, bundan dolayı bir ahlak kitabı yazmayı ve yayınlamayı arzu ettiğini belirtir.¹⁷⁰

Eğribozî, pratik (amelî) ahlakı, teorik (nazari) ahlakın ortaya koymuş olduğu konuların ve kaidelerin uygulamaya konulması ve bu kuralların hem kişi hem de toplum tarafından uygulanma şekillerinin belirtildiği bir ahlak dalı olarak

¹⁶⁶ Şiir ilk olarak, Said Kemal'in Rousseau çevirisinde yer verilmiştir. Bk. Said Kemal, **Fezail-i Ahlakiye ve Kemal-ı İlmiye**, Kantar Biraderler Matbaası, İstanbul 1299, s. 5.

¹⁶⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 8; Ayşe Koç, “Ali İrfan Eğribozî ve Osmanlı'da Ahlak Terbiyesi” s. 208.

¹⁶⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 12; Ayşe Koç, “Ali İrfan Eğribozî ve Osmanlı'da Ahlak Terbiyesi” s. 208.

¹⁶⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 8.

¹⁷⁰ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 2.

tanımlamaktadır.¹⁷¹ Kişinin hem kendini tanınması hem de neler yapabileceğini ve sınırlarını tanınması açısından ahlakın pratiğe dönüşmesinin önemi büyüktür.

Teorik ahlakın pratiğe dökülmesinin önemine vurgu yapan Eğribozî, ahlak eğitiminde tecrübe-i nefis'in önemli bir yerinin bulunduğunu belirtmektedir. Eğribozî, tecrübe-i nefsin tanımında "Daima işlemekte bulunduğumuz â'mâl ve harekâtımızın kavânin-i insâniye ve şerâit-i İslâmiye'ye mutabık olup olmadığını vicdanımıza müracaatla fehmektir."¹⁷² ifadelerini kullanmaktadır. Buna göre bir kişinin tecrübe-i nefis ile yani vicdanına müracaatla, küçük çalışmalarla ortaya koyduğu hareketlerin iyi mi, kötü mü olduğunu anlayabileceğini, hareketlerinde ve davranışlarında hata varsa terk etmesi gerektiğini, böylece doğru davranışları yapmayı alışkanlık hâline getireceğini ifade etmektedir.¹⁷³

İnsanın hem Allah katında hem de insanlar arasında bir değerinin olabilmesi için, imanını davranışlara dönüştürmesi ve ahlakı pratik olarak da yaşaması gerekmektedir. Bu ahlak da ilk olarak ferdî vicdanlardan doğmakta ve ferdî ahlakın iyi ahlak kılınmasını zorunlu hâle getirmektedir.

1. Ferdî Ahlak

Teoriden ziyade pratik ahlakın ferdin hayatındaki önceliği ve önemi daha önce de vurgulanmıştı. Pratik ahlakın gerektirdiği bazı kişisel özelliklere sahip olmak ve bunun gereği olarak hayatta bizzat uygulamak, yaşamak gerekmektedir. Her ferdin yerine getirmesi gereken bir takım görev ve sorumluluklar, emir ve yasaklar vardır.

Eğribozî bu noktada ferdin kendi hayatında uyması gereken nefsi koruma, bedeni koruma vb. birtakım davranışlar olduğundan söz etmiştir. Bu davranışların neler olduğunu ortaya koymak Eğribozî'nin pratik ahlak anlayışına ışık tutması bakımından yerinde olacaktır.

¹⁷¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 62.

¹⁷² Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 34; Gülsüm Pehlivan Ağırakça, **Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)**, 1. Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2013. s. 351.

¹⁷³ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 34, 35; Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s. 109, 110.

1.1. Nefsi Koruma

Eğribozî, ferdî ahlakın inşası ve harekete geçirilmesinde ferdin uyması gereken davranışlardan biri olarak ıslâh-ı nefis adı altında nefsi korumadan bahseder. Onun tarif ettiği nefsi koruma davranışının temel refleksi fertte Allah'ın ihsan edeceği mükafatlara erişmek için gayret sarf etmek, yasakladığı işlerden ve kötü ahlaktan sakınmak biçiminde tezahür eder.¹⁷⁴ O, ıslah-ı nefis yapılmadığında, yani dinin emir ve yasaklarına riayet edilmediğinde nefsin temizlenmeyeceğini dile getirir. İnsanın iyi ahlak yönünde bir ilerleme kaydedemediğinde nefisine uyacağını, bu noktadan sonra ilahî emirleri icra edemeceğini, din ve itikadın ortadan kalkacağını, bunun gerçekleşmesi hâlinde de insanın hayvandan beter olacağını dile getirir. Böyle kişilerin ilahî nimetten, hürmetten ve insanların ilgisinden de mahrum olacağını ve sokaklarda sefilce gezerek terk-i hayat eyleyeceğini söylemektedir. Bunun için o, "Islah-ı nefis gereklidir ve farz-ı ayndır." der.¹⁷⁵

Nefis, hiç şüphe yok ki beden içinde varlığından söz edilen bir uzviyete sahiptir. Nefsin korunmasından söz ederken onu muhafaza eden bir kap mahiyetindeki bedenin korunmasına da temas etmek gerekir.

1.2. Bedeni Koruma

İnsan, üzerine düşen görev ve sorumlulukları sadece beden sağlığı yerinde olduğu sürece yerine getirme gücüne sahiptir. Hz. Peygamberin; "İlim iki kısımdır, önce beden ilmi, sonra din ilmi."¹⁷⁶ sözünü dile getiren Eğribozî, ilmi ikiye ayırmakta, beden ilminin önce geldiğini ifade etmekte ve bunun sebebinin öneminden ileri geldiğini belirtmekte ve "Sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur." diyerek birçok ahlakçı gibi fikir sağlığını beden sağlığına bağlamaktadır.¹⁷⁷ Bunu da dış duygular (beş duyu) ne derece mükemmel ve hassas olursa iç duygular da o nispette mükemmel ve hassas olur,¹⁷⁸ diyerek ifade etmektedir. Eğribozî'nin beden ve nefis arasındaki ilişkiyi bir sıraya koyduğu ve önceliği beden sağlığına vererek realist, determinist ve hatta pozitif bilimlerin verileriyle örtüşen bir anlayışa

¹⁷⁴ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 36.

¹⁷⁵ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 37.

¹⁷⁶ Hadis olarak aslı tespit edilememiştir.

¹⁷⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 60, 61; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 135.

¹⁷⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 97.

yaklaştığını söylemek mümkündür. O, beden sağlığı ve nefsin sağlığını ayrılmaz bir ikili olarak ele almıştır. Buradan hareketle beden ve ahlak arasında bir bağ kurmuştur.

İnsanın bedeni ile ahlakı birbirine ayrılmaz biçimde bağlıdır. Bu bölümlenmenin, görevlerin tanımlanması ve mahiyetinin ne olduğunun belirlenmesinde kolaylık sağlanmaktan başka bir faydası yoktur. Descartes; ruhun bedene, organların kabiliyetlerine ve kişiliğe son derece bağlı olduğunu söyler. “Eğer insanların tamamını şimdiye kadar gördüklerinden daha akıllı ve daha becerikli yapacak bir çare mümkün olsaydı, çözümünü tıpta aramak gerekirdi”¹⁷⁹ demekle bedeninin korunmasının daima, ruhun korunması demek olduğunu ifade eder.

Eğribozî de bu konuda Descartes’la aynı doğrultuda düşünmektedir. Ona göre insanın bedenine paralel olarak ruhun da geliştirilmesi icap eder. İnsan ruhunda akıl, his ve irade gibi çeşitli kuvvetler bulunmaktadır ve bunların korunması, güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yapılması gereken iradeyi güçlendirmek, faydalı duyguları güçlendirmek ve zihni hakikat nuruyla aydınlatmaktır. İnsan ruhunun terbiyesi bozulduğu zaman onun ıslah ve tedavi yollarını gösteren ahlak ilmidir. Sonuç olarak tıp bedeninin, ahlak da ruhun koruyucu hekimlik görevini üstlenmiş olmaktadır.¹⁸⁰

Nasıl ki bir şeyin kıymeti yokluğunda anlaşılırsa sağlığın kıymetinin de hastalıkta anlaşılacağını¹⁸¹ ifade eden Eğribozî, bu noktada Osmanlı devletinin en kudretli hükümdarı olan Kanûnî Sultan Süleyman’ın “Âlem içinde muteber bir nesne yok devlet gibi, olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi.”¹⁸² dizelerini dile getirir. Bu veciz ifadeden anlaşıldığına göre insanın bedeniyle ilgili birtakım vazifeleri bulunmaktadır ve insanlar için sıhhat ve afiyetten daha iyi, daha büyük bir nimet yoktur. Âleme bakıldığında devlet kadar itibar edilen ve değer verilen bir nimet olmadığı görülür. Ancak devlete sahip olabilmek için öncelikle sağlıklı olmak gerekir. Devlet eldeyken sağlık kaybedilse devletin bile hiçbir kıymeti kalmaz.

¹⁷⁹ Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, s. 112.

¹⁸⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 61; H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s.114, 115.

¹⁸¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 97.

¹⁸² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 98.

Eğribozî, vücudun sıhhat ve idamesini, hava, yeme-içme, hareket ve sakinlik, dinlenme, giyim, muamelat-ı zevciyye gibi bir takım şart ve sebeplere bağlamaktadır.¹⁸³ Ona göre bu sebepler hayatın sağlıklı bir şekilde devamı için gereklidir. Ayrıca, “Yemeklerden önce ve sonra elleri yıkamanın, ağzı yıkamanın, guslün, abdestin hikmetlerini Avrupa ve yabancılar henüz yeni anlayabilmiştir.”¹⁸⁴ diyerek bedeni koruyacak tedbirleri almanın, dinî inançların ve bu inancın gereği olarak yapılan davranışların insan hayatını da korumaya yönelik olduğunu ifade eder.

Ahlakın teorik yönü daha çok soyut düşünme ve bilmeye yönelikken, pratik yönü çoğunlukla bedensel olarak uygulamaya yöneliktir. Teorik ahlakın konularından olan nefsin kuvvetleri meselesi birçok düşünürün kabul ettiği bir konudur. Bu kuvvetlerden kuvve-i şehviyye yani iffet erdemi ile amaçlanan pratik yönden bedenin korunmasıdır. Bunun sağlanması için de aşırılık ve gevşeklikten uzak olarak itidal sınırına göre davranmak ve bedeni davranışların düzenlenmesidir. Örneğin yeme-içme konusunda, ne midenin tamamen doldurulması ne de gerekli olandan daha az yiyerek nimetlerdeki faydadan ve lezzetten yoksun kalınması doğrudur. Burada doğru olan yemek için yaşamamak değil ancak yaşamak için yemektir. Hayatın devamı için gerektiği kadar yeme-içme ile yeme içmeyi bir amaç hâline getirmek arasındaki ölçüyü bedenle ilgili olan uyku, giyim, hareket ve sakinlik vb. bütün durumlarda dengelemek gerekmektedir.

Eğribozî, insan hayatını koruma bilincini yeni nesle aşlamak ve insan hayatını koruma vazifesinin yerine getirilmesini sağlamak için yeni neslin gerekli terbiyeden geçirilmesinin icap ettiğini ifade eder.

1.3. Terbiye

Terbiye, korunmaya muhtaç küçüklerin genel, dinî ve mesleki bakımdan tahsil ettirilmeleri, yetiştirilmeleri, hayata hazırlanmaları ve korunmalarıdır.¹⁸⁵

¹⁸³ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 99, 100.

¹⁸⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 154.

¹⁸⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 569.

Çünkü ahlakın gelişmesini, iyilik ve faziletin bir yüksek ölçüsü olmasını terbiye sağlamaktadır.¹⁸⁶

Daha öncede belirtildiği üzere Eğribozî'de ahlakın konusu ruhi kuvvetlerdir. Ona göre insan, bu belirtmiş olduğu ruhi kuvvetlerin terbiyesini ne kadar yaparsa o nispette insan vasfına bürünecektir. O, bunu aynı zamanda vezaif-i insaniye olarak da görmektedir. Ancak ruhi kuvvetlerin terbiyesi için uğraşmayanın, çaba harcamayanın da şeklen insan olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁷ Yine o, insanlık vasfının kazanılabilmesinin hem beden hem de ruh kuvvetlerinin güzel bir şekilde terbiye edilip sağlığı korumaya çaba gösterilmesiyle olacağını belirtmektedir.¹⁸⁸

Tanımda da anlaşılacağı üzere terbiye daha çok küçüklerin eğitilmeleri ve hayata hazırlanmalarıdır. Eğribozî, ahlak ve terbiyenin küçük yaşta verilmesinden yanadır ve bu eğitimin de geleceğe yönelik olarak verilmesinden yanadır. Bir kişinin ahlak ve terbiyesi eksikse onun fikrî terbiyesi çok ilerde bile olsa o kişi yine de eksiktir. O, âlim, fakat kötü ahlaklı bir adamı şahane bir görünüme sahip ama pis kokulu zakkum çiçeğine; cahil, fakat iyi ahlaklı bir adamı ise hoş bir kokuya sahip fakat çirkin görünümlü bir çiçeğe benzetmektedir.¹⁸⁹

Eğribozî, terbiyenin üzerinde durduğu gibi terbiyeyi verecek olan eğitimcinin nasıl olması gerektiği ve görevlerinin neler olduğu üzerinde durmuştur. Terbiyenin iki tarafı olan hem veren hem de alan için birtakım tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁹⁰ Terbiye sürecinin başarılı olabilmesi için hem eğitimi veren tarafın hem de alan tarafın üzerine düşen birtakım sorumluluklar olduğunu hatırlatır. Ahlak eğitiminde alıcı durumunda olanın kendisine verilen tavsiye ve öğütleri güvenle kabul etmesi ve aklından hiç çıkarmaması gereklidir. Ayrıca eğitim alan kişi, iyi ahlak sahibi kişilerle bir araya gelmeli ve onlarla kaynaşmalıdır, kötü ahlaklı insanlara yaklaşmamalıdır.¹⁹¹

¹⁸⁶ Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, s. 25

¹⁸⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 102.

¹⁸⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 60

¹⁸⁹ Eğribozî, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, s. 91; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 145.

¹⁹⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 279, 280.

¹⁹¹ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 10; Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s.113.

Eğribozî'ye göre kişinin terbiye sayesinde de sahip olabildiği ve onu iyilerle bir araya getiren ve kötülerden uzak tutan haslet hayadır. Peki, Eğribozî hayayı nasıl tanımlamaktadır, onun mahiyeti ve insan davranışlarına etkisi ve ona nasıl sahip olunacağı hakkındaki düşünceleri nelerdir?

1.4. Haya

Haya, sözlükte vazgeçme, çekinme ve utanma anlamlarına gelir. Haya bir ahlak kavramı olarak ise kınanma endişesiyle ahlak kurallarına aykırı davranışlardan kaçınmayı ve kişide bu tutumun oluşumunu sağlayan duyguyu ifade eder.¹⁹²

Eğribozî, hayayı şöyle tanımlamaktadır: “Haya, akla ve dine, insani ve medeni kanunlara aykırı her çeşit kabahatten nefsin utanması ve uzak durmasıdır.”¹⁹³ O, hayanın vicdanla, zıddı olan “vakahat”ın (utanmazlık) ise nefs-i heva ile ortaya çıkacağını belirtir. Haya ortadan kalkarsa âlemin düzeninin bozulacağını belirten Eğribozî, hayasız insanın hayasızlığından dolayı her çeşit ahlaksızlığı, suçu işlemekten çekinmeyeceğini belirtir. Bunları yapmaktan çekinmeyen, yüzlerine tükürdüğü hâlde bile asla utanmayanları Eflatun-i cihan olsa bile yine insanların en şerlisi ve aşağılığı olarak niteler.¹⁹⁴ Daima vicdanıyla hareket edende hiç şüphe yoktur ki haya vardır. Nefs-i şeytanına uyanlarda ise zerre kadar haya yoktur. Kişinin insanlığı ancak hayaya bağlı olursa ortaya çıkacaktır.¹⁹⁵

Ona göre bir kişinin haya sahibi olması için üç sebep olması gerekmektedir:¹⁹⁶ Bunlardan ilki iyilik ve bağışlama sahibi olmak (İhsan ve A'ta), ikincisi günah ve hatalardan uzak olmak (Ma'siyet ve hata), üçüncüsü de edep ve terbiye sahibi olmaktır (Edep ve terbiye).

Eğribozî, hayanın tanımını, mahiyetini, ilişkili olduğu kavramları ve ona nasıl sahip olunacağını böylece ortaya koymuştur. Bu konunun ardından yine övülmüş ahlaka ait bir başka meziyet olan hilmi ve öfkeyi yenme hakkındaki düşüncelerinin neler olduğuna bakmakta fayda vardır.

¹⁹² DİB, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 246.

¹⁹³ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 167.

¹⁹⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 167, 168.

¹⁹⁵ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 168.

¹⁹⁶ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 169.

1.5. Hilm ve Öfkeyi Yenmek

Hilm kelime olarak akıllı ve ağırbaşlı olmak anlamına gelir. Bir ahlak kavramı olarak ise akıllı ve kültürlü olmak sayesinde kazanılan, insan ilişkilerinde hoşgörölü ve affedici olmayı sağlayan bir ahlaki fazilettir. Hilm tutkulara, öfkeye ve bencillige gem vurmaktır. Hilm, güçsüzlük ve onursuzluk yüzünden meydana gelen bir aciziyet ve zayıflık değildir. Bundan dolayı İslam ahlakını belirleyen temel erdem hilmdir.¹⁹⁷

“Hilm, insanın süsüdür.” diyerek sözüne başlayan Eğribozî, hilmi şöyle tarif eder: “Hilm, kişinin kendisini kışkırtan, tahrik eden şeylere galip gelmesidir.”¹⁹⁸ Yani nefsin kızdığı ve öfkelen-diği anda, gücü de yeteceği hâlde, yapacağı şeyden vazgeçmesi ve sakin olmasıdır. Doğrusu bu olan hareketi herkesin yapması gerekir. O, “Zorla güzellik olmaz.” sözünü hatırlatarak kişinin muhatabına şiddetten ziyade hilm ile davranması gerektiğini söyler.

Eğribozî’ye göre hilm hasleti, kişinin hiddet anında sakinleşmesine sebep olmaktadır. Eğer kişi hilm sahibi değilse öfkesi ona üstün gelir, işittiğini duymaz, yaptığını bilmez hâle gelir, iradesinin kontrolünü kaybettiğini dile getirir. Kişinin hilm sahibi olması için nefsinin arzularına uymayıp daima mülayim olmaya ve olur olmaz şeylere de hiddetlenmemeye dikkat etmesi gerektiğini vurgular.¹⁹⁹

O, “Devamlı şiddetle davranan, kızgın, birdenbire öfkelenenlerden herkes sakınır. İnsanlar, onların öfke ve kötülüklerine uğramamak, zararlı çıkmamak için fikirlerini, düşüncelerini serbestçe söyleyemezler. Ya riyakârlık yaparlar veya sessiz kalırlar.”²⁰⁰ diyerek öfkelerine yenilen insanlar karşısında diğer insanların tavırlarının neler olduğunu ortaya koyar. Öfkeye galabe çalmak olan hilmden uzaklaşanlar yani öfkeli kişiler karşısında diğer insanların durumunu böyle tahlil eden Eğribozî’nin öfke hakkındaki düşünceleri nedir acaba?

¹⁹⁷ **DİB, Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 260, 261.

¹⁹⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 157.

¹⁹⁹ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 31; Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s.182.

²⁰⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 158.

Eğribozî öfke hakkındaki düşüncelerini tanım ve açıklamalar çerçevesinde ifade etmiştir: “Öfke, insanların istemediği sonuçların ortaya çıkması veya beklentilerinin karşılanamaması durumunda doğal olarak verilen insani bir tepkidir.”²⁰¹ Tehevvür de denen öfke, gazap ile aynı olup insanı cinnet hâline sokar. Öfke, kişinin iradesini kaybetmesine sebep olur, ne söylediğini ne yaptığını bilmez hâle getirir. Bundan başka vücuda da birçok zararı vardır. İnsan tehevvür hâlindeyken ateşi yükselir, kan beynine hücum eder, yüzü kızarır, elleri titrer, gözleri kararır, dili tutulur ve kalp sekteye uğrar. Tehevvürün bu tesirlerinden dolayı genellikle vücut hasta düşer, aylarca tedaviye muhtaç olunur. Eğribozî, öfkenin kişiye verdiği zararları açıklamak için “Öfkeyle kalkan zararlar oturur.”, “Keskin sirke küpüne zarar.”²⁰² gibi atasözlerine başvurur.

Eğribozî’ye göre aşırı tehevvür, gerek vücudun hastalanmasına gerekse de şuurun bulanıklaşmasına sebep olduğundan uzak durulması vacip derecesinde olan bir davranıştır. Ancak birlik ve beraberliğe karşı olan tehditlere, tehlikelere karşı tehevvürle değil de hiddet ve şiddetle karşılık vermek gereklidir. Böyle gereken yerlerde, tehditlere hiddet göstermeyenler, ömürlerinde hiçbir başarıya ulaşamayacaklarından acizliğe mahkûm olacaklardır. Eğribozî, bundan dolayı “Hiddet aklın, tehevvür ise tahrikin ortaya çıkmasıdır.”²⁰³ diyerek hiddetle tehevvür arasındaki farkın itidal noktasında olması gerektiğini ortaya koyar.

Nefsin kuvvetleri meselesinde üç kuvvetten ve bunların itidal noktalarından bahsedilmişti. Bunlardan kuvve-i gazabiyye, Eğribozî’nin ifadesiyle kuvve-i selbiye konusu bu konuyla da değerlendirilebilir. Buna göre, öfke aşırı olursa tehevvür olmaktadır ve bu yanlıştır. Hiç öfke olmazsa korkaklıktır (cübn) o da yanlıştır. Bunların ortası ise şecaattir (cesaret). Muhakkak ki kızılacak, öfkelenilecek yerler bellidir. Kişi kendi hayatını devam ettirirken hem kendisi olarak hem de saygıdeğer ve onurlu bir şekilde bu hayatta var olması ve yaşaması için, öfkeyi kontrol altında tutmasını, onu bir alarm sistemi gibi gerekli olduğu durumlarda ve orta hâlde kullanmasını bilmelidir.

²⁰¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 159.

²⁰² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 159.

²⁰³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 160.

İnsanlara öfkenin hiçbir faydası yoktur ve onu yenmek kolay bir iş değildir. Eğribozî de bu yüzden bu konuda bazı tavsiyelerde bulunmayı gerekli görmüştür: “İnsana tehevür hâli geldiğinde bulunduğu ortamdan başka yere gitmeli, sakinleştirecek ve unutturacak başka şeylerle meşgul olmalı, Allah sabredenlerle beraberdir.” diyerek Allah’a sığınmalıdır.²⁰⁴

İnsan bu gibi durumlarda önce kendini sonra da meydana gelen olayı kontrol altında tutmalıdır. Çünkü öfkelenmek insanda var olan bir uzuv değildir ve çekip atılamaz. Eğribozî'nin ifadesiyle insanda hiddet bulunacak. Eğer hiddet olmazsa o zaman kişi dinini, namusunu, ailesini ve vatanını düşmana karşı koruyamaz.

Eğribozî'nin burada belirttiği sebeplerden dolayı orta hâlde kullanılmadığında öfkenin kişilere birtakım zararlar vereceği, bu zararların hem bedeni hem ruhi hem de sosyal olarak ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır.

Eğribozî'nin ıslah-ı nefis yaklaşımına uygun biçimde bu alanın terminolojisine dâhil olan, sakınılması gereken öfke benzeri olan ve rezilet diye tabir edilebilecek başka kötü ve zararlı davranışlar da bulunmaktadır. Bunlardan birbirine benzeyen riya ve münafıklığın tam da bu nokta ele alınması yerinde olacaktır. Zira Eğribozî hiddet ile kişinin başarısı, hakkını savunması ve vatan sevgisi arasında bağ kurmakta öte yandan da hak etmeden bir şey elde etmeye çalışma ve vatana ihanet etme ile riya ve onun aşırı şekli olan münafıklık arasında bağ kurmaktadır.

1.6. Riya ve Münafıklık

Riya, kelime anlamı olarak gösteriş yapmak demektir. Ahlaki bir kavram olarak ise sadece Allah rızasını gözeterek yapılması gereken güzel davranışları ve ibadetleri insanlara göstermek, yaranmak ve kendini beğendirmek amacıyla yapmaktır. Riyanın sebepleri ise imandaki zayıflık, mal, mülk ve makam sahibi olmak gibi dünyalık hırsıdır.²⁰⁵

²⁰⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 161.

²⁰⁵ *DİB, Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 560.

Eğribozî, riyayı, “lisanın vicdana muhalefeti” olarak tanımlamakta ve ihlasın zıddı olarak görmektedir. Ona göre özü sözü doğru olmayan, düşündüğünü söylemeyen riyakârdır.²⁰⁶

Eğribozî'nin riya hakkındaki düşünce ve görüşlerini şöyle sıralamak mümkündür: Riyanın kaynağında renkli mizaç ile birlikte şeytanlık yatar. Çünkü riyakâr kimin arabasına binerse onun türküsünü söylemektedir. Ona göre riya öyle kötü bir haslettir ki, sahibini en aşağılık insan yapar. Riyanın sonu ise yaltaklanmak, alçaklık ve münafıklıktır.²⁰⁷ Yaltaklanan ve alçak birinin zerre kadar haysiyet ve itibarı yoktur. Onlar yaptıkları davranışlarla ve söyledikleri sözlerle karşısındaki kişileri de enaniyete (kendini beğenme) alıştıırırlar.²⁰⁸ Bu kişiler bu yaptıklarıyla hem kendilerini hem de halkı çok büyük bir zarara soktuğundan, riya insanlık için büyük bir beladır. Riyanın ilişkili olduğu diğer bir rezilet ise nifak ve münafıklıktır.

O, riyada aşırıya kaçıldığı ve bu beladan kurtulmak imkânsız olduğu zaman, kişinin gayri meşru maddi ve manevi menfaatlerini gözetmeye başlayacağını ve daha da tehlikeli olabilecek münafıklık hadiselerinin ortaya çıkacağını belirtir.²⁰⁹ Eğribozî'ye göre nifak, kalpteki duygu ve hâllerin, düşüncedeki amel ve maksatların aksini göstererek fesatlığa ve şerre sebep olmaktadır. Vatana ve millete fesat tohumu ekenler, günahsızların kanına girenler, umumi katliama sebep olanlar, memleketi ateşe verenler ve harabeye çevirenler en çok bu yılan meşrepli münafıklardır.²¹⁰

Ona göre münafıklar, kan içen canilerin en kötüsü ve en beterdirler. Zira insan mümkün olduğu kadar zalimlerin, canilerin kötülüklerinden korunmalıdır. Doğruluktan yana görünen, sahte, şeytanca tavırları, tatlı dilleri ile kendilerini âleme dindar gösteren münafıkların kötülüğünden korunmak çok zor, bazen de imkânsızdır. Eğribozî, münafıkların veba mikrobi kadar zararlı olduklarını, onların kurduğu tuzağın, çevirdikleri dolabın, düşündükleri hilenin şeytanın bile aklına

²⁰⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 145.

²⁰⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 146; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 164.

²⁰⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 146, 147.

²⁰⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 147.

²¹⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 313; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 165.

gelmeyeceğini, bunun için münafıkların dünyada olduğu gibi ahirette de şiddetli azap ile cezalandırılacağını²¹¹ ayet ve hadislerden deliller getirerek ortaya koymaktadır.

“İnsanı onursuzlaştıran münafıklığa mukabil, bu derekeden insanı kurtaracak, onurlandıracak, ona üstün dereceler verecek olan faziletli davranışlar var mıdır?” diye sorulduğunda övülmüş ahlakın faziletlerinden biri olan vakar kavramına ulaşılabilecektir. Peki, Eğribozî vakarı ne şekilde ele almıştır?

1.7. Vakar

Eğribozî, vakarı şöyle tanımlamaktadır: “Haysiyeti muhafaza etmek, baskı ve güç meydana gelmesi durumunda tesirli hükümlerle istenilen şeyin ortaya çıkması için hem resmî hem de şahsi işlerinde ve icraatında ağır başlı olmak ve ağır huyluluktur.”²¹² Ona göre vakar, esasen hürmet ve itibar gerektiren aranılan bir haslet olup resmî ve şahsi işlerin yürütülmesinde etkisi çoktur. Ancak her şeyde olduğu gibi vakarda da aşırıya gitmenin kibir ve ucb (kendini beğenme) meydana getireceğini, bunun da ayıplanan bir şey olduğunu savunmaktadır.²¹³

Eğribozî'nin ahlak anlayışına göre kendini olduğundan büyük göstermek kibir, kendini olduğu gibi göstermek vakardır. Bu konu ile ilgili bir kavram olan tevazu ise kendini olduğundan aşağı göstermektir. Örnek olarak bir kişi belli bir oranda olan bilgisini ortaya koyuyorsa vakar, ben daha fazlasına sahibim diyerek onun yukarısını gösteriyorsa kibir, daha aşağı gösteriyorsa o da tevazudur. Buna göre kişi, bulunduğu konumun hakkını gereğince yerine getirmeli ve korumalıdır. Bunu yaparken de Eğribozî'nin de ifade ettiği gibi kişi ifrat ve tefritten yani aşırılıktan kaçınmalı ve itidal üzere olmalıdır.

Hayatta denge sağlanmadığı sürece bu dünyada aşırılıkların kurbanı olan insan ifrat ve tefrit arasında gezinerek kendini ve hayatını ihmal ederek gerçekleri gözden kaçırabilmektedir. Bundan dolayı kişi gerektiğinde nasıl ki mütevazî ise gerektiğinde de vakarlı olmayı bilmelidir. Ancak Eğribozî'nin de belirttiği gibi

²¹¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 313, 314.

²¹² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 144.

²¹³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 144.

vakarlı olayım derken kibre kapılmamalı, mütevazi olayım derken de horlanmamalıdır.

Vakar gibi hayatın günübürlük akışı içinde insanın belki de en çok uyması gereken iki davranış modeli daha vardır. Bunlar sabır ve sebatır. Eğribozî'nin sabır ve sebata yaklaşımı nasıldır?

1.8. Sabır ve Sebat

Ahlaki bir kavram olarak sabır, başa gelen felaketlerden dolayı metanetini kaybetmemek, bu olumsuzluklardan dolayı Allah'tan başka hiçbir kimseye şikayette bulunmamak; nefse zor gelen ve hoşlanmadığı durumlar karşısında dünya ve ahiret faydasını düşünerek ruhi dengeyi korumak için kişinin kalbinde olan katlama gücüdür.²¹⁴

Sabrı maddiyattan ziyade manevi olan şeye mahsus kılan Eğribozî, şöyle bir tarif getirmektedir: “Sabır, Cenab-ı Hakk tarafından gelen dert, sıkıntı ve belalara karşı koymak, çareler arayarak metanetli bir şekilde hareket etmektir.”²¹⁵

Eğribozî, insanlar tarafından gerçekleştirilen, insanın hem tabiat ve mizacına uygun olmayan hem de bedensel bakımdan kötü olarak nitelenip beğenilmeyen hâllere karşı koymaya da tahammül demektedir.²¹⁶ Burada Eğribozî'nin tahammülü sabırla birlikte ele aldığı görülmektedir. Tariflerinde de görüleceği üzere o, sabrı manevi olana, tahammülü ise daha çok bedenle ilişki kurarak maddi zorluklara karşı koymak olarak tanımlamış ve aralarındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır.

Sabrın insan için en güzel sıfatlardan biri olduğunu belirten Eğribozî, Cenab-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim'de sabrı ve tahammülü fazlasıyla övdüğünü söyler.²¹⁷ “Sabreden zafere ulaşır.”²¹⁸, “Sabır başarının anahtarıdır.”²¹⁹ gibi hadis-i şerifleri de

²¹⁴ DİB, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 567.

²¹⁵ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 214.

²¹⁶ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 214.

²¹⁷ Bakara 2/153; Müddessir 74/7.

²¹⁸ Hadis olarak aslı tespit edilememiştir.

²¹⁹ Deylemî, Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye, *Firdevs*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, II, 415. (Deylemî isnadsız nakletmiştir. İlk dönem kaynaklarında yer almayan bir rivayettir.)

örnek göstererek hiçbir hususta insanın sabırdan müstağni olamayacağını, her konuda, özellikle musibet ve belalarda tek çarenin sabır olduğunu belirtmektedir.²²⁰

Eğribozî, kişinin bu tür durumlarda muhatabına kötü söz dahi söylemeyip “Cenab-ı Hakk böyle tensip buyurmuş, sabır ve tahammül etmeli, elbet bir gün olur bu da geçer.” diyerek karşılaştığı musibetlere karşı daima ümitvar olması gerektiğini ifade etmektedir.²²¹

Ancak Eğribozî, sebepsiz ve zorunlu olmadıkça her şeye sabır ve tahammül göstermenin kabul edilemez olduğunu ifade ederek buna eşeklik veya zalimlik sabrı demektedir. O, makbul olan sabır ancak sabr-ı cemildir diyerek, Allah’ın kullarını sabr-ı cemile davet ettiğini, sabr-ı hıyardan tenzih ettiğini de dile getirmektedir.²²² O, sabra benzeyen ve insanı mutluluğa götüren bir başka güzel bir haslet ve fazilet olarak sebatı ele almıştır.

Eğribozî, birçok Osmanlı ahlakçısı gibi saadetin temelini sebata dayandırmış, mutsuzluk ve ruhi huzursuzluğu da aceleye, tereddüte ve vesveseye bağlamıştır. Sebata bağlı olarak ortaya çıkan bir de metanet mevcuttur ki o da Eğribozî’ye göre müfekkire kuvvetinin gücü ve genişliği nispetinde bir şeyi iyice düşündükten sonra onda sebat etmek, fiil ve icraata koymaktır. Bu, yapılan işin, neticeye iyice yaklaşması ve başarıya ulaşmasının da esas dayanağıdır.²²³

Daha önce de belirttiğimiz üzere sabır, insan için en güzel sıfatlardan biridir. Bunun yanında sabır, insanın şanını yücelten bir haslettir. Eğribozî, sabırlı kimsenin düşmanı bile dost hâline getirebileceğini, kimse ile arasını bozmayacağını belirtmektedir. Ona göre kişinin kendisine yapılan bir kötülüğe sabır göstermesi, karşısındaki kişiyi mahcup ederken kişinin de toplum tarafından hürmet ve itibar görmesine sebep olmaktadır. İnsan, “Allah’ın bize verdiği sayısız nimetlere karşılık sürekli hatalar yapmasına rağmen Allah’ın merhamet ve şefkat ile insanın bu hatalarına sabır gösterdiğini düşünerek kendisi de başına gelen olaylara karşı aynı

²²⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 215.

²²¹ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 29; Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s.191.

²²² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 216.

²²³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 113, 114; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 173.

şekilde sabır göstermelidir.”²²⁴ demektedir. Bundan dolayı insan bütün işlerinde sabır göstermeli ki sonuca ve başarıya ulaşabilsin.

Eğribozî, kişinin kendisiyle ilgili vakar, sabır ve sebat gibi fazilet sebebi davranış modellerini tarif ve izahını öğrendikten sonra daha çok diğer insanların imkân, kabiliyet, keyfiyet ve kemiyetleriyle ilgili üstünlüklerine karşı kişinin gösterdiği davranışlar olan haset ve gıptayı nasıl ele aldığına bakmak yerinde olacaktır.

1.9. Haset ve Gıpta

Haset, insanın kıskançlık nedeniyle karşısındakinin sahip olduğu maddi ve manevi nimetlerden mahrum kalmasını ve o nimetlerin kendisine geçmesini dilemektir. Hasetlik aralarında ilmî, ekonomik, mesleki, siyasi ve sosyal ilişkiler bulunan kişiler arasında meydana gelir.²²⁵

Konuya “El-hasud lâ yesud” yani, hasetçi asla mesut olamaz diyerek başlayan Eğribozî, hasedi “Başkalarının sahip olduğu nimetin ve saadetin yok olmasını temenni eylemektir.” diye tarif etmektedir. Hasedin zıddının gıpta olduğunu, gıptayı da “Başkalarının sahip olduğu, maddi ve manevi, nimet ve saadetin aynısının onlarla birlikte kendisinde de olmasını temenni etmektir.” diye tarif etmektedir. Bundan dolayı gıptanın övülecek bir davranış, hasedin ise yerilecek bir davranış olduğunu belirtmektedir.²²⁶

Eğribozî, gıptanın herhangi bir zararının olmadığını, aksine bazı yararlarının olduğunu, insanı başarıya yönlendirdiğini, bundan istifade edemeyen toplumların bir adım dahi ileriye gidemeyeceğini belirtmektedir.²²⁷ O, haset eden kişinin ise, kimsenin iyiliğini istemeyeceğini, açgözlülük yaparak bütün iyilik ve saadetin yalnız kendisinde bulunmasını istediğini, dünyanın kendilerine verilse bile yine yetinmeyeceklerini, bundan dolayı onların gözünü ancak toprağın doyuracağını ifade etmekte ve kişiyi hasede götüren bazı sebeplerin olduğunu, bunların, cehalet ve

²²⁴ Eğribozî, *Rehber-i Ahlak*, s. 30; Umut Kaya, *T.C.O.A.E.*, s.193.

²²⁵ *DİB, Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 235.

²²⁶ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 175.

²²⁷ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 175.

hırsın birleşmesi sonucunda olduğunu belirtmektedir. Bunlar da kötülüklerin kaynağı olup insanları aç gözlülüğe, hırsla, yalana, zulüm ve cinayete kadar götüren sebeplerin başında yer almaktadır.²²⁸

Bu durumlardan kurtulmanın yolunun, kısmetine razı olmak ve kanaat etmek olduğunu belirten Eğribozî, kanaatin kalbin huzuruna sebep olduğunu, tama'ın (tamah) ise vücudu huzursuz kılıp hastalanmasına neden olduğunu ifade eder. Her şeyde itidalli olmayı benimseyen Eğribozî, kanaatin ifratı hâlinde atalet ve miskinlik, tama'ın ifratı hâlinde ise hırs ve hasede sebep olacağını savunur. Bu tür ifrat hâlinde olan zavallıların ise ne yiyip içtiklerinden ne gezip eğlendiklerinden zerre kadar bir zevk alamadıklarını çünkü hırsın kendilerini kapladığını, dünyayı görmez bir hâle getirdiğini bundan dolayı dünya kendilerine bağışlansa bile hiçbir zaman memnun olmadıklarını ifade eder.²²⁹

Eğribozî'nin başkalarında bulunanlara karşı gösterilen davranışlar olan haset ve gıpta ile ilgili yaklaşımlarını öğrendikten sonra kişinin kullanımına eriştiği nimetlere karşı gösterdiği olumsuz bir davranış olan ve kişiyi nimetleri ziyan etmeye iten israfı tarif ve izahıyla alakalı düşüncelerini ele almak yerinde olacaktır.

1.10. İsrâf

İsrâf, cömertlikte ifrat derecesine varmış olma durumudur. Nasıl ki parayı kazanmak kuyudan kova ile su çıkarmak kadar zor ise, israf da o kovayı aşağı salıvermek kadar kolaydır.²³⁰

İsrâf ve sefahati eş anlamlı olarak kullanan Eğribozî, sefahat nasıl zararlıysa israfın da o derece zararlı olduğunu ifade eder. Ancak o, ikisi arasındaki farkı da belirtir. Buna göre israf, maddi olarak yapılan bir iş ve kullanılan bir şeyle olurken, sefahat ise, manevi yönden uygun olmayan davranışlardır ve her ikisi de ayıplanan bir şeydir.²³¹

²²⁸ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 176.

²²⁹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 156, 157.

²³⁰ Ahmet Rıfat, *Tasvîr-i Ahlak (Ahlak Sözlüğü)*, Tercüman 1001 Temel Eser (62), 1975, s. 153, 154.

²³¹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 165.

Eğribozî'ye göre, müsrif yani savurgan kişi, kazancını gereksiz yerlere harcar, beş kazanırsa on harcar, bu durumda borca girer, israf ettiği sürece borcu artar, hemen her gün alacaklıların sıkıştırmasına, hor görmesine uğrar, her daim çoluk çocuğuyla birlikte zaruret ve sefalet içerisinde ömürlerini geçirirler.²³²

Eğribozî, israfın yalnızca şahsi bir durum olmadığını, her milletin, devletin israftan ve har vurup harman savurmaktan uzak durması gerektiğini belirtir. Çünkü israf daha sonra sefahati de artırarak toplumun, memleketin düzeninin, milletin refah ve saadetinin bozulmasına neden olmakla birlikte, fakirliği, çaresizliği ve iflası getirdiği, bunların da fert ve toplumu esarete ve zillete düşürdüğü ileri sürmektedir.²³³ Ahlakla ilgili ele alınan önceki terimlerde olduğu gibi israfta da kişiye düşen israf ile cimrilik arasında bir orta yolu bulmasıdır.

Buraya kadar Eğribozî'ye göre ferdin kendisiyle ilgili olan ahlaki davranışların üzerinde durduk. Ferdin, davranış olarak bazı ahlaki özelliklere sahip olması ve bunun gereğini hem kendi iç dünyasında bizzat yaşaması hem de çevre ile olan ilişkilerinde yerine getirmesi gerekmektedir. Ancak, ahlaki davranış, sadece bireyin kendi iç dünyasında veya toplum içerisinde olmayıp ferdin kulluk ahlakının gereği olarak yaratıcı ile olan ilişkilerini de düzenlemektedir. Bu ahlakı da dinî ahlak başlığı altında ele almak yerinde olacaktır.

2. Dinî Ahlak (Ferdin Allah ile Olan Münasebeti)

Ahlakın kaynağı olarak kabul edilen ve sadece ilahî kaynaklı olup yüce bir kudrete dayanan dinî ahlak, Eğribozî'nin düşüncesinin içerisinde önemli bir yere sahiptir. "Acaba Eğribozî'ye göre, ferdin Allah ile olan münasebetlerinden Allah'a iman ve kulluk ne demektir, Allah'ın verdiği nimetlere şükür ne ifade etmektedir, tevekkül, rıza ve teslimiyet nedir?" gibi sorular onun dinî ahlak anlayışına dair önemli sorular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorulardan Allah'a iman ve kulluğun ilk olarak ele alınması dinin de temeli olması açısından önem arz etmektedir.

²³² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 166.

²³³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 167.

2.1. Allah'a İman ve Kulluk

Eğribozî'ye göre iman; bütün varlığı yaratan, yoku var eden, varı da yok edebilen, zati sıfatları ve üstün kudreti bilinen, yaşatanın ve öldürenin Allah olduğunu idrak etmek, Allah'ı bilmek demektir.²³⁴ Biz insanların Allah'a karşı ilk görevi onu tanıyıp O'na ve sıfatlarına inanmaktır.²³⁵

Eğribozî, Allah'a iman ve kulluk için gerekli gördüğü, “ahkam-ı şeriyye” olarak ifade ettiği dinî hükümleri üçe ayırmaktadır. İlk olarak ahkam-ı itikadiyye dediği “Amentü”nün altı esasından ve bunlara inanmanın gereğinden bahseder. İkinci olarak, ahkam-ı ameliye diye belirttiği inananların amel, fiil ve davranışlarını ifade eder. Bunlardan üçüncüsünün ise ilm-i ahlak ve tasavvuf olduğunu belirtir. Buna göre hem dünya hem de ahirette saadet ve kurtuluşa erebilmek, İslam dininin belirttiği bu üç hususa uymakla mümkündür.²³⁶ Yani iman ve kulluktan kastın, Allah'ın emirlerine uymak, yasaklarından sakınmak, Allah'a ve Peygamberinin sünnetine uymak olduğu anlaşılmaktadır. Eğribozî, dinî (İslami) ahlakı, genel ahlakın içerisinde ilk sıraya yerleştirmektedir. Dinî ahlakı, ahlakın diğer alanlarıyla ve tüm dünya medeniyetlerinin kurtuluşuyla ilişkilendirerek ele almaktadır.

Avrupa'dan Amerika'ya bütün milletlerin, medeniyetlerin kurtuluşunun belirtmiş olduğu ahkam-ı itikadiyye, ahkam-ı ameliye ve ilm-i ahlak'ın tam olarak uygulanması ve İslam ahlakıyla ahlaklanmak olacağını ifade eden Eğribozî, tam aksine duraklama ve gerilemenin de bu hususlara dikkat edilmemesi ve kötü ahlakın ilerlemesiyle meydana çıkacağını belirtmektedir.²³⁷ Eğribozî, dinî ahlakın milletlerin kurtuluşuna vesile olacağını söylerken bunun bir kuru inançla gerçekleşmeyeceğini elbette bilmektedir. İşte bu yüzden iman ile amel arasındaki ilişki üzerinde dinî ahlakı temellendirme yoluna gitmiştir.

Eğribozî, “Amelsiz itikat, ışısız fenere benzer.” diyerek ibadeti olmayan bir inanmanın ışısız fenere benzeyeceğini, nasıl ki ışık vermeyen bir fenerin faydası

²³⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 200; Eğribozî, **Malûmât-ı Diniyye**, 1. Kısım, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1329, s. 7.

²³⁵ Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, s. 183.

²³⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 200, 201.

²³⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 202.

olmayacaksa ibadetlerin olmadığına inanmanın da faydasız ve değersiz olacağı görüşündedir.²³⁸ Eğribozî, ahkam-ı şeriyeden saydığı ahlak için, kişinin bir değerinin, olgunluğa ulaşmasının ahlaki gelişiminde faydası olması için dini yaşamının ve amelin önemine işaret etmektedir.

Ayrıca o, ibadet vazifesinin yerine getirilmesinde insanın çabasına değinir. Buna göre bize Allah tarafından ibadetler emredilmese bile bunları bulmak ve yaşamak bizim görevimizdir. Çünkü bunca nimet ve lütfâ karşı hissiz ve kayıtsız kalınmamalıdır.²³⁹

Eğribozî, her Müslüman'ın dünyada ve ahirette gazaba ve azaba uğramaktan kurtulmasının yolunun Allah'ın rızasını kazanmaktan ve Allah korkusundan geçtiğini belirtir. O, sadece inananların değil, tüm insanlığın fiil ve hareketlerinde bu düstura uymasının önemine değinir. Zira, Allah'tan korkmayan, insanlardan utanmayan hiçbir zaman "insan" olarak tabir edilmeye ve insan hitabına layık değildir. İnsan olamaz çünkü insan olmanın cismen yani madden olmayacağını, manen, ruhi kuvvetlerin ve ahlakın güzelliği ile olabileceğini ifade eder.²⁴⁰ O, zerre kadar bile kalbinde Allah korkusu bulunan birinin, ırz ve namusunu her şeyden koruyacağını, dini, devleti ve milleti için iyi hizmetlerde bulunacağını ve kulluk görevini de ihmal etmeyeceğini vurgulamaktadır. Kulluk görevini yerine getirmek ise onun verdiği nimetlere şükür ile olmaktadır.

2.2. Allah'ın Nimetlerine Şükür

Eğribozî'ye göre şükür, az veya çok verilen nimeti ve iyiliği anarak onu veren, sahibini övmek ve ona olan hoşnutluğunu dile getirmektir. Ona göre nimetin gerçek sahibi Cenab-ı Hakk'tır.²⁴¹ Bu itibarla bu nimetleri verene yani Allah'a şükretmek O'na kulluk etmek gerekmektedir. Buna göre Eğribozî'de şükür, dinî bir vazife olarak görülmektedir.

²³⁸ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 204; Eğribozî, *Malûmât-ı Diniyye*, s. 12.

²³⁹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 188.

²⁴⁰ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 223.

²⁴¹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 212.

Ona göre şükür üç şekilde yapılır: Kalben şükür, insana verilen her nimetin Cenab-ı Hakk'ın lütfu olduğunu kalben bilip tasdik etmektir. Lisanen şükür, maddi ve manevi verilen her türlü nimete karşı “Elhamdülillah” diyerek şükürünü belirtmektir. Azaların şükürü de beden, güç ve kuvvetimizi Allah yolunda harcamak, bedeninin her uzvunu yasaklardan korumak, helal ve mübah yolda kullanmaktır.²⁴²

Eğribozî, “İnsan, ufak da olsa kendisine bir iyiliği dokunan kimseye teşekkür etmeyi bir borç bildiği hâlde bunca nimet ve lütuf verene karşı nasıl kayıtsız kalabilir?”²⁴³ diyerek Allah tarafından insana sayısız ve sınırsız bir şekilde verilen nimetler için insanın şükür vazifesini yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Eğribozî, insanın nimetlere olan şükürü layıkıyla yerine getirmekten her ne kadar aciz olsa bile verilen her nimetin Allah'tan olduğunu bilip nimetleriyle rızasına göre hareket ettiği ve kulluk görevini yerine getirdiği zaman, bir derece de olsa şükürü ifa edebileceğini belirtir.²⁴⁴

Kişinin dünyadaki konumlandırılışı, hakkındaki takdir, malik olduğu imkânlar ve nimetler hususunda sergilediği şükürden başka davranış biçimleri de vardır. Bunlar tevekkül, rıza ve teslimiyettir. Eğribozî'nin tarif ettiği ve yetişmesine gayret sarf ettiği kâmil ve hulki insan tipinin davranış pratiklerinden olan tevekkül, rıza ve teslimiyete yaklaşımının ne olduğunu ele almak yerinde olacaktır.

2.3. Tevekkül, Rıza ve Teslimiyet

Tevekkülün kelime anlamı dayanmak, güvenmektir. Tevekkülün terim anlamı ise her hususta Allah'a dayanmak, teslim olmak, güvenmek ve işleri ona havale etmektir.²⁴⁵ Farklı felsefî ekollerden dinlere kadar birçok sosyal yapı ve disiplin alanında tevekkül kavramı ele alınmıştır. Bunlardan biri olan Stoacılıkta tevekkül kavramının ele alınışını Eğribozî'nin anlayışıyla karşılaştırmak Eğribozî'nin tevekkül yaklaşımını netleştirmek açısından yararlı olacaktır.

²⁴² Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 213.

²⁴³ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 188.

²⁴⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 213.

²⁴⁵ *DİB, Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 658.

Stoacılıkta, tabiatın işleyişini ve ondaki sistemi tam bir rıza ile kabullenmek şeklinde görülen bir tevekkül anlayışı bulunmaktadır. Buna göre tabiatın işleyişine karışmak beyhude bir çabadır ve bu doğru da değildir. Çünkü bu eylem insanı mutsuzluğa sürükler. Bilgeliliğin esası tevekkül sahibi olmaktır. Buna göre olması gereken yüksek bir düzen karşısındaki sorumluluk duygusu, bunu gerçekleştirecek tutumun çetinliği, Stoa öğretisi ve yaşayışının belkemiğidir.²⁴⁶

Eğribozî, kalbin Allah'a bağlanışında temel teşkil eden tevekkülü şöyle tarif eder: "İnsan işinde bütün gücüyle çalışacak, işin gerçekleşmesi için gereken şartları yerine getirecek ve ondan sonra işi Allah'a havale edip O'nun verdiği razi olacaktır."²⁴⁷ Ayrıca o, "Önce deveni bağla, sonra tevekkül et."²⁴⁸ hadisini insanların hayatlarında ilke edinerek her Müslümanın bütün işlerinde mütevekkil bir şekilde olması gerektiği vurgulanmaktadır.²⁴⁹ Buradan anlaşılacağı üzere tevekkül, kişinin pasif bir şekilde beklemesi, yani çalışmayı, gayreti bırakıp tembellik etmesi ve kendisinin yapması gereken şeyleri Allah'a havale etmesi olmayıp çalışma ve çabayla sebeplere sarılması ve Allah'a güvenmesidir.

Eğribozî tevekkülün yanlış anlaşılmasına karşı çıkmaktadır. O, tevekkülün "Armut piş, ağzıma düş." deyiminde olduğu gibi atalet, miskinlik ve ruhbanlık olmadığını, tam tersine, teşebbüste bulunmak, ciddiyet ve kararlı olmak olduğunu vurgular. O, "Allah kerimdir." diyerek yorganı üzerine çekip gaflet ve atalet dalanların, meskenette ısrar edenlerin en büyük düşmanının İslam dini²⁵⁰ olduğunu ifade eder. Bunun için insanın ilk olarak yapması gereken sebeplere sarılıp tüm imkân ve gücünü kullanıp teşebbüste bulunduktan sonra tevekkül etmesidir.

İnsanın yaratıcısını bilip tanımasının temelinde iman esasları bulunur. Özellikle bunlardan kaza ve kadere iman etmek, karşılaşılan musibet ve felaketlerde, bu iman gereği olarak rıza ve teslimiyet göstermek kişinin sıkıntılarının sakin bir şekilde geçmesini sağlar. Eğribozî de kadere ve kazaya, ilahi takdirata rıza ve

²⁴⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 106; Doğan Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, s. 61.

²⁴⁷ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 218; H. Erdem, *S.O.A.*, s. 187.

²⁴⁸ Tirmizi, *Kıyamet*, 60.

²⁴⁹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 220, 221.

²⁵⁰ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 219.

teslimiyeti dinî vazifelerimizin temeli olarak görmektedir. Tam tersine rıza ve teslimiyetin olmadığı durumları ise isyan olarak nitelemektedir. Rıza ve teslimiyet neticesinde bütün insanlar, günahlardan uzaklaşır, elim ve vahim olan üzüntü ve kederden korunur. Sonuçta rıza ve teslimiyet, sıhhatli bir hayatı, huzurlu bir kalbi ve mümin olmanın sıfatlarını gösterir.²⁵¹

Eğribozî, insanlar için sır olan ve hikmeti bilinemeyen bu şekilde bir rıza ve teslimiyeti hasta hekim ilişkisine benzetir. Buna göre, hekimin yaptığı tedavinin o anda iyi mi yoksa kötü mü sonuçlanacağını hastanın bilemediği gibi takdir-i ilahi gereği yaşanan olayların da iyi mi yoksa kötü mü sonuçlanacağını önceden bilemeyeceğini dile getirmiştir.²⁵²

Eğribozî'nin dinî ahlakı ilgilendiren davranışlardan olan rıza ve teslimiyetle ilgili görüşlerinin üzerine sosyal ahlak alanıyla ilgili tarif ve izahlarının neler olduğunu ele almak uygun olacaktır.

3. Sosyal Ahlak

Eğribozî, sosyal ahlakı insanın maddi ve manevi yönden gerek aile içerisinde ve gerekse toplum içerisinde birbirine karşı yapmak zorunda olduğu vazifeler olarak ifade etmektedir. Ona göre insanlığın en başta gelen sosyal vazifesi de ailesine karşı olan görevleridir.²⁵³

3.1. Aile Ahlakı

Tüm toplumlarda temeli aile oluşturmaktadır. Toplumun en temel birimi olan ailede bulunması gereken vasıflar da sevgi, saygı ve birlikteliktir. Bu vasıfların yanında onların birbirlerine karşı vazifeleri de bulunmaktadır.

Acaba Eğribozî'ye göre aile ve evlilik nasıl olmalıdır, eşler arasındaki vazifeler nelerdir, anne babaya itaat ve kardeşler arasındaki ilişkiler nasıl olmalıdır, akrabalara karşı vazifeler nelerdir?

²⁵¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 209.

²⁵² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 210.

²⁵³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 255.

3.1.1. Aile ve Evlilik

Aile, ferdin doğduğu, büyüdüğü ve ilk terbiyesini aldığı sosyal yapının en küçük birimidir. Aile yapı olarak en küçük olmasına rağmen toplumu oluşturmadaki rolü itibarıyla en büyüktür. Nitekim toplum bu küçük aile birimlerinden oluşan bir sosyal yapıdır.²⁵⁴

Toplum hayatının ilk müessesesi olarak aileyi kabul eden Eğribozî, tek başına bir insanın yaşayamayacağını, toplum olarak yaşamının hem tabii hem de zaruri bir ihtiyaç olduğunu, toplumsal yaşayışın en güzel örneklerinin ailede görüleceğini ifade etmektedir.²⁵⁵

Eğribozî'ye göre aileye karşı yerine getirilmesi gereken sorumluluklar toplumsal vazifelerin ilkidir. Bu durum devlete ve hükümete örnektir. Nasıl ki bütün devletler her şeyden önce insanların hayat tarzını düzenleme ve sağlamlaştırma için çalışırsa insan da ilk olarak ev işlerini düzenlemeli, aile bireylerini mutlu etmeye çalışmalıdır. Çünkü onların mutluluğu kişinin şahsi mutluluğudur.²⁵⁶

Eğribozî, memleketlerinde aile yuvalarının düzensiz olmasıyla nüfuslarının gündend güne eridiğini gören bazı devletler, özellikle Fransa, bugün endişe ile çareler aramakta, tedbirler düşünmektedir²⁵⁷ diye belirtirken, Bertrand da Fransa'da doğum oranının az olmasının Fransa'yı düşmanlarına karşı savunmasız kalmak tehlikesiyle karşı karşıya getireceğini, bu trajikomik durumun bir kısım insanları güldüreceğini ama vatansever insanları da düşündüreceğini dile getirmektedir.²⁵⁸

Eğribozî'ye göre aile bir külfet veya angarya değildir. Ona göre aileyi külfet olarak görenler Cenab-ı Hakk'a karşı çıkmakla birlikte büyük bir hata ve cürüm işlemektedirler. Eğribozî, Doğu'nun örnekten anladığından hareketle zihne işlemesi ve kalıcı olması bakımından başka konularda yaptığı gibi bu konuda da örneğe başvurmaktadır:

²⁵⁴ Ahmet Yaman, **İslam Aile Hukuku**, Konya, 1998, s. 17.

²⁵⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 255.

²⁵⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 255, 256.

²⁵⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 258.

²⁵⁸ Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, s. 123.

Âlem-i kâinata bir kere bakalım, gözümüzü hayvanata çevirelim... Ne görüyoruz?.. Hepsi ikiz yaşamakta, aile teşekkül etmekte. Yavrularının acısız, kedersiz, tehlikesiz yaşamalarına çalışmakta, şefkatle büyütmekte. Şimdi düşünersek hayvanat bu aile hayatından bir lezzet almasaydı, zevk duymayıp külfet olarak görseydi, yalnız ve tek olarak yaşamaları lazım gelmez miydi?²⁵⁹

Bunun için Eğribozî, “İnsan ailenin oluşumunda şefkat ve gayret gösterirse mahlûkatın en şerefli ve olgunu olur.”²⁶⁰ demektedir.

İnsan görev ve sorumluluklarını ilk önce aile kurumunda öğrenir. Aile hayatı toplumsal görev ve sorumlulukların yerine getirildiği ilk yerdir. Çünkü aile ahlakı bizi toplum ahlakına veya toplumsal ahlaka ulaştırır. Bunun için yalnız başına yaşayan bir kimse gerçekten soyutlanmış bir kişi demektir.²⁶¹ Bundan dolayı, ailenin kurulması, aklen ve tabii yönüyle, dirlik, düzen için mecbur ve zorunlu olduğu gibi şeri ve dinî yönden de vazifedir.²⁶²

Eğribozî, evlenme, aile kurma gibi bütün insanlığa iyi ahlakın sağladığı faydalar olduğunu; zina, fuhuş gibi gayr-ı meşru çocuk, çocuk düşürme gibi nice kötülüklerin de kötü ahlakın bütün insanlığa verdiği zararlar olduğunu ifade etmektedir.²⁶³

Eğribozî, evlilikte hem sözle hem de hareketlerle gösterilen hoşnutsuzluk, soğukluk ve sadakatsizliği, vefasızlık ve hainlik olarak görmektedir. Bundan dolayı evlilikte eşler birbirlerine karşı samimi olmalı, birbirleriyle muhabbet kurmalı ve birbirlerine en güzel sözleri söylemelidirler.²⁶⁴

Nefis taşıyan bir varlık olarak insanın çevresiyle hiçbir sorun yaşamaması neredeyse imkânsızdır. Bu durum aile içinde de olabilir. Aile (eşler) içinde sorunlar ortaya çıkabilir, önemli olan eşlerin sorunları kendi aralarında çözmeye çalışmaları, dışarıya çıkarmamalarıdır.²⁶⁵

²⁵⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 260.

²⁶⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 260.

²⁶¹ Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, s. 122.

²⁶² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 261.

²⁶³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 261, 262.

²⁶⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 262, 263.

²⁶⁵ Saffet Köse, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu**, s. 345.

Eğribozî'nin eşler arasında ülfet ve muhabbeti temin için eşlerin yapmaları gerekenlerle ilgili açıklamalarından sonra aile kurumunun meyvesi olan çocukların ana ve babaya karşı itaatleri konusundaki görüşlerini işlemek yerinde olacaktır.

3.1.2. Anne-Babaya İtaat

İslam ailesinde anne-babanın yeri değerice en üsttedir. İslam dininde evlatlara verilen emirlerde anne babaya sevgiyle muamele etme, saygıda kusur etmeme gibi davranışlarla yaklaşılması istenmiş, anne-baba baş tacı edilmiştir. Onlara üzüntü verilmez, onların meşru istekleri hemen karşılanır. Onları incitecek her türlü söz ve davranıştan kaçınılır.²⁶⁶ İslam ahlak ve ahkâmında durum böyle iken Eğribozî, çocukların ana-babaya itaatleri açıklamadan önce ana-babanın da çocuklarına karşı birtakım görev ve sorumlukları olduğunu hatırlatarak konuyu ele almaya başlamıştır.

Eğribozî ilk olarak ana-babanın çocuklarına karşı görevlerini üç maddede toplamıştır: Anne-baba, gücü nispetinde evinin ve ailesinin geçimini sağlamalı, ikinci olarak onların hayatları boyunca eğitim-öğretimini sağlamalı, üçüncü olarak da onları güzel ahlak ile terbiye etmeli. Bunları yapmak ebeveyn için kanuni olduğu kadar dinî yönden de zorunluktur.²⁶⁷

Takdir edileceği üzere anne-baba evlatları için pek çok fedakârlık yapmaktadır. Çocuklar da varlık sebepleri olan, kendileri için her türlü fedakârlığı yapan, anne-babaya karşı bir gönül hoşluğu içinde olmalı, daima olara minnet duymalıdır.

Eğribozî, anne-babaya niçin itaat edilmesi gerektiği sorusuna “Onlara itaat etmenin hem dinen hem de tabiat gereği bir zorunluluk olduğunu, bunun da Cenab-ı Hakk'ın mukaddes kitabında, anne-babalarınızı ömrünüz boyunca içtenlikle sevip emirlerini dinleyin, kendilerine karşı kötü muamelede bulunmayın emri gereği olduğunu söyler. Eğribozî, anne-babaların; çocukların varlık sebebi olduğu, onları başkalarından daha çok sevdiği, onların küçüklükten itibaren yiyeceğini, içeceğini, giyeceğini temin ettiği, onların mutluluğu için uğraştığı ve daha pek çok konuda

²⁶⁶ Ahmet Yaman, **İslam Aile Hukuku**, s. 22.

²⁶⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 270.

onları desteklediği için ana-babaya karşı hürmet ve itaat edilmesi gerektiğini ifade eder.²⁶⁸

Eğribozî'ye göre anne-babanın evlatlarına karşı yapmış olduğu bütün bu iyilik ve fedakârlıklara karşılık, hürmet ve itaatten farklı olarak, evladın başka vazifeleri de vardır. Çocuklar anne-babalarının emir ve nehiyelerine uymalı, elinden geldiği kadar hizmetlerinde bulunmalı, gerek yüzlerine gerek arkalarından kötü söz söylememeli, iyi ve övgü dolu sözler söylemeli, onlar hayatta bulunduğu müddetçe her zaman kendilerine hürmet etmeli, emirlerine riayet etmeli, onlara yardımda bulunmalı ve hayır dua etmelidir. Onlara hürmet etmemek ve yardımda bulunmamak büyük bir nankörlüktür, alçak bir iştir. Hayvanların bile anne-babalarına muhabbet ettikleri düşünüldüğünde ana-babaya böylesi davranışlarda bulunanlar hayvandan da aşağı olmuş olur.²⁶⁹

Kanaatimize göre Eğribozî'nin aileye çok fazla önem vermesinde iki sebep bulunmaktadır. İlk İslam ahlakının da gereği olarak ayetlerde verilen anne-babaya iyi davranma, onlara öf bile dememe, kol kanat germe gibi emir ve tavsiyelerin bulunmasıdır.²⁷⁰ İkinci olarak da onun anne ve babasını küçük yaşta iken kaybetmiş olma ihtimali ve bundan dolayı anne ve baba sevgisinden ve şefkatinden mahrum olarak büyümesidir.²⁷¹

Anne-babasına karşı güzel davranıp onlara hürmet eden insanın göreceği fayda da vardır. İlk olarak kişi, emr-i ilahiye yerine getirmiş olur, sonra onların hayır duasını alır ve herkesin içinde beğenilen itibarlı bir kişi olur.²⁷²

Eğribozî, insan anne-babasına nasıl davranırsa ileride kendi çocuklarının da kendisine aynı şekilde davranacağı dile getirmiş ve bu konuda “Çocuklarından sevgi,

²⁶⁸ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 45.

²⁶⁹ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 46.

²⁷⁰ Ankebût 29/8; İsrâ 17/23, 24; Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 274.

²⁷¹ Eğribozî, **Şiven Yahud Hâtrât-ı Şebâbım**, s. 16, 30, 31.

²⁷² Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 47.

saygı ve yardım bekleyen anne babasına sevgi, saygı gösterebilir ve onlara yardım etsin.”²⁷³ mealindeki sözü aktararak konunun önemini vurgulamıştır.

İnsanın gündelik hayatında devamlı ilişki içerisinde bulunduğu ve aralarında bir hukukun bulunduğu kişiler vardır, bunlar kişinin yakın çevresini oluşturmaktadır. Anne-babadan sonra yakın çevremizde olan kişilerin başında da akrabalar gelmektedir. Kişinin akrabalarına karşı birtakım vazifeleri bulunmaktadır.

3.1.3. Akrabalara Karşı Vazife

Eğribozî, aile ahlakının kişiye yüklediği görev ve sorumlulukların sıralamasında İslam ahlakındaki sıralamayı benimsemiştir. Kişinin anne-babasından sonra kardeşlerine ve akrabalarına karşı olan görev ve sorumlulukları bulunduğunu bildirmiştir. O, akrabaları en çok sevilmesi ve itaat edilmesi gerekenler arasında zikretmiştir.

Eğribozî’ye göre, akrabanın en yakını kardeşlerdir. Onlar, babalarının vefatında aralarında güzellikle uzlaşmalı, babalarının ocağını söndürmemeli, güç ve kuvvetlerini aile mutluluğu için harcamalıdır. Kardeşler her ne kadar kendi aralarında eşit iseler de büyük kardeşin ailenin başı olması gerekir. Çünkü daha önce dünyaya gelmiş, ailenin muhabbetinden, akıl zenginliğinden, işlerinden daha fazla yararlanmış, tecrübeye sahip olmuştur. Bu özelliğinden dolayı diğerlerine göre bazen daha bilgili tecrübeli ve anlayışlı olması nedeniyle onlara babalık etmesi gerekir.²⁷⁴ Eğribozî’nin açıklamalarına göre kardeşler arası ilişkiler şöyle açıklanmıştır: “Şurası gerçektir ki bu hâkimiyet ve itaat baba ile evlatları arasındaki gibi değilse de yine bir derece ailenin refah ve saadeti için gereklidir. Buradaki büyük kardeşin emri nasihat, küçük kardeşin itaati ise riayet olarak kabul edilir.”²⁷⁵

Kanun, çocuklar arasında adaleti kurmakta, ahlak da bu adaleti tasdik etmekte ve çocukların en büyüğüne en büyük payı vermektedir. Zira en büyük çocuk bazı hâllerde ailenin reisi ve koruyucusu olur. Büyük erkek veya kız kardeş ailenin doğal

²⁷³ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 275.

²⁷⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 277.

²⁷⁵ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 278.

yardımcıları konumdadırlar ve kimi zaman ana ve babanın yerine geçmeleri de söz konusudur.²⁷⁶

İslam dininde aile reisi için sürüden sorumlu olan çoban benzetmesi yapılarak ona ailenin sorumluluğu yüklenmiştir. Babanın olmadığı durumlarda örf olarak da olsa bu sorumluluk en büyük erkek kardeşe yüklenmiştir. Bu sorumluluğun yüklendiği kişi ise daha fazla tecrübe sahibi olduğundan aile kurumunun devamı için diğerlerinden daha fazla hakka ve yetkiye sahip olmalıdır. İnsanlar arası ilişkilerde akrabalık bağı bulunmayan kişiler arasında bile büyüklere saygı ve küçüklere sevgi gösterilmesi iyi ahlakın bir gereği olarak görülmüştür. Bu durumda aynı anne ve babadan dünyaya gelen çocuklar arasındaki ilişkilerin ise tamamen sevgi ve saygı temeline oturması bir zorunluluktur.

Eğribozî, anne-babamızdan sonra amca, hala, dayı, teyze gibi diğer akrabalara karşı da başka insanlara nazaran daha çok sevgi, yardım ve merhamette bulunulması gerektiğini belirtir. Onları sevmek, hürmet ve itaat etmek, kötülöklere ve zararlara karşı korumak, kin ve düşmanlık yapmamak, fedakârlık yapmak ve gücümüzün yettiği kadar her türlü işlerinde yardımcı olmak, yanlarında edepli, terbiyeli ve ağırbaşlı olmak belli başlı vazifelerdendir.²⁷⁷

Müslüman bir ailenin aile dışında sorumluluğu olan ilk insanlar akraba ve hısımlardır. Hem anne hem baba tarafından aileye mensup olan kişiler birbirinin her türlü sevinç ve üzüntüsüne ortak olmalıdır.²⁷⁸ Eğribozî, bu itibarla gerek ana-babamız gerek kardeşlerimiz ve gerekse akrabalarımıza karşı maddi ve manevi desteği esirgememenin, sevgi ve hürmet göstermenin yalnız kanunen değil, dinen de zorunlu olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁹

Ferdî ahlak ve aile ahlakının toplum ahlakıyla tamamlanması gerekmektedir. Bu tamamlanma olmadığı sürece ne fert ne de aile, toplum içerisinde yönlerini tayin edemez, gerçek değerlerini elde edemezler. Çünkü bir fert ve aile toplumun ve

²⁷⁶ Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, s. 127, 128.

²⁷⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 278.

²⁷⁸ Ahmet Yaman, **İslam Aile Hukuku**, s. 27.

²⁷⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 279.

insanlığın unsurlarındandır. Toplumun ahlakı ne kadar iyi olursa onlar da o kadar iyi olacaktır.

3.2. Toplum Ahlakı

İnsanların bulunduğu her yerde ve yaptıkları her işte bir ahlakilik aranır. Çünkü ahlaklı olan toplumlarda insanların birbirleriyle ilişkilerinin seviyesi de daha yüksekte olmaktadır. Adalet ve zulüm, çalışmak, yardımlaşmak, doğruluk ve yalan, sır saklamak ve dostluk bunlardan bazılarıdır.

Acaba Eğribozî toplum ahlakını ilgilendiren bu kavramlardan toplumu inşa eden adalet ve onu yıkan zulüm hakkında ne düşünmektedir, bu terimleri nasıl tarif etmektedir?

3.2.1. Adalet ve Zulüm

Adalet, herkesin hak etmiş olduğu bir ödül veya ceza ile karşılaşmasıdır. Adalet, insan davranışlarını ahlaki yönden inceleyen ve eleştiren bir düşünce olarak, gerçeğe ve doğru olana saygı duymayı temele alan bir ahlak ilkesidir. Doğruluğun, dürüstlüğün, tarafsızlığın, bir yansıması olarak karşımıza çıkar.²⁸⁰

Bu dünyada her şey tam olarak karşılığını bulamamakta, iyi sıkıntı içinde, kötü ise refah içinde yaşayabilmektedir. Adaletin sağlanması için töreler, kanunlar yeterli gelmemektedir. Bundan dolayı adaletin tam olarak tecelli edeceği bir dünyanın var olması gerekmez mi, kötünün yerildiği, iyinin takdir edileceği bir dünya yoksa ahlaki olgunluk için harcanan o kadar emek, ortaya konan o kadar çaba gereksiz ve boş olmaz mı? Madem ki adil bir Tanrı vardır, o hâlde adaletin tam olarak tecelli edeceği bir dünyanın da var olması gerekir.²⁸¹ Bu konu birçok filozofu meşgul etmiştir. Birçok düşünür konuyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bazılarına bu noktada değinmek uygun olacaktır.

Adaletin sağlanacağı bir dünyanın olması gerektiği noktasında Paul Tillich (1886-1965) “Tanrı, gönderdiği yasaya göre yargılayan adil bir yargıç olarak

²⁸⁰ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 11.

²⁸¹ M. Aydın, **Din Felsefesi**, s. 245.

sembolize edilmektedir.” der.²⁸² Kant ise bu konuda “Bu dünyada erdemlilerin eziyet çekmesi sık görülen bir durumdur. Bu yüzden erdemlilerin ölümden sonra yer aldığı başka bir dünya olmalıdır ve o dünyada adaleti sağlayacak bir Tanrı bulunmalıdır.” der.²⁸³

Adaletin önemiyle ilgili olarak Aristoteles adalete ihtiyacın olmaması veya azalmasının insanların dostluk içinde yaşamasıyla olacağını belirtirken²⁸⁴ Platon’a göre adalet sosyal erdemlerden biridir. Ona göre adaletin asıl önemi, diğer erdemlerin gerçekleşmesine, yaşanmasına devlet eliyle fırsat ve imkân sağlamasından gelmektedir.²⁸⁵

Adaletin gerçek anlamda ne olduğuyla ilgili çok farklı yorumlar yapılmış olsa da her din, mezhep ve felsefi ekol adaleti savunmaktadır. En son din olan İslamiyet adaletin her yönünün üzerinde durmuş ve onu savunmuştur.²⁸⁶

Son devir Osmanlı ahlakçıları, adalet konusunda zaman zaman bazı İslami yorumlar ortaya koysalar da onların, büyük ölçüde Aristoteles’ in tesirinde kalan İbni Miskeveyh ve Kınalızade’nin (1510/11-1572) adalet yorumlarını tercih ettikleri, özellikle de en yüksek ahlaki fazilet olarak adaleti benimsedikleri görülmektedir.²⁸⁷

Medeniyetimiz, “Adalet mülkün temelidir.” anlayışıyla devletin merkezine adaleti yerleştirmiştir. Bu durum medeniyetimizde adalete ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir. Bu durum adalet anlayışının ne kadar gelişmiş olduğuyla ilgilidir. İslam medeniyetinde adalet anlayışının gelişmişlik düzeyini anlamak için dünyadaki devlet adamları ve düşünürlerin görüşlerine bakmak gerekir. Dünyadaki pek çok devlet adamı ve düşür adaletle ilgili görüşlerini ortaya koymuşlardır. Fakat bunlardan pek azı ünlü İslam mutasavvıfı ve düşünürü Mevlâna’nın adaletle ilgili olarak ortaya koyduğu tanıma ulaşabilmiştir. Mevlâna

²⁸² Paul Tillich, **Ahlak ve Ötesi**, çev. Aliye Çınar, Elis Yayınları, Ankara, 2006, s. 114.

²⁸³ Immanuel Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, s. 43, 142; Bayram Dalkılıç, **Bertrand Russell Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür**, 1. Basım, Kendözü Yayınları, Konya, 2000, s. 89.

²⁸⁴ Aristoteles, **Nikhomakhos’a Etik**, s. 172.

²⁸⁵ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 66, 67

²⁸⁶ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 174.

²⁸⁷ H. Erdem, **S.O.A.**, s. 250.

adalete birden fazla tanımlama getirmiştir. Bu tanımlamalardan birinde “Adalet, ayakkabının ayakta, külahın başta olmasıdır, bir nimeti yerli yerine koymaktır. Eğer bunlar layık oldukları yere konmazsa adalet bozulur. Adalet suyu ağaca, zulüm ise dikene vermektir.” demektir. Yine Mevlâna “Hakkı hak sahibine teslim etmek gönül huzuru getirir fakat hakkı müstehak olmayana vermek zulüm ve vicdan azabı getirir.” demektir.²⁸⁸

Eğribozî adaleti, kuvve-i âmilenin ifrat ve tefritinden sakınarak orta kuvveti kullanmak (itidal üzere hareket etmek) ve aklın ölçüsü olan vicdana uyarak meşru fiil ve davranışlarda bulunmaktır diye tarif etmektedir.²⁸⁹ Yine ona göre adalet, en üstün ahlak ve en mükemmel vazifelerden biri olup insanın hem dünyevi hem de uhrevi saadet ve kurtuluş sebebidir. İnsanlığın ve medeniyetin asıl temeli adalettir. Çünkü yeryüzünden adaletin kalkmasıyla bütün âlem karmakarışık olur. Cenab-ı Hakk, Peygamberler, âlimler, insanlara her şeyden önce adaleti tavsiye etmekte, onları adaletle davranmaya çağırmaktadır. Medeniyet ve insanlığın refah ve saadette ayakta durması için adaletle hüküm sürmek gerekir. İnsanları birbirine bağlayan, toplumu yaşatıp ayakta tutan adalettir.²⁹⁰ Buna göre adaletin olmadığı yerde toplum da yok olmaya mahkumdur.

Eğribozî, Kur’an’da ve hadislerde, bütün insanlığın adalete davet edildiğini, adaletli olanların övüldüğünü, adaletin değil hayır hasenattan, ibadetlerden bile üstün ve faziletli olabileceğini belirterek ahlaki erdemlerin anası²⁹¹ olduğunu ifade etmektedir. O, bu anlayışa uygun biçimde adaleti uygulama alanına göre ikiye ayrılmaktadır: Adalet-i ilahiyye ve adalet-i insaniyye. Adalet-i ilahiyye, Cenab-ı Hakk’a karşı yapılması gereken ibadet gibi vazifeler ve onun tüm emirlerine itaat etmektir. Adalet-i insaniyye, insanın nefsine, hayatta veya ölü olanlara ve bütün

²⁸⁸ Şefik Can, *Cevâhir-i Mesneviyye (Mesneviden Seçmeler)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001, C. 1, s. 20.

²⁸⁹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 286; H. Erdem, *S.O.A.*, s. 249.

²⁹⁰ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 287.

²⁹¹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 288.

mahlukata karşı adil olmasıdır.²⁹² Buna göre Eğribozî’de adalet çeşitlerinde ilke olarak “Ahlak-ı Âlâî”nin esas alındığı görülür.²⁹³

Eğribozî, adalet ile insafı birbirine eşdeğer olarak görmüş ancak aralarında bazı farklılıklar olduğunu da belirtmiştir. İnsaf adaletten daha güçtür ve adaleti içine alır. İnsafı olan birisi adil de olabilir. Ancak adaletli insafı olmayabilir. Çünkü adaletin menşei korku, insafın menşei ise iyilikseverliktir.²⁹⁴ Eğribozî’nin adaletin hemen yanında insaf kelimesini kullanması boşuna değildir. Çoğunlukla bir engelle karşılaşılan durumlarda, bir mağduriyet olduğunda veya bir çözüm arandığında “El insaf adalet!” dediğimiz olur. Burada bu seslenme aslında vicdana, acımaya veya insanlık sahiplerinedir. Çünkü insanlık, vicdan veya insaf ehli olanlar aynı zamanda adaletli olabilir ama adaletli her zaman insafı olmayabilir.

Zulüm ise adalete zıt olan fiil ve davranışlardır. Hem ilahî kurallar yönünden hem de akıl ve hikmet bakımından çirkin görülen yasakları işleyerek bir başkasının haklarını çiğnemektir.²⁹⁵ Eğribozî zulüm için, adaletin zıddıdır der ve zulmü, kuvve-i âmilenin ifrat yönüne meyletmesidir diye tarif eder. Ona göre zulüm kişiyi aklen, hikmet yönünden ve dinen iyi ve güzel olmayan menhiyata yönlendirdiğinden kötü ahlaklıdır. Zalim kişi her türlü kötülüğü, ihaneti, her türlü çirkin işi ve cinayeti işleyebilmektedir. İslam dini insanları zulümden men ederek zulme cüret edenleri şiddetli azap ile tehdit etmektedir.²⁹⁶

Dünyanın şirk ile değil, zulümle harap ve perişan olacağını belirten Eğribozî, bundan dolayı insanların her şeyden önce, her şeyden ziyade, daima zulümden kaçınmaları, adalet ve hakkaniyetle hareket etmeleri gerektiğini, aksi takdirde kişinin hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğrayacağını, azaba duçar olacağını ifade eder.²⁹⁷

²⁹² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 287.

²⁹³ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlak-ı Âlâî**, s. 141.

²⁹⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 294.

²⁹⁵ Ahmet Rifat, **Tasvîr-i Ahlak (Ahlak Sözlüğü)**, s. 377.

²⁹⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 288.

²⁹⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 289.

Eğribozî'nin toplum ahlakıyla ilgili olan adalet ve zulüm kavramlarıyla ilgili tanım ve açıklamaları üzerine onun yine toplum ahlakını ilgilendiren çalışma kavramıyla ilgili yaklaşımının ne olduğunu ele almak uygun olacaktır.

3.2.2. Çalışmak

Daha önce de belirttiğimiz gibi Eğribozî, insan ruhi kuvvetlerinin terbiyesi nispetinde insandır demiş ve ruhi kuvvetlerinin terbiyesine, nefis-i natikanın ıslahına çalışmayanın ancak şeklen insan olabileceğini dile getirmiştir. O, vezaif-i ruhiyenin başlıcalarını ele almakta ve ilk olarak her fırsatta tavsiye ettiği çalışmayı konu edinmektedir.

Yeni doğanın feryat ve figanı, küçük çocukların, kuşların cıvıldaması, bitkilerin kök salması, güneş, ay, yıldızlar ve gezegenlerin gezintisi velhasıl bu ve bunlar gibi hâller nedir? Çalışmak. Bundaki sebep ve mecburiyet? Beka ve mevcudiyet. Öyleyse her şey beka ve mevcudiyeti için hareket, faaliyet ve çalışmaya mecburdur. Hiçbir şey âtıl, sabit değildir. Zira atalet yokluğu gerektirir. Şimdi düşünürsek kâinat, bu derece çalışmaya mahkûm bulunuyorsa acaba kâinatın ve mahlukatın en şerefli olan insanın çalışmaktan kaçınmasına ihtimal var mı? Ne mümkün! Çünkü insanların ilk vazifesi, memuriyeti çalışmak, ilk nehyedildiği şey de atalettir.²⁹⁸

Bunun için, Eğribozî'ye göre, insanlar varlıklarını ancak çalışmak ile koruyabilirler, maddi ve manevi bütün ihtiyaçlarını çalışmak ile karşılayabilirler. Velhasıl insanın saadet ve selameti ancak çalışmak iledir. Medeniyetin varlığı, insanlığın olgunlaşması ancak çalışma iledir. Çalışma ile bugünkü medeniyetler oluşmuş, her yer imar edilmiştir. Buna göre çalışmak, faaliyet içinde olmak, gayret etmek yaşamayı, atalet ve tembellik de ölümü temsil etmektedir.²⁹⁹

İslamiyet'in çalışmaya verdiği öneme değinen Eğribozî, İslamiyet'in medeniyete engel olduğunu iddia edenlere yine İslamiyet'in çalışmayı ne kadar önemseydiğine dayanarak cevap vermiştir:

Ayet ve hadislerde çalışmanın, iş yapmanın, kazanmanın faydası ve iyi olduğu, ataletin de tembellik ve üşenmek olarak yerildiği çok açık şekilde ortada iken ve bu hakikatler güneş gibi meydanda iken "İslamiyet medeniyete ve yükselişe engeldir." safatasını ileri süren alçak ve rezil kimseler gözlerini açıp İslam'ın

²⁹⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 105.

²⁹⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 106.

hakikatlerine vakıf olsunlar, anlamak istemezlerse yalan ve iftiralara son versinler.³⁰⁰

Eğribozî, “Âyinesi iştir kişinin lafa bakılmaz / Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde”³⁰¹, “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış.”, “Bugünün işini yarına bırakma.” gibi vecize ve sözlerin çok yüce ve doğru olduğunu, gayretin ne kadar gerekli olduğunu ifade ettiklerini, insanın yalnız bu hikmetlerle amel ve hareket etse bile hem dünya hem de ahiret saadetini temin edebileceğini ifade etmektedir.³⁰² Görüldüğü gibi Eğribozî, çalışmak konusunu da güzel sözlerle desteklemektedir. Bakıldığında bu sözlerin günümüzde de geçerliliğini yitirmediği görülmektedir.

Zengin ve çok malı olan bir kimse para veya mal kuvvetiyle her işini hizmetkârlarına gördürebilse de işsiz durması mümkün değildir. Çünkü tembellik insanı daima sıkıntıda bırakır. Cenab-ı Hakk, geçimini sağlamak ve kimseye muhtaç olmadan refah içinde hayatını sürdürmek için insana çalışmayı emretmiştir. İnsanlar ancak çalışarak her bir isteğine ulaşır. Çalışmayan da her şeyden mahrum olur.³⁰³

Eğribozî’ye göre, hangi işte çalışılırsa çalışılsın, ırz, namus, edep, haysiyet ve gayret asla elden bırakılmamalıdır. Bununla beraber insan elinden gelecek en güzel işi, vazifeyi üzerine alıp çalışmalıdır. Çünkü çalışkan kimse hem Hakk hem de halk nezdinde mutlaka aziz ve muhterem olur, gündün güne her bir isteğine ulaşır, daima işi yolunda gider, saadetle yaşar.³⁰⁴

Eğribozî’nin toplum ahlakıyla ilgili olan çalışmanın toplum için anlam ve önemine dair yaklaşımını öğrendikten sonra yine toplum ahlakını ilgilendiren yardımlaşma kavramı hakkında nasıl bir anlayışa sahip olduğunu irdelemek yerinde olacaktır.

³⁰⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 107.

³⁰¹ Eğribozî, **Makâlât-ı İrfan**, Ahenk Matbaası, İzmir, 1317, s. 15.

³⁰² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 109, 110.

³⁰³ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 14, 15.

³⁰⁴ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 16, 17.

3.2.3. Yardımlaşma

Yardımlaşma, toplumu, insanları birbirlerine bağlayan ahlaki ilkelerden bir tanesidir. Yardım kavramını ifade etmek için birçok yerde “muavenet” tabirini kullanan Eğribozî, yardımlaşma konusu için başlık olarak “muvâsât” tabirini kullanmıştır. Ona göre; “Muvâsât, insanların umur-u maddiye ve maneviyede yekdiğerine yardım etmesidir.”³⁰⁵ Yani insanların hem maddi hem de manevi işlerinde birbirlerine yardım etmeleridir.

Eğribozî, “Sadece insan değil, her şey yardıma muhtaçtır.” der. Hiçbir şey yardımdan müstağni değildir diyerek yardımlaşmanın önemine dikkat çekmek için sorular sorar: “Acaba yardımlaşma ortadan kalksa insan ihtiyacını karşılayabilir mi, zaruri ihtiyaçlarını tedarik edebilir mi? Biraz düşünürsek yiyeceklerimizden bir lokma ekmek, giyeceklerimizden bir çift kundura, bir gömlek kaç kişinin elinden, kaç gün çalışarak ortaya çıkmıştır?”³⁰⁶

Bundan dolayı Eğribozî’ye göre medeniyetin, ictimai hayatın, insanlığın temeli yardım ve yardımlaşmadır. Yardımlaşmanın yok olması yerini vahşete, vahşet de yokluğa bırakır. Âlemin nizamı, neslin devamı, insanlığın varlığı ancak yardımlaşma ile olur. Yardımlaşmanın temelinde de İslami hükümler vardır. İslam’ın bu hükümlerine inananlar destek ve yardımlaşma ile birbirlerine bağlanmanın gereğine inanır. Kendi şahsi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen, ilim ve fen yönünden bilgi birikimi yapmayan, bedenî ve ruhi güçleriyle insanlara faydalı olmak istemeyen “rahatına düşkün” olanlar insanların en aşağısıdır ve en sefil mahluktur. Menfaatine ve rahatına düşkün milletler hiçbir zaman varlıklarını muhafaza edemezler.³⁰⁷

Eğribozî, yardımlaşmanın önemine “Son yıllarda ortaya çıkan, komünizm, kolektivizm, sosyalizm ve anarşizm gibi yanlış fikir ve akımların yayılması ve ilerlemesinin sebebi hiç şüphe yoktur ki insanların birbirlerine yardım ve destekte

³⁰⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 307.

³⁰⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 307, 308.

³⁰⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 308.

bulunmamasından, kendini düşünmesinden kaynaklanmaktadır.”³⁰⁸ diyerek dikkat çekmektedir. Çünkü yardımlaşma insanların dostluklarıyla ilgili önemli bir sosyal faaliyettir, yardımlaşma olmazsa dostluğun da bir önemi kalmaz.³⁰⁹

Yardımlaşma ve desteğin “hayır”da olmasını şart koşan Eğribozî, kişinin yardıma ihtiyacı olanlara yalnız mal ve beden ile değil, sözle ve başka yollarla yardım etmeye aklen ve dinen mecbur olduğunu belirtmektedir.³¹⁰

Eğribozî'nin toplum ahlakıyla ilgili olan yardımlaşmanın zayıfladığı ya da olmadığı toplumlarda çarenin yanlış akımlarda aranmasına kadar varacak boyutlarda toplumsal çalkantılara sebep olacağına dair tespitlerini de içeren yardımlaşmayla ilgili görüşlerini öğrendikten sonra yine toplum ahlakı için en az onun kadar önemli olan doğruluk ve yalan kavramlarına bakışının ne olduğunu ele almak yerinde olacaktır.

3.2.4. Doğruluk ve Yalan

Doğruluk, insanın inancında, özünde, sözünde, kısaca bütün fiil ve davranışlarında doğru, dürüst ve samimi olma hâli olup hile, yalan, batıl ve rıyanın zıddıdır.³¹¹

Eğribozî, doğruluğu tanımlarken “vak’aya uygun olan kelimeler” nitelendirmesini yapmaktadır. Bu nitelemeye uygun olmayana ise yalan demektir. Ona göre doğruluk, temizlik ve dayanıklılıktan, yalan ise çirkinlik ve korkaklıktan ileri gelmektedir. O, bu iki ahlakın insanın yaratılışından geldiğini, insan kendisine verilen emir ve nehiyleri layıkıyla yerine getirirse doğru ile getirmese yalan ile anılır demektir. Doğruluk ve yalanı yaratılış gereği edinilen ilk ahlaki davranış olarak gören Eğribozî, ilk yapılması gerekenin yalanın terk edilmesi ve davranış olarak bütün erdemlerde olduğu gibi ilk önce doğruluğun da çocuklukla birlikte kazandırılması gerektiğini ifade eder.³¹²

³⁰⁸ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 319.

³⁰⁹ Aristoteles, *Nikhomakhos’a Etik*, s. 171.

³¹⁰ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 309.

³¹¹ *DİB, Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 127.

³¹² Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 150, 151.

Eğribozî, “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.” atasözünü örnek göstererek yalancılığın bir yere kadar süreceğini ve önünde sonunda meydana çıkacağını belirtir. Doğruyu söylese bile yalancıya bir daha kimsenin inanmayacağını, şüpheyle bakılacağını, şüphenin ise doğruluğa mâni olduğunu dile getirir. Bunu “Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.” atasözüyle destekler. Ona göre herkesin itimadını kazanmak çok zor bir şeydir. Zarara uğrasa bile insan doğruluktan ayrılmamalı ve hataları itiraf etmelidir.³¹³ Şöyle ki “İnsana sadakat yakışır görse de ikrah/Yardımcısıdır doğruların Hz. Allah”³¹⁴ sözü yerine getirilmelidir. Çünkü ona göre itiraf edilen kusurlar insanı kurtuluşa götürür. Bundan dolayı, doğruluk, insanlar için o kadar büyük bir üstünlüktür ki hem ilimden hem fenden mahrum olsa bile bir insan, doğruluğu sayesinde rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayabileceğini belirtir.³¹⁵ Ancak masum ve mağdurları canilerin ellerinden kurtarmak, şerlilerden korumak için söylenen yalanlar yalan değil, iyilik ve hayırseverliktir.³¹⁶

Eğribozî, kişinin neden her işinde sadakat sahibi olması gerektiğini dünya hayatında mutlu, huzurlu ve rahat olmak, şan ve itibar sahibi olmak, ahirette de kurtuluşa erişebilmek olarak açıklamaktadır.³¹⁷ Çünkü sadakat, garazdan, menfaatlerden sıyrılmış, saf ve halis dostluktur. Sadakat daima din, devlet ve milletine; dost, akraba ve komşularına sözle işle hayır ulaştırma arzusudur. Bu fazilete sahip olanlar mutlaka bunun karşılığını görürler.³¹⁸

Eğribozî, insanın sadakat gibi bir fazileti elde edebilmek için yapması gerekenleri şöyle ifade etmektedir:

Evvelemirde, sözü daha söylemeden iyice mülâhaza etmek, saniyen halkın mahcubiyetine dair kelimâtı sarf eylememek, salisen her bir şeyi işittiğimiz ve gördüğümüz gibi söyleyip hiçbir hususta mübalağa ve hilâf-ı irtikap etmemek, rabian gerek latife ve gerek ciddi olarak katiyyen yalan söylememek, hamisen

³¹³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 151; Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 57.

³¹⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 152.

³¹⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 298.

³¹⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 153.

³¹⁷ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 56.

³¹⁸ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlak-ı Âlâî**, s. 111.

uhdemize ihale kılınacak umur ve mesâlihe hıyanet etmemek ve muhafaza için emaneten tevdi edilecek eşyaya katiyen ve ebeden tamah eylememek.³¹⁹

Eğribozî, doğruluk sahiplerinin her zaman için geniş kalp, huzurlu vicdan sahibi olacaklarını belirtmektedir. O, bu özelliklere sahip olanların kimseden korkmayacağını, her zaman alnı açık, yüzü pak, göğsü geniş olarak gezeceğini, onların sözlerinin her yerde, herkes tarafından makbul ve muteber olacağını ifade etmektedir.³²⁰

Eğribozî'nin toplum ahlakıyla ilgili olan doğruluk ve yalanın sebepleri, sonuçları kişiye ve topluma etkilerine ve bu hususta nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair açıklamalarını öğrendikten sonra yine toplum ahlakını ilgilendiren sır saklamak kavramı hakkındaki düşüncelerinin neler olduğu üzerinde durmak yerinde olacaktır.

3.2.5. Sır Saklamak

İnsanın, başka insanlar hakkında gördüğü, işittiği ayıpları, gizli hâlleri ilan ve ifşa etmeyerek sırları saklaması insanlık görevlerinden bir tanesidir. Eğribozî'ye göre sır saklamak, ketumluk olarak da adlandırılır. Güzel hasletlerden biri olduğu belirtilir. O, sır saklamanın her zaman için sahibinin şeref ve vakarını artırdığını, kişinin toplum tarafından güvenilen ve sevilen bir insan hâline gelmesini sağladığını dile getirmektedir.³²¹

Eğribozî'ye göre sır saklamamak olan diğer insanlardan gördüklerini, işittiklerini söylemek, arkadan konuşmak, ayıbını açık etmek, toplumda fitne ve fesada sebep olacak kadar kötü ve tehlikeli bir davranıştır. Toplum için çok tehlikeli olan bu kötü ahlakın kaynağı, haset, düşmanlık ve menfaatperestliktir. Bu türlü reziller, her çeşit yalanı her türlü iftira ve suçu işlemekten utanmaz. Böyle kişilerin gece gündüz bütün düşünceleri ve işleri halkın içinde fitne ve fesat çıkarmak üzerinedir. Böyle kimseler yüz buldukları nispette melanetlerini artırır.³²²

³¹⁹ Eğribozî, *Rehber-i Ahlak*, s. 60; Umut Kaya, *T.C.O.A.E.*, s. 176.

³²⁰ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 291.

³²¹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 328.

³²² Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 329, 330.

Eğribozî, güzel hasletlerden biri olarak gördüğü sır saklamanın, ayıpları, gizli hâlleri örtmenin en iyi yollarından birinin dile hâkim olmaktan geçtiğini ifade eder. Her ne sebeple olursa olsun, kişinin düşünmeden ağzından çıkabilecek olan kırıcı ve incitici sözlerden mümkün mertebe kaçınması, şeklinde tarif edilen zabt-ı lisan ile ilgili olarak “Ok yarası geçer ama dil yarası geçmez.”³²³ darb-ı meseliyle dile hâkim olmanın önemini vurgulamaktadır.

Eğribozî’ye göre, dil, Allah’ın insanlara bahsettiği nimetlerin en kıymetlilerindedir. Dil, insanın olgunluk derecesi, insanlığın ölçüsü, ruh ve fikirlerin tercümanı olduğu gibi aynı zamanda itaat ve isyan vasıtasıdır. O, dili toplumsal hayat, iyi geçim, fikir birliği, ilim ve tekniklerin öğrenilip öğretilmesi, ibadet ve itaat, ilerleme ve medenileşmenin tek vasıtası saymaktadır. Bundan dolayı ona göre imanlı ve ahlaklı bir insan, daima diline hâkim olmalı, o kıymetli cevheri sövmek, küfretmek, kaba ve çirkin konuşmak, yalan, dedikodu, iftira, lanet, beddua, lüzumsuz münakaşa ve malayani gibi kötülüğe alet etmekten korumalıdır. Dili korumanın en mükemmel yolu da Eğribozî’nin belirttiği gibi susmaktır, lüzum etmedikçe konuşmamaktır.³²⁴

Eğer ki bir insan yaratıcısını gerçekten tanıyor ve biliyorsa onun yaptığı her şeyden haberdar olduğunu da her fiil ve hareketini gördüğünü de bilir. Hiçbir sırrın Allah’tan gizli kalmadığını, gizli olsun açık olsun Allah’ın her şeye vakıf olduğunu anlar.³²⁵ Bu sayede, insanlar tarafından konan ve toplumsal düzeni sağlayan bazı kurallara uyulduğu için hem kişiyi toplum kabul eder hem de sosyal ilişkiler bir düzen içerisinde sürdürülmüş olur.

Eğribozî, toplum ahlakıyla ilgili olan sır saklama davranışının kişiye ve topluma etkilerine ve sır saklamayanların ateşle oynadıklarına, toplumda fitne ve fesat çıkarmak gibi yıkıcı etkileri olan düşünce ve davranışlar içinde olduklarına temas etmiştir. Sır saklama konusundan sonra onunla yakından ilgili ve insan

³²³ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 38; Gülsüm Pehlivan Ağırakça, **Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi**, s. 352.

³²⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 183, 184; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 273, 274.

³²⁵ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 4, 5.

hayatında çok müstesna bir yere sahip olan dostluk kavramı hakkında Eğribozî'nin yaptığı açıklamaların neler olduğunu ele almak uygun olacaktır.

3.2.6. Dostluk

İnsan hayatında ömrü olduğu sürece acı tatlı pek çok olay ve durumla karşılaşmaktadır. İnsanlar karşılaştıkları bu üzücü ya da sevindirici olay ve durumları en yakınıyla veya bir dostuyla paylaşma ihtiyacı duymaktadır.

Dostluk; İslami literatürde bağlılık, sevgi, sohbet ve veli gibi anlamlarda kullanılmıştır. Dostluk yalnızca ruhi, ahlaki vb. bakımlardan uyuşabilenler arasında kurulabileceğinden kişinin dost seçiminde oldukça dikkatli davranması gerekmektedir.³²⁶

Aristoteles'in oğlu Nikhomakhos'a yönelik olarak ahlak eğitimi üzerine yazdığı "Nikhomakhos'a Etik" adlı eserinin sekiz ve dokuzuncu kitabını dostluğun önemine tahsis etmiştir. Buna göre o, dostluk olmadan hiç kimse hayatını sürdürmeyi düşünemez, devletlerin varlığını sürdürmesi ve ayakta kalması dostluğa bağlıdır, sadece iyi veya kötü zamanlarda değil her zaman dosta ihtiyacımız vardır,³²⁷ ifadeleri ile dostluğun önemini vurgulamıştır.

Eğribozî, dostların içi dışı bir kişiler olması gerektiğini, gerçek dostun kardeş mertebesinde bulunduğunu, kardeşlerimiz hakkında mecbur bulunduğumuz görev ve sorumlulukları dostlarımız için de yapmamız gerektiğini hatta gerçek dostun kardeşten daha üstün olduğunu dile getirmiş ve hakiki dost tükenmeyen bir hazinedir,³²⁸ diyerek kişinin dostuna karşı sorumluluklarının çerçevesini çizmiştir.

Eğribozî, gerçek bir dost bulmanın zor olduğunu ifade etmiştir. Kişinin dostuna karşı saygıyla karşılama ve ona iltifatta bulunma gibi birtakım sorumlulukları olduğunu ifade eder. Ayrıca dostlarımızın ufak tefek kusurlarını, hatalarını, mümkün mertebe görmemeli, yüzlerine vurmamaya çalışmalıyız. Çünkü

³²⁶ **DİB, Dinî Kavramlar Sözlüğü**, s. 127.

³²⁷ Aristoteles, **Nikhomakhos'a Etik**, s. 171, 210.

³²⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 282.

kusursuz dost arayan dostsuz kalır.³²⁹ Ancak dostun iyiliği için onu gücendirmeden münasip bir dille ve nasihatle, görülen bazı kusurların söylenip düzeltilebileceğini ifade etmiştir.³³⁰

Eğribozî, dostluğu benzer anlamdaki farklı terim ve kavramlarla da açıklamıştır. Dostlukla ilgili benzer anlamda kullandığı bu terim ve kavramlardan ülfet ve ünsiyete değinmekte fayda vardır. Ülfet ve ünsiyet sahibi insan, herkesle güzel geçinme konusunda ısrarcı olmalı, dostlarının kendisine teklif ettiği güzel şeyleri memnuniyetle kabul etmeli ve dostlarının aleyhinde konuşmamalı onları daima medh ve sena ile anmalıdır. Diğer insanlarla ülfet ve ünsiyet içinde olmanın kişiye birçok faydası vardır. Hele ki insanın ülfet ve ünsiyet kurduğu kimse hakiki dost ise o kişinin dünyada büyük bir yardımcısı var demektir. Bu yüzden kişinin iyi bir dost bulabilmesi için öncelikle kendi hâl ve hareketlerini düzeltmesi, dilini kötü sözlerden arındırması, herkese güzel söz söyleyip güzel davranışlarda bulunması gerekir.³³¹

Bireylerin birbirlerine karşı ülfet ve ünsiyet duymaları, toplumun gelişmesine de katkı sağlar. Bir milletin medeniyet derecesi o milletin fertlerinin birbirlerine karşı hissettikleri sevgi duygusu ile gelişir ya da bu duygunun olmamasıyla söner.³³²

Eğribozî'nin dostluk konusunda kullandığı bir diğer tabir de Muhâleset'tir. Birbiri ile dostça geçinmek, dostluk ve iyi muamele etme gibi anlamlara gelen muhâleset, rıyanın zıddıdır. Bu haslete sahip olanlar yüze gülmeyip kalpten dostluk göstermektedirler. Dostlar arasında muhâleset olmazsa emniyet ve sadakat da olmaz. Riyakârlar kimin arabasına binerlerse onun türküsünü söylerken muhâleset sahibi kimselerin lisanı ise vicdanlarının tercümanı olmaktadır.³³³

Eğribozî'nin buraya kadar toplum ahlakını ilgilendiren kavramlar hakkındaki düşünceleri üzerinde duruldu. Çalışmada buradan itibaren toplumun ortaya koyduğu

³²⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 282.

³³⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 297.

³³¹ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 52, 53, 54; Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s. 266, 267.

³³² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 296; Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s. 267.

³³³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 146; Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 62, 63; Umut Kaya, **T.C.O.A.E.**, s. 268.

en büyük kurum, sistem olan devletin ahlakının nasıl olması gerektiği konusunda Eğribozî'nin görüşlerinin neler olduğu ele alınacaktır.

3.3. Devlet Ahlakı

Devlet, bir vatan toprağı üzerinde orada hâkimiyet sahibi olarak yaşamakta olan insanların meydana getirdiğı manevi kurumdur, sistemdir. Manevi bir varlık olarak devletin birtakım ödevleri bulunmaktadır. Devletlerin ilk ödevi vatandaşların hakkını korumaktır.³³⁴ Aristoteles, “Kral eğer gerçekten iyi bir krala bir çobanın sürüsünü yönetirken onların iyiliğini düşündüğü gibi halkının iyiliğini düşünmelidir.”³³⁵ derken Platon ise “Devlet yönetiminin ödevi, insanları, doğal amaçları olan mutluluğa ulaştırmaktır.”³³⁶ demektedir.

Devlet ile ahlak arasında da bir ilgi vardır. Bu anlamda devlet, ahlaki ilkelere dayandığı ölçüde ve oranda gücünü korur ve varlığını sürdürebilir. Nitekim, Platon'un ve Farabi'nin ideal devleti de ahlaki olgunluk ve mutluluk yollarını açmak ve kolaylaştırmak için kurulmuştur. Ahlakın devletle olan ilgisi de vazifeden her söz edildiğı yerde ortaya çıkmasıdır.³³⁷ Eğribozî, “Üstlerimize karşı yerine getirilmesi gereken vazifelerin ilki ve en önemlisi halifeye itaat etmek ve ona boyun eğmektir.”³³⁸ diyerek halifenin halk üzerindeki hakkının dolayısıyla da halkın halifeye karşı ilk vazifesinin itaat olduğunu dile getirmiştir. O, hükümdara hürmet, sadakat ve muhabbet göstermenin hem kanunen hem de ahlaken bir vazife olduğunu, bunun aynı zamanda dinen de bir zorunluluk olduğu dile getirmiştir. Ona göre üstlerimize karşı yerine getirilmesi gereken vazifelerin ikincisi halifeye hizmet etmektir.³³⁹

Eğribozî'ye göre insanoğlu, yaratılışından beri tabi olduğu devletin kanunlarına, emirlerine, sorgulamaksızın itaat etmektedir. İnsanlar ıssız adalarda, korkunç ormanlarda kurdukları dört beş hane halkı ile bir araya geldiklerinde bir heyet oluşturmuşlar, içlerinden birini reis olarak seçip ona tabi olmuşlar, onun

³³⁴ Nurettin Topçu, **Ahlak**, s. 197.

³³⁵ Aristoteles, **Nikhomakhos'a Etik**, s. 185.

³³⁶ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 65.

³³⁷ H. Erdem, **Ahlak Felsefesi**, s. 197, 198.

³³⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 273.

³³⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 231.

sözünü tutmuşlardır. Devletine itaat etmeyen kendi bildiğine giden kavim ve milletler ise perişan olmakta, hükümetlerinin de namı ve izi kalmamaktadır.³⁴⁰

Buna göre devlet, hem düzenli hem de düzen koyan bir birlik ve bütünlüktür. Devletin koymuş olduğu birtakım kurallar vardır ve bu kurallar doğrultusunda herkesten bir şeyler istemektedir.³⁴¹ Halk da devletin bu isteklerini yerine getirmek, devlete karşı olan vazifelerini yapmak durumundadır.

Eğribozî'nin devlet ahlakının mahiyeti ve kapsamı, devlet-halk ve yönetici-halk ilişkileri hakkındaki düşüncelerini öğrendikten sonra devlet ahlakının içinde önemli bir yer tutan halkın vazifeleri konusundaki yaklaşımının neler olduğunu irdelemek yerinde olacaktır. O, halkın vatana karşı vazifelerini iki kısma ayırır. İlki “nakdî vazifeler” vergi vermek gibi. Diğeri ise “bedenî vazifeler” vatana bedenen yapılan hizmetler. Buna örnek de askerlik ve memurluk yapmaktır.³⁴² O, bu iki vazifeyi de vatan sevgisine, vatani korumaya, vatan için birlik ve beraberlik içerisinde olmaya bağlamaktadır.

3.3.1. Vatani Sevmek

Mensubu olduğumuz topluma karşı yerine getirmekle yükümlü olduğumuz görevlerin basit bir şekilde yerine getirilmesinden kaynaklanan erdeme “vatanperverlik” denmektedir. Vatan sevgisi, öncelikle, bizim doğduğumuz ve ecdadımızın kanıyla, canıyla ve alın terleriyle kazanmış olduğu vatan toprağına karşı gösterilen bağlılıktır. Bu duygu bizimle beraber doğmakta ve büyümektedir.³⁴³

Eğribozî'ye göre vatan, ecdadımızın ve bizim doğup büyüdüğümüz, suyu ve havasıyla, ekmeğı ve her türlü nimetiyle rızıklandığımız, kanunlara ve düzenine tabi olduğumuz memleket veya devlete denmektedir. Bu itibarla, mensubu olduğumuz memleket, tabi bulunduğumuz hükümet vatanımızdır. Yüce şanlı Peygamber'in işaret ettiği, Osmanlı'nın zafere ulaştığı yer, toprak, vatanımızdır.³⁴⁴

³⁴⁰ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 231.

³⁴¹ H. Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s. 197.

³⁴² Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 231, 232.

³⁴³ Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, s. 171.

³⁴⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 227.

Eğribozî'ye göre vatan mukaddestir. Çünkü onun sayesinde doğup büyümüş ve adam olmuşuzdur. Vücudumuzun her zerresi, üzerinde doğup büyüdüğümüz, refah ve saadete ulaştığımız, bütün benliğimizin ortaya çıktığı yerdir.³⁴⁵ Ona göre vatan muazzezdır. Çünkü her parça toprağı ecdadımızın ruhen yaşadığı, kültürümüzün muhafaza edildiğı, geçmişı yükselme ve olgunlukla dolu, şanlı hatıraların sinesinde yattığı kıymetli bir topraktır. Bundan dolayı vatanımızı severiz, uğruna canımızı feda ederiz, kanımızı dökeriz. Bugüne kadar dünyada görölmüş her millet için bütün zamanlarda vatan mukaddes kabul edilmiş, uğruna canlar verilmiştir. Vatana karşı sevgi ve fedakârlık göstermek dinen de bir zorunluluktur.³⁴⁶

Eğribozî, “Vatanını Seven Okusun” isimli kitapçıkta Osmanlı Devletinin önceki durumundan ve şu an içinde bulunduğı durumdan bahsetmektedir. O “Bir aşiretten bir cihan devletinin çıkması, dinî emirlere uyma ve itaat sayesinde.” diyerek itaat etmeyi vurgulamakta, Allah’a ve Peygamber’e imandan sonra padişaha itaati ön plana çıkarmaktadır. Ancak ona göre selamet ve saadet yolu olan dine, onun Peygamber’ine ve padişaha itaatte görölen gevşeklikler, devletin başına binbir türlü bela ve musibet getirmiştir. Eğribozî, herhangi bir ücret almadan basımını kendisinin yaptırıp dağıttığı “Vatanını Seven Okusun” adlı kitapçıkta vatandaşlara seslenerek bu durumu düzeltmenin çarelerinden bahsetmiştir. Bunlardan bazıları: İslam ve Osmanlı adabını ve hukukunu gözetmek, ilim ve fen öğrenip cahil kalmamak, el birliğiyle gece gündüz çok çalışmak, gafletten uyanmak, maddi ve manevi kuvvetleri birleştirmektir.³⁴⁷

Eğribozî vatan sevgisi konusunu sözle açıklayıp bu konuda “Vatanını Seven Okusun” adlı bir kitabı ücretsiz olarak hem yazıp hem de dağıtarak fiilen duyarlık göstermiş örnek bir şahsiyettir. Onun vatan sevgisiyle yürekleri doldurma düşünce ve çabalarından sonra vatani savunmak konusundaki yaklaşımının ne olduğunu ele almak uygun olacaktır.

³⁴⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 227.

³⁴⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 228.

³⁴⁷ Eğribozî, **Vatanını Seven Okusun**, s. 3, 7.

3.3.2. Vatanı Savunmak

Doğada büyük ile küçük, kuvvetli ile zayıf arasında sürekli bir mücadele vardır. Buna benzer şekilde tarihin başından beri insan toplulukları ya da devletler arasında da bitip tükenmek bilmez savaşlar olagelmektedir. İşte bu yüzden her devlet, çağa ve zamana ayak uydurarak kuvvet ve harp yönünden sürekli olarak hazırlık yapmaktadır. Hepsi de aksi takdirde varlığını koruyamayacağını bilmektedir. Bu ölüm kalım mücadelesi vatandaşlara da önemli bir görev yüklemektedir. Bu görev askerlik hizmetidir.

Eğribozî, halkın devletine karşı bedenî vazifelerin içerisinde saydığı görevlerden biridir vatanı savunmak. O, “İster isen sulh u salah, hazır ol cenge.” sözünün gereği olarak vatanın emniyet, asayiş ve selametinin sağlanmasının ancak askerlik hizmeti ve harbe hazırlık ile olacağını söyler. O, bu itibarla birlik beraberlik içerisinde vatana ve devlete karşı olan mukaddes vazifelerden birinin ve hatta ilkinin askerlik hizmeti ve cihat olduğunu dile getirir.³⁴⁸

Cihat, vatan sevgisinin aynasıdır. Yani bir millet askerlik hizmetiyle fedakârlığı, kahramanlığı nispetinde vatan sevgisini göstermiş olur.³⁴⁹

İslam dini kadar vatana aşk ve muhabbet göstermiş, vatan sevgisini takdir etmiş bir din yoktur. Eğribozî, bundan dolayı cihadı İslam’daki farzların altıncısı olarak kabul etmektedir. Ayrıca İslami farzları ve sünnet-i Muhammedî’yi yerine getirecek olan nefsin ve hayatın, sadece cihat ile korunacağını, düşmanları vatanımıza kastetmekten ancak cihat sayesinde caydırılabileceğini ifade eder. İbadetlerin en faziletlisi olarak cihadı görür.³⁵⁰

Eğribozî, askerlik hizmetinden kaçan bir milletin daima esaret altında yaşayacağını ve felakete düşüp boyun eğeceğini, milletin bu duruma düşmemesi için vatanını, haysiyetini, namusunu, ailesini, canını, malını askerden kaçarak değil, cihat ile koruması gerektiğini belirtir.³⁵¹ Ancak o, Allah’ın rızası için olmayan, vatanın ve

³⁴⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 235.

³⁴⁹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 236.

³⁵⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 236, 238.

³⁵¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 236.

milletin korunması ve selameti uğruna yapılmayan cihadın, cihat değil, zulüm ve eğlence düşkünlüğü olduğunu, bu yolla dökülen kanın, telef olan canın, maddi ve manevi, dünyevi ve uhrevi sorumluluğu olduğunu ve bu şekilde cihat yapmanın çok ağır şekilde cezalandırılacağını ifade eder.³⁵²

Cesaret herkes için gerekli olan bir niteliktir. Bu itibarla Eğribozî, hayatı cesarete bağlamakta, cesaretsiz hayatın yok hükünde olduğunu, boşa geçmiş bir hayat olduğunu dile getirmektedir.³⁵³ Eğer cesaret askerde olursa buna şecaat denir, diyerek cesaretin askerlikteki yerini vurgulamıştır. Vatanın selametinin, ümmetin saadetinin ancak askerî şecaatle mümkün olacağını belirtir.³⁵⁴ Ona göre askerliğin şan ve şereflerinden biri olan şecaat, güzel bir tedbirle birleşirse zafer elde etmek kolay olacaktır. Ancak gereksiz yere, bedeni tehlikeyle karşı karşıya bırakmak şecaat değil beyinsizliktir, ahmaklıktır. Çünkü her bir vücut bir adamdır, her bir adam da bir kuvvettir. Vatan ve devlet ise her bir kuvvete muhtaçtır. Bu kuvveti lüzumsuz yere israf etmek ise günahdır, haramdır.³⁵⁵ Eğribozî, cesareti açıkladıktan sonra korkaklığı ele almıştır.

Eğribozî, korkaklığın cesaretin zıddı olduğunu belirtmiştir. O, aşırı korkaklığın insanı küçültüp bir ahmak hâline getirdiğini, sonuçta birtakım manevi hastalık ve belalara yol açtığını, bundan dolayı da çocukları küçükken “Öcü geliyor!”, “Hortlak var!” gibi akıl dışı ve hikmete ters, zararı açık birtakım safsatalarla korkutmamak gerektiğini belirtir. Zira bu korkaklık savaşta ortaya çıkarsa savaştan kaçmaya sebep olacaktır, der.³⁵⁶

Eğribozî, savaşta düşmanı gafil avlamanın şart olduğunu ileri sürer. Ona göre kavgada ve savaş meydanında kuvvetten çok, gafil avlamak önemlidir. Zira gafil avlamak, insanı başarıya daha çabuk ulaştırır. Bunun için de güvenilir ve düşmanın iç yüzünü daha iyi bilen casuslar aracılığıyla düşmana ait önemli bilgiler alınmalı, kurdukları tuzak ortaya çıkarılmalı ve bunlara karşı tedbirler düşünülmelidir. Böyle

³⁵² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 241.

³⁵³ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 161.

³⁵⁴ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 162, 163.

³⁵⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 242, 243.

³⁵⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 164; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 322.

bir sebepten ötürü Eğribozî, asayişî sağlamak ve memleketi korumak için düşmanın durumunu araştırıp öğrenmenin farz-ı ayn olduğunu belirtir, başarıya ulaşma çarelerinden biri olarak görür.³⁵⁷

Ancak Eğribozî, Kur'an'dan örnek vererek bunu savaş dışında yapmanın kesinlikle yasak olduğunu, insanların sırrını araştırıp çözmeye çalışmanın ayıp ve günah olduğunu belirtir.³⁵⁸

Eğribozî'nin devlet ahlakı içinde yer alan vatanı savunmak için neler yapılabileceği, vatan savunmasının cesaret ve korkaklıkla ilişkisi gibi hususlarla ilgili görüşlerini inceledikten sonra devlet ahlakıyla ilişkili başka bir kavram olan ve devletin varlığını sürdürmek için gerekli olan vergi konusunda ne gibi görüşlere sahip olduğuna bakmak uygun olacaktır.

3.3.3. Vergi

Vergi, devletin kamu giderlerini karşılamak üzere bireylerden cebrî olarak doğrudan ya da dolaylı olarak aldığı paradır.³⁵⁹

Eğribozî vergiyi, halkın bağlı bulunduğu devletine karşı yerine getirilmesi zorunlu olan hem akli hem de dinî bir vazife olarak görmekte ve şöyle bir tanım getirmektedir:

Vergi, milletin refah ve saadeti, vatanın kurtuluşu ve selameti, devletin onur ve gücünü korumak ve devam ettirmek, hükümeti idare, memleketi imar etmek ve onarmak için vatandaşın her birinin kâr ve kazancından, mahsul ve çalışmalarından belli bir kısmını ayırarak devlet hazinesine kanunen ve nizamen vermeye mecbur olduğu hisse ve paradır.³⁶⁰

Toplanan verginin yerli yerinde, adil bir şekilde kullanımı konusunda Eğribozî, bu paranın adilane kullanılmasının o milletin liyakati ile alakalı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre hükümeti oluşturanlar fertlerdir. Dolayısıyla toplanan vergileri yerli yerinde kullanacak ya da kullanmayacak olan da bu devletin o alanda görevli olan vatandaşlarından başkası değildir. O millet kendi içerisinde adilane

³⁵⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 172, 173; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 324.

³⁵⁸ Hucurât, 49/12, Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 173.

³⁵⁹ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 604.

³⁶⁰ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 232; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 325.

dağıtım yapacak bireyler yetiştirmediği sürece verginin yerli yerinde kullanılması da tam manası ile sağlanamaz. Zira her millet layık olduğu üzere bir hükümete sahip olur.³⁶¹

Bireyler ve millet böyle bir görevi gerçekleştirirken devletin de vergi kanununda adalet ve eşitlikten ayrılmaması en büyük vazifesidir. Adaletle toplanmayan vergi halkın şikâyetlerine sebep olur ve milleti rahatsız eder. Bu da isyan ve ihtilallere sebep olur. İsyân ve ihtilaller de milletin refah ve saadetine engel olarak vatani viran, milleti perişan eder. Böyle bir vergi uygulaması ise Eğribozî'ye göre zulümdür.³⁶²

Eğribozî'nin devlet ahlakı içinde yer alan vergi konusunu ve vergiyi yerli yerinde kullanacak liyakatli insanların varlığına duyulan ihtiyacı, tahsil edilen verginin uygun yere sarf edilmesi gibi hususlardaki yaklaşımını öğrendikten sonra devlet ahlakında milletin birlik ve beraberliğinin yeriyle ilgili açıklamalarının ne olduğunu ele almak yerinde olacaktır.

3.3.4. Birlik ve Beraberlik

Eğribozî, birlik beraberlik konusunu medenilikle ilişkilendirerek ele almıştır. O, insanın fıtratı gereği medenileşme, olgunlaşma ve bir işte çalışma gibi özellikleri olduğundan birlikte ve birbirine muhtaç bir şekilde yaşadığını söyler. İnsanın birlikte yaşamaya mecbur olduğunu dile getirir. Bu mecburiyetten dolayı, bütün insanların daha ilk insanlardan itibaren daima topluluk hâlinde yaşadığını ve günden güne olgunlaşarak medeni bir hâle geldiğini beyan eder. Bir milletin toplum kurallarına uyduğu nispette de yükselişini, medeniyetini tamamlayacağını ifade eder.³⁶³

Bizi biz eden, bizi bir arada tutan değerleri meydana getiren ecdadımız olduğundan onlara hürmet etmek en mühim vazifedir. Birlik ve beraberliği sağlamak için bir millete en çok gerekenler, dünde ortak şân ve şerefle dolu bir maziye; bugün

³⁶¹ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 253, 254; Umut Kaya T.C.O.A.E., s. 334.

³⁶² Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 234; H. Erdem, *S.O.A.*, s. 327.

³⁶³ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 226.

ve yanında tasa ve amaçta birliğe sahip olmaktır. Bu yolda yapılan fedakârlıklar ve çekilen eziyetlerin unutulmaması gerekmektedir.³⁶⁴

Bu birlikteliğin olduğu en önemli yerlerden bir tanesi de devlettir, vatandır. Eğribozî'ye göre vatan üzerinde tesadüfen toplanılmış bir yer değildir, vatan bir amaç uğruna üzerinde birlik ve beraberliğin sağlandığı yerdir. Bu birliktelikleri ise aynı düzen ve kanunlara göre yönetilen, aynı duygu, düşünce ve hisse sahip, vatanın refah ve saadeti için aynı irade etrafında toplanmış kimselerin oluşturduğu bir topluluk³⁶⁵ olarak ifade etmiştir.

Bu konuda da gelenekçi ahlakçıların tesirinde kalan Eğribozî, varlığın devamının birliğe bağlı olduğunu dile getirerek görüşlerine şöyle devam eder: Her millet ve devlet ancak birlikte varlığını sürdürebilir. Toplum ve sosyal yaşayış ancak gaye ve fikirde birlik, servet ve parada birlik, beden gücünde birlikle gelişir ve mükemmelleşir. Bu birliğin temelinde de daima iyide, hayır ve güzel olanda birleşmek, yardımlaşmak ve yarışmak yatar.³⁶⁶ Eğribozî birlik ve beraberliğin varlıkla olan ilişkisini bu şekilde açıkladıktan sonra birlik ve beraberlikle medeniyet arasındaki ilişkiye açıklık getirir.

Eğribozî, medeniyetin yükselmesi, insanların ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilmesi, millet ve devletler arasındaki barışın sağlanmasının ancak nefsi ve bedenî kuvvetlerin iyilik ve hayırda birleşmesiyle mümkün olacağını savunmaktadır.³⁶⁷

Eğribozî, cömertliği toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan hasletlerden biri olarak görür. O, sahavetin olduğu toplumlarda insanların birbirlerine yardım edeceğini, sefaletin ve ihtiyaç sahibi kimsenin kalmayacağını belirtir.³⁶⁸

Ona göre insanları birbirlerine yaklaştıran sevgi ve muhabbetir. Bu hasletler insanlarda bulunmazsa insanların birbirlerinden yüz çevirip nefret edeceğinden,

³⁶⁴ Alexis Bertrand, **Ahlak Felsefesi**, s. 172.

³⁶⁵ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 227.

³⁶⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 224, 225, 226; H. Erdem, **S.O.A.**, s. 327.

³⁶⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 226.

³⁶⁸ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 318.

ilerleme ve kalkınma olmayacağından ve zorunlu ihtiyaçların dahi karşılanamayacağından bahseder. O, insanların ancak muhabbet sayesinde fani dünyada huzurlu ve mutlu yaşayacaklarını belirtir. Çünkü insan güzel ahlak ve muhabbeti ile kendisini herkese sevdirse her zaman ve her yerde yardıma ihtiyacı olduğunda diğerlerinin onun imdadına yetişeceklerini ifade eder.³⁶⁹

Öte yandan insanlar dünyada bulunan tek varlık değildir, insan birçok varlıkla dünyayı paylaşmaktadır. Canlı cansız bu varlıklardan insanoğlu birçok yönden faydalanmaktadır. İnsanoğlunun faydalandığı bu varlıklara karşı da birtakım vazifeleri bulunmaktadır.

4. Kişinin Diğer Varlıklara Karşı Vazifeleri

Her ne olursa olsun ahlak ilmi, insana her şeyi yerinde ve yaratılış amacına uygun olarak kullanmayı tavsiye etmektedir. Bundan dolayı, insan, insani olgunluklara ulaşmakta ve ondan ne insan ne hayvan ne de canlı ve cansız varlıklar hiçbir zarar ve ziyan görmemektedirler.³⁷⁰

Eğribozî, “Canlı olsun olmasın, bütün yaratılanlara karşı, onlardan faydalandığımız nispette birtakım vazife ile mükellefiz.”³⁷¹ der. Onların insanlara vermiş olduğu faydaya karşılık olarak insanlar onlara en güzel şekilde muamele etmeli, yiyeceklerine dikkat etmeli, hastalandıklarında tedavi etmeli, eza ve cefa etmemeli, gücünden fazla yük yüklememelidir. Bunları yapmak; hayvanın sahibine mükellefiyet, diğer insanlara da hayvan haklarının takipçisi olmak vazifesini yükler.³⁷²

Eğribozî, meseleleri ele alırken genel olarak yaptığı gibi kişinin diğer varlıklara karşı vazifeleri meselesini işlerken de ayet ve hadislerle başvurarak örnekler vermiştir. Böylece konunun insanların zihinlerine daha iyi işlenmesini sağlamak istemiştir. Bunun için kendi yaşantısından örnek olaylara da başvurmuştur. Bununla ilgili olarak, biraz uzunca bir alıntı olsa da şu örneği vermek yerinde

³⁶⁹ Eğribozî, **Rehber-i Ahlak**, s. 66, 67.

³⁷⁰ H. Erdem, **S.O.A.**, s. 332.

³⁷¹ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 337.

³⁷² Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 337.

olacaktır. Eğribozi eserlerinden birinde hayvanlara eziyet ve işkence etmekten uzak durmak gerektiğini ve onlara iyi davranmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için bir hatırasını anlatmaktadır.

Bir zaman Sivas yolunda araba ile gitmekte iken arabacı hayvanlardan birini bir sebepten dolayı iyice kamçulamaya başladı. Biraz sürdükten sonra her nedense arabadan aşağı indi ve kamçılacağı hayvanı okşamaya, gözlerini silmeye, sevmeye başladığını gördüm. Ben de arabadan inip yanına gittim. Bir de ne göreyim!.. Hayvanın gözlerinden yaşlar akmakta!.. “Ne oldu?” diye arabacıya sordum. Dayak yedi de ondan ağlıyor, dedi. Bu cevabına -Hatta arpasını az verdiğimde, karnı iyice doymadığı vakitte de böyle ağlar.- sözlerini de ilave edince cidden pek müteessir oldum. O günden sonra hayvanlar hakkındaki şefkat ve rikkatim bir kat daha arttı. İşte insan ayn-ı hakikat olan bu vakıyı göz önüne getirerek hayvanlar hakkında ne güne muamelede bulunacağımı kendi kendine tayin etsin.³⁷³

Eğribozî konuyla ilgili düşüncelerini şöyle sürdürür: Hayvanlar, akıldan, düşünmeden ve iradeden mahrum bulunduğu için iyi, kötü gibi hâl ve fiillerden mesul değildir. Ancak ruh ve his sahibi olduklarından kötü muameleden üzürlüler ve acı duyarlar. Kendini müdafaadan aciz ve dilsiz olan hayvanlara insanın eziyet etmeye hakkı olmadığı gibi aynı zamanda öfkeyle dövmek, sövmek de adeta ahmaklıktır.³⁷⁴

Hayvanlar da bizim gibi can taşıdıklarından ve duyarlığa sahip olduklarından bizim onlara karşı görevlerimiz bulunmaktadır. Kant, bu görevleri bizim kendimize karşı görevlerimizin basite indirgenmiş bir şekli olarak görür. O, insanların hayvanlara karşı haksızlık ve kötü muameleyi yasaklaması gerektiğini, hayvanlara kötü muamele eden insanların kalbinin katılaşacağını ve vahşice bazı alışkanlıklar edineceğini, eğer önüne geçilmezse bu alışkanlıkların diğer insanlarla olan münasebetlerde de görüleceğini söyler.³⁷⁵

Eğribozî de bu konuda Kant’la aynı fikirdedir. O, hayvanlara kötü muamele yapıldığı zaman bunun etkisinin insanlar arası münasebetlere de yansıtacağını, çünkü hayvanlara karşı kötü davranmanın kalbi katılaştırıp acıma duygusunu yok edeceğini ifade etmiştir. Bundan dolayı kişinin hayvanlara nasıl davranıyorsa

³⁷³ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 339; Umut Kaya, *T.C.O.A.E.*, s. 342.

³⁷⁴ Eğribozî, *Mufassal Ahlak-ı Medeni*, s. 339, 340.

³⁷⁵ Immanuel Kant, *Ethica (Etik Üzerine Dersler)*, çev. O. Özügül, 2. Baskı, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007, s. 274; Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, s. 120, 121.

zamanla insanlara da aynı şekilde davranmaya başlamasının kaçınılmaz olacağını³⁷⁶ dile getirmiştir.

Eğribozî, hayvanlar için belirttiği bu durumun, insan hayatının devamının sağlanmasına vesile olan diğer tüm varlıklar ve bitkiler için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Onun bu düşüncesine göre insan; tarla, bağ, bahçedeki bitki ve meyveler için üzerine düşen görevleri zamanında yapmalıdır. Ayrıca insan; kalem, kitap vb. tüm eşyaları, çalışma yerindeki malzemeleri iyi kullanmaya ve korumaya yalnız aklen değil, dinen de mecburdur, bunlar insanın birer vazifesidir.³⁷⁷ Kısacası Eğribozî, insanların canlı cansız tüm varlıklara karşı görev ve sorumlulukları olduğunu bildirmektedir.

Sonuç olarak ister canlı olsun ister cansız olsun dünyada bulunan bütün varlıklara karşı iyi davranmak gerekmektedir. İnsan yaratılışına uygun olan budur. İnsanın iyi ahlak sahibi, olgun bir fert hâline gelmek uğrunda daima didinmesi, davranışlarına bir sarraf terazisi gibi hassasiyetle dikkat etmesi gerekmektedir. Böyle hareket etmek, insanlar için hem dinen hem aklen hem de ahlaken hayat boyu sürecek olan bir vazifedir.

İyi ahlaklı olmak kolay bir iş değildir. Bu süreç, inişli çıkışlı, çetin imtihanlarla dolu, ömür boyu sürecek azim ve gayreti elden bırakmamayı gerektiren, cansıparane bir süreçtir. Hiç kimsenin “Ben oldum!” diyemeceği, sonucu her an her eylemle değişebilecek, emek yoğun bir işe benzeyen bir hayat tarzıdır iyi ahlak. İşte Eğribozî'nin oluşturmak istediği insan modeli Hz. Peygamberde cisimleşmiş hulki insan, kâmil insandır. Bu insan modeli, Anadolu'yu İslam ahlakıyla mayalayan Yunus ve Mevlâna'da simgeleşen, ilmiyle amil insandır.

³⁷⁶ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 340.

³⁷⁷ Eğribozî, **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, s. 337, 338.

SONUÇ

Ahlak; hem bireysel hem de sosyal açıdan aile içerisinde, toplumda, devlette her yönden bizi kuşatmakta, zaman ve mekân sınırlarını aşarak hayatın tamamını içine almaktadır. Ahlak, bundan dolayı hayatın bütün yönlerini hem teorik olarak hem de pratik olarak düzenleyen kurallar getirmektedir.

Her çağda ve millette çeşitli ahlaki inanışlar görülmektedir. Yaklaşık altı asır boyunca birçok milleti ve kültürü bünyesinde barındıran Osmanlı'da ise aynı zamanda milletin de inandığı dinin gereği olarak İslâm ahlakının hâkim olduğunu görmekteyiz. Batı'nın etkisiyle Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde ahlak ilmine ve eğitimine verilen önem Osmanlı'nın klasik dönemine göre farklı bir konumdaydı. Bu bağlamda çeşitli iç ve dış tesirlerden etkilenen Osmanlı'nın son dönemine bakıldığında örf, adet gibi unsurlarda yozlaşmaların olduğu, dine mensup olan insanların aslından uzaklaştığı görülmektedir. Buradaki uzaklaşmalardan biri de ahlak alanında olmuştur.

Osmanlı'nın son döneminde değişikliğe uğrayan ahlaki yapının düzeltilmesi amacıyla özellikle ders kitaplarıyla insanların istenen dinî ve ahlaki olgunluğa ulaşabilmesi için çaba harcanmıştır. Bu eğitimlerde ilk olarak Allah inancı, ikinci olarak Hz. Peygamber'e uyma, ardından da Padişah'a itaat ön plana çıkmıştır. Ali İrfan Eğribozî'nin ahlak anlayışında da özellikle Padişah'a kayıtsız şartsız itaat etmenin vurgulandığı Osmanlı'nın bu dönemindeki konjonktürel etkisi vardır.

Bir Osmanlı ahlakçısı ve terbiyecisi olarak Ali İrfan Eğribozî, Osmanlı Dönemi'nin sonlarında ve Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında yaşamıştır. Devletin ve halkın dini aynı olduğu için Eğribozî'nin ahlak anlayışı da İslam ahlakının bir yorumu mesabesinde. Eğribozî, ahlaki çözüme içerisine giren Osmanlı'nın bu döneminde ahlak ile ilgili çalışmalar yapmış, kendisi bu ahlaki çözülmeye dur deme sorumluluğunu üstlenmiştir. Onun ahlak görüşlerine bakıldığında yazmış olduğu birçok eserde kendi döneminin şartları içerisindeki ahlak anlayışlarına yakın görüşler ortaya koymuştur.

Ali İrfan Eğribozî, "Rehber-i Ahlak" kitabının giriş kısmında, kütüphanelerin insanların faydası için her çeşit bilime ait binlerce kitapla dopdolu olduğunu nazar-ı

dikkate sunar. Ancak o, haklı olarak bunca kitaba rağmen tahsile başlayan bir insanın okul hayatında öğretmeninden alacağı ilk dersin ve sonrasında da okuldan ve hayattan alacağı devam derslerinin en önemlisinin güzel ahlak ve terbiye olacağını ifade eder. Çünkü ona göre insan, ister bir öğrenci olarak ister mezun olup hayata atılmış bir insan olarak ahlakı zihin kodlarına ve davranış pratiklerine dönüştürürse bu hayatın gayesine hizmet etmiş olur. O ahlakı okulda öğrenilen herhangi bir ders olarak sınırlamaz. Eğribozi, hayatı tanzim eden ilke ve kurallar manzumesi olarak ahlakın insanı çalışma yeri olan bu dünyada mutlu, onurlu, namuslu ve itibarlı bir şekilde yaşatacağını; tahsil yeri olan ahirette de sonsuz bahtiyarlığa mazhar kılacağını bildirmiştir. Bu bildiri İslam dininin ahlak anlayışıyla birebir örtüşmektedir.

Eğribozî'nin ahlak anlayışında yerine getirilmesi gerekli olan birtakım vazifeler vardır. Bu vazifeleri yerine getirebilmek için de kişinin inancının sağlam olması gereklidir. İnancı zayıf olan kişinin onu sağlam delillerle güçlendirmesi gereklidir. Bu durumdaki kişinin modern ilimle uğraşması onun inanç bakımından yanlış yola sapmasını kaçınılmaz kılabilir. Buna göre dinî inancı zayıf olan kişinin ilmî görüşlerine de itibar edilmeyeceği sonucu çıkar. Onu bu düşünceye iten bir diğer neden de kişinin dinî temeli sağlam olduğunda karışılacağı zararlı ve yıkıcı fikir ve akımlara kapılmayacağını öngörmesidir.

Ahlakın hayata yansımaya önem veren Eğribozî, eserlerini Osmanlı'nın son döneminde yazılan diğer ahlak kitapları gibi dinî bir üslupla yazmıştır. O, daha önceki klasik ahlak müelliflerinden etkilenmiştir. Çünkü, eserlerinin bazı bölümlerinde mütekaddimin, muahhirin, hükemanın gerek öncekileri gerekse sonrakileri deyip isim vermeyerek önce ve sonra gelenler dediği bazı âlim ve kaynaklara atıf yaptığı görülür. Eğribozî, etkilendiği ahlak anlayışlarını zamanın ihtiyaçlarına uygun bir biçimde tekrar etmiş, kendine göre bir yorum getirmiştir. Ahlaki konuları işlerken küçük hikâye tarzında açıklamalar yapmış, bu konuları zihinlere nakşetmek için örneklendirmeye başvurmuştur. Eserlerini dinî referansların yanı sıra kelam-ı kibar veya kelam-ı hikmet olarak bilinen özdeyişler, darb-ı meseller, şiir ve hikmetli sözlerle zenginleştirmiştir. Konuları açıklarken basit fakat ikna edici deliller kullanmıştır. Doğadan, hayvanlardan, günlük işlerden deliller

getirmiştir. Bu ahlak öğretiminde kullandığı yöntem ve teknik farklılıklardan dolayı kendi döneminde özgün sayılabilecek yaklaşımlar ortaya koyduğu söylenebilir.

Eğribozî'nin birçok eserinde rastlanılacağı üzere bir fikri veya konuyu anlatmak ve düşüncelerine yön vermek için genellikle onları ayet ve hadislerle desteklemiştir. Fakat dinî ve ahlaki meselelerde referans olması için başvurduğu veya atıf yaptığı ayet ve hadislerin kaynağına, ismine, ayet numarasına dipnotlarda yer vermemiştir.

Eğribozî, ahlak terbiyesi alanında Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı eserlerinde medeni bir toplumu oluşturacak ahlaki niteliklerin neler olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Eğribozî'nin eserlerinde üzerinde durduğu, insanlara kazandırmak istediği ahlaki nitelikler günümüz ahlak terbiyesini yapılandırmakta da yol gösterici olabilir. Ayrıca ahlak alanındaki birtakım meselelerin teorik olarak işlenmesinin yanında pratik olarak ele alınması değer eğitime ayrı bir yer verilen günümüz eğitimi için onun ahlak anlayışını kayda değer kılmaktadır.

Eğribozî, kendini birçok alanda yetiştirmiş, insanların her iki dünyada da mutlu ve huzurlu olmaları için çalışmalar yapmış âlim bir şahsiyettir. Onun eserleri daha birçok yönden araştırılmayı beklemektedir. Psikolojiyle ilgili temel kavramlar, beynin bölümleri, ruhun varlığı, mantık gibi çeşitli konuları kapsayan düşüncelerini anlamak ve ondan istifade etmek için onun hakkında etraflı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KUR'AN-I KERİM

1. ALİ İRFAN EĞRİBOZİ'NİN ESERLERİ

- EĞRİBOZİ**, Ali İrfan, **İlm-i Ahvâl-i Ruh**, Ruşen Matbaası (Nur-u Osmaniye Caddesinde), İstanbul, 1327.
- _____ **Makâlât-ı İrfan**, Ahenk Matbaası, İzmir, 1317.
- _____ **Malûmât-ı Diniyye**, 1. Kısım, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1329.
- _____ **Mufassal Ahlak-ı Medeni**, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1327-1329.
- _____ **Rehber-i Ahlak**, Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdadiyyenin İkinci Senelerinde Tedris Olunmak Üzere..., A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası (Bâb-ı Âli Caddesinde Numara 52), İstanbul, 1318.
- _____ **Şiven Yahud Hâtrât-ı Şebâbım**, Ahenk Matbaası, İzmir, 1315.
- _____ **Vatanımı Seven Okusun**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1324.

2. DİĞER KAYNAKLAR

- AĞIRAKÇA**, Gülsüm P. **Mekteplerde Ahlak Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)**, Çamlıca Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013.
- AHMED B. HANBEL**, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, **el-Müsned**, thk. Şuayb Arnavud, I. bs, Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 2001.
- AKARSU**, Bedia **Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi**, İnkılap Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1999.
- ARISTOTELES**, **Nihomakhos'a Etik**, çev. Furkan Akderin, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2017.
- ATKINSON**, Rita L. ve Diğerleri, **Psikolojiye Giriş**, Çev. Yavuz Alogan, Arkadaş Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002.
- AYDIN**, Mehmet S. **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 12. Basım, İzmir, 2010.
- BERTRAND**, Alexis, **Ahlak Felsefesi**, Çev. S. Zeki, Seba Yayınları, Ankara, 1999.
- BUHÂRÎ**, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, **el-Edebu'l-Müfred**, thk. Semir b. Emin el-Züheyri, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1998.
- CAN**, Şefik, **Cevâhir-i Mesneviyye (Mesneviden Seçmeler)**, Ötüken Yayınları, C. 1, İstanbul, 2001.
- ÇAĞRICI**, Mustafa, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, 4. Basım, Dem Yayınları, İstanbul, 2012.
- DALKILIÇ**, Bayram, **Bertrand Russell Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Düşünür**, Kendözü Yayınları, 1. Basım, Konya, 2000.

- DEYLEMÎ,** **Din Felsefesine Giriş,** Kendözü Yayınları, Konya, 2004.
Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye, **Firdevs,** Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- ERDEM,** Hüsameddin, **Ahlak Felsefesi,** Hü-Er Yayınları, 5. Basım, Konya, 2009.
Bazı Felsefe Meseleleri (Felsefeye Giriş), Hü-Er Yayınları, 3. Basım, Konya, 2012.
Sondevir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak, Sebat Ofset, 1. Basım, Konya, 1996.
- FORTNA,** Benjamin C., **Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek,** Çev. Mehmet Beşikçi, 1. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mekteb-i Hümayün,** Çev. Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÖKBERK,** Macit, **Felsefe Tarihi,** Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul, 1980.
- GÜNGÖR,** Erol, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak,** Ötüken Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1997.
- HÂKİM EN-NÎSABÛRÎ,** Ebu Abdillâh İbnü'l-Beyyî Muhammed, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn,** Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- HUYUGÜZEL,** Ömer F., **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950),** Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- İBN EBİ ŞEYBE,** Ebu Bekir Abdullâh b. Muhammed, **el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr,** I-VII, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İBN-İ MİSKEVEYH,** **Ahlakı Olgunlaştırma,** Çev. A. Şener, C. Tunç, I. Kayaoğlu, 1. Baskı, KTB Yayınları, Ankara, 1983.
- KANT,** Immanuel, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi,** çev. I. Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2013.
Ethica (Etik Üzerine Dersler), çev. O. Özgül, Pencere Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.
- Pratik Aklın Eleştirisi,** çev. I. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2016.
- KAYA,** Umut, **Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi,** Dem Yayınları, İstanbul, 2013.
- KILIÇ,** Recep, **Ahlakın Dinî Temeli,** TDV Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2012.
- KINALIZÂDE ALİ EFENDİ,** **Ahlak-ı Alâî,** çev. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel eser no: 30.
- KÖSE,** Saffet, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu,** Mehir Vakfı Yayınları, Konya, 2014.
- MALİK,** Ebu Abdillâh Malik b. Enes el-Himyerî, **el-Muvatta,** thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985.
- MÜNÂVÎ,** Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali, **Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiî's-Sagîr,** Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1938.

- ÖNER**, Necati, **İnsan Hürriyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1990.
- ÖZLEM**, Doğan,
PLATON, **Etik-Ahlak Felsefesi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2004.
Euthphron (Dindarlık Üzerine), Çev. Güvenç Şar, Kabalcı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2011.
- SAİD KEMAL**, **Fezail-i Ahlakiye ve Kemalat-ı İlmiye**, Kantar Biraderler Matbaası, İstanbul 1299.
- TILLICH**, Paul, **Ahlak ve Ötesi**, çev. Aliye Çınar, Elis Yayınları, Ankara, 2006.
- TİRMİZİ**, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, **es-Sünen**, Kahire: Mektebetu's-Selefiyye, 1964.
- TOPÇU**, Nurettin,
YAMAN, Ahmet, **Ahlak**, Dergâh Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2005.
İslam Aile Hukuku, Konya, 1998.

3. TEZ, MAKALE, SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

- CEVİZCİ**, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Ekin Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1997.
- ÇAĞRICI**, Mustafa, **AYDIN** Mehmet, “**Ahlak**”, DİA, C. 2, İstanbul, 1989, s. 1-13.
- ÇAĞRICI**, Mustafa, “**Vazife**”, DİA, C. 42, İstanbul, 2012, s. 579-582.
- DEVELLİOĞLU**, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 23. Baskı, Ankara, 2006.
- DİB** **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2010.
- ERDOĞAN**, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010.
- KOÇ**, Ayşe, “Ali İrfan Eğribozî ve Osmanlı’da Ahlak Terbiyesi”, **Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi**, Ed. M. Faruk BAYRAKTAR, 1. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 199-212.
- KÖSE**, Nihat, Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Bazı Telif Psikoloji Kitapları üzerine Bir İnceleme, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Elâzığ, 2013.
- MEB, DÖGM** **Dinî Terimler Sözlüğü**, Ankara, 2009.
- RIFAT** Ahmet, **Tasvîr-i Ahlak (Ahlak Sözlüğü)**, Tercüman 1001 Temel Eser (62), 1975.

4. ARŞİV BELGELERİ

- Atatürk Kitaplığı**, **Müteferrik Evrak**, Biyografik Fiş, 57788.
- BOA, DH. SAİDD.d (Sicilli Umûmî Defterleri)**, 141-187.

KONYA

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Öz Geçmiş

1978 yılında Konya'da dünyaya geldi. İlk, orta ve lise öğrenimini Konya'da tamamladı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden, 2013 yılında Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığında, Muğla'da öğretmen olarak göreve başladı. Konya'da öğretmen olarak görev yapmaktadır.

E-Posta adresi: yucelcapar42@hotmail.com